

A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

III. ÉVFOLYAM / 1971. DECEMBER

9

E szám munkatársai: Andelić Magdalena, Bosnyák István, Csáky S. Piroška, Dávid András, Fenyő István, Fried István, Garay Béla, Matijevis Lajos, Penavin Olga, Rokay Péter, Sörös Dávid, Szeli István, Pasztyik László.

A
HUNGAROLÓGIAI
INTÉZET
TUDOMÁNYOS
KÖZLEMÉNYEI

9. SZÁM

III. évfolyam / 1971. december

A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI
NAUCNA SAOPSTENJA INSTITUTA ZA HUNGAROLOGIJU
PAPERS OF THE INSTITUTE OF HUNGARIAN STUDIES
MITEILUNGEN DES HUNGAROLOGISCHEN INSTITUTS

SZERKESZTIK:

BOSNYÁK ISTVÁN
SZELI ISTVÁN
(fő- és felelős szerkesztő)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

KOVÁCS KÁLMÁN
MIKES MELÁNIA
PASTYIK LÁSZLÓ
PENAVIN OLGA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ ÉS
FEDŐLAP-TERV:

ČERVENJAK JOSIP

SZERKESZTŐSÉG:

21108 NOVI SAD — ÚJVIDÉK
Bulevar Maršala Tita 16/IV

Kiadja a Hungarológiai Intézet a Tartományi Tudományügyi Közösség
támogatásával.

Készült az újvidéki Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat
nyomdájában, 1971.

TANULMÁNYOK

Rókay Péter

EGY ISMERETLEN JANUS PANONIUS-LEVÉL

Zágrábban, Horvátország Levéltárának középkori gyűjteményében őrzik egy, Janus Pannonius nevében kiállított oklevél eredetijét.¹ Az 1466. október 9-én Budán kelt levélben Janus, pécsi püspöki minőségében, utasításokat ad a Maróti Mátyás valkómegyei birtokain tartózkodó tizedszedőinek.² Jóllehet ez a levél nem teljesen ismeretlen a tudomány előtt, rendkívüli jelentősége mindaddig elkerülte a történészek figyelmét. Ebben kétségen kívül épp annak a körülménynek van szerepe, hogy a Janus-kutatás fellendülése óta a magyar tudományos körök érdeklődésén kívül eső zágrábi levéltárban lappangott. Horvátország Levéltára azonban csupán végállomása ötszáz éves vándorlásának.

Tekintettel kiváló forrásjelentőségére, érdekes követnünk ennek a levélnek a sorsát a kibocsátásától napjainkig eltelt fél évezred folyamán. Kiadása után rögtön a Maróti család tulajdonába jutott. Miután a Marótiak 1481-ben férfiágon kihaltak, valkómegyei birtokaik visszaszálltak a koronára, Mátyás király pedig 1484-ben fiának, Korvin Jánosnak adományozta azokat.³ Mivel az oklevelek és egyéb levéltári anyag a birtokok velejáráját alkották, velük együtt ezek is Korvin János tulajdonába kerültek. Nem kétséges, hogy Janus levele is osztozott a többi valkómegyei Maróti-birtokra vonatkozó okmány sorsában. Korvin János 1504-ben meghalt, s özvegye, Frangepán Beatrix, 1509-ben férjhezment Brandenburgi György örgrófhhoz. Felesége halála után, 1525-ben Brandenburgi György Németországba távozott, s magával vitte a Korvin-birtokokra vonatkozó okleveleket, melyeket ansbachi kastélyának levéltárában helyezett el. Innen került 1785-ben vissza Magyarországra a 809 darab oklevél közt a mienk is. II. József császár rendeletére azután, 1786-ban, a Magyar Kamara akkor alakuló levéltárának Neo Registrata Acta című gyűjteményébe sorozták a többi kihalt vagy birtokavesztett család iratával együtt.⁴ Oklevelünk az „1526. fasciculus 6. szám” jelzet alatt nyert elhelyezést.⁵ Itt érték 1848 viharos eseményei. Ez év május 18-án Horvátország megszakította évszázados kapcsolatait Magyarországgal. Ezt követően az akkori legfőbb horvát kormány szerv, a báni tanács, lépéseket tett a Horvátországra vonatkozó arhiváliák Zágrábba hozatása érdekében. Az 1849. január 19-én Budára indult az Ivan Kukuljević vezette kormányküldöttség, s a Magyarországot képviselő hatóságokkal folytatott ezirányú tárgyalásokon igényét jelentette be minden kizárólag

a Horvát-Szlavónország területére vonatkozó okmány eredetijére. Tekintve, hogy a Janus-levél valkómegyei birtokokra vonatkozik, ennek a megyének területe pedig 1848-ban Szlavóniához tartozott, így ez a levél is belekerült abba az anyagba, melyet a horvát igényeket kielégítő megállapodás értelmében. Horvátország megbízottai 1851 folyamán Zágrába szállítottak. Itt a báni palota helyiségeiben berendezett Horvát—Szlavón—Dalmát Királyság Országos Levéltárában helyezték el. További viszontagságok érték ezt az anyagot, mikor a kiegyezés után a magyar kormány sürgetésére gróf Khuen-Héderváry Károly horvát bán 1885. július 15-én kelt rendeletével lefoglaltatta és Budapestre, az akkor nemrég alakult Magyar Országos Levéltárba szállíttatta. A lefoglalást azonban Khuen személyi titkára, Spitzer, minden szakértelem nélkül és nagy sietséggel hajtotta végre. Így történt aztán, hogy a Neo Registrata Acta anyagnak is egy jókora része Zágrábban maradt, közte a Janus-levél is. Ezután már csak akkor állt be sorsában újabb változás, mikor megalakították a Documenta Mediaevalia Varia című gyűjteményt, és 429-es szám alatt a többi 1102 és 1526 között keletkezett anyaggal ebbe sorozták.⁶ A jobb áttekinthetőség kedvéért a mellékelt táblázaton ábrázoljuk a Janus-levél származását:

Birtokos	Év	Őrzési helye
Maróti család	1466—1481 (1481—1484)	
Korvin János és Frangepán Beatrix	1484—1509	
Brandenburgi György és utódai	1509—1785	1525-től Ansbach
Magyar Kamara Levéltára	1785—1851	Buda
Horvátország Levéltára	1851—	Zágráb

A körülmények alakulása folytán a Janus-levél a XIX. század végéig ismeretlen maradt a történettudomány előtt. A magyar történetírás individuális jellege miatt elég későn kezdett kiterjedt levéltári kutatásokon alapuló művek léthrehozásához.⁷ Az első kollektív mű, Csánki Dezső Történelmi Földrajza aztán magával hozta a XV. századi magyar okleveles anyag felmérését.⁸ Egy ilyen nagy mű értéke elsősorban a névtelen munkatársak rátermettségétől függ. Ma már nehéz lenne magállapítani, ki készítette a zágrábi anyagból Csánki részére a jegyzeteket, azonban bizonyos, hogy ennek a munkatársnak kezébe kellett vennie kutatásai során a Janus-levelet is.⁹ Azaz kellett volna. Ő azonban a könnyebb megoldást választotta és mivel az okleveleknek úgyis csak tartalmi kivonataira volt szüksége, átírta a Janus-levélnak azt a latin nyelvű regesztáját, melyet a Budáról Zágrába hozott Neo Registrata Acta anyagról 1851-ben készült Elenchus tartalmaz.¹⁰ Ennek egy mondatát Csánki aztán úgy idézte művében, mintha az az oklevél szövegrésze lenne, holott az idézett „ad Savum in terminus turcorum degentes” kitélt az oklevél nem tar-

talmazza.¹¹ A másik történész, aki tudomással birt ennek a levélnek a létezéséről, Dušan J. Popović volt. Srbi u Vojvodini című munkájában azonban csupán szabad fogalmazásban közli a Janus-levél egy, a magyarországi szerbekre vonatkozó részletét, anélkül, hogy forrását megjelölje volna¹²

Amint az a fenn előadottakból kiviláglik, ezt a levelet eddig még sehol sem publikálták. Mielőtt ezt megtennénk, engedjék meg, hogy néhány oklevéltani adatot előre közöljünk róla. Ezek, a tanulmányunkhoz mellékelt fényképmásola' al együtt, hozzájárulnak ahhoz, hogy hozzávetőlegesen képet alkothassunk az oklevél un. külső sajátságairól. Az oklevél anyaga papír. Mérete 29x18 cm. Közepetáján vízjel látható, amely egy igen gyakori középkori vízjelmotívumot — körben elhelyezett kétágú mérleget — ábrázol. Ez a vízjel nem azonosítható teljesen a Briquet vagy Mošin által közölt hasonló vízjelábra egyikével sem, ezért mellékeljük rajzát.¹³ A Janus Pannonius-levél további ismérveit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy olvasható gót-kurzív írással íródott,¹⁴ mint a korabeli magyar kancelláriák termékének nagy része. Ezt az írást csak a XV. század utolsó évtizedeiben szorítja majd ki Magyarországon a humanisztika.¹⁵

Az oklevél narratívában a kiadó tudatja a tizedszedővel, miszerint Maróti Mátyás átengedte a tizedszedés jogát valkómezei birtokain neki, a pécsi püspöknek, kinek egyházát ez régtől fogva megilleti. Evvel a levéllel lezárul egy időszak, amelyben a Maróti család gyakorolta a tizedszedés jogát. Legelőször azokat a körülményeket vesszük szemügyre, melyek közt azt kisajátította a pécsi püspöktől. Ahhoz, hogy ezt megérthessük, a Janus-levél keletkezésétől számítva ötven évet kell vissza mennünk a történelemben. A Gut-Keled nemzetségből származó Maróti család 1289 óta volt birtokos Valkó vármegyében.¹⁶ Legősibb birtokai Marót helység körül csoportosultak, amelyről a család nevét is nyerte. Nagy lendületet adott a család emelkedésének Maróti János, aki a török elleni háborúban mint bátor harcos, a XIV. század végi és XV. század eleji dinasztikus küzdelmekben pedig mint Zsigmond király odaadó híve tűnt ki.¹⁷ Zsigmond, méltányolva érdemeit, számos birtokkal jutalmazta. Ilymódon a Marótiak, a Garai család mellett, Valkóvármegye leghatalmasabb birtokosai lettek. A Marótiak legjelentősebb birtoktestét azok a jószágok alkották, melyek a Száva és a Boszut folyók közt terültek el és melyek központja Marót helység volt.¹⁸ Egyházi szempontból a Marótiak valkói birtokai a pécsi püspökség joghatósága alá tartoztak. Következésképpen a jobbágylakosság az egyházi tizedet, legalább is elvben, a pécsi püspöknek fizette. A lakosság nagyobb része azonban nem fizetett tizedet, mert az eretnek patarén szektához tartozott, a püspöknek pedig nem volt elég hatalma ahhoz, hogy behajtsa tőlük ezt a járandóságot.¹⁹ A XV. század elején új erők jelentkeztek, amelyek az egyház versenytársaként léptek föl, kisajátítva tőle a tizedszedés jogát.

Ekkor kiéleződött a főpapok és bárók közötti küzdelem. Vetélkedésük új lendületet kapott, mikor IX. Bonifác pápa és a magyar püspökök többsége Zsigmond ellenében Nápolyi László trónkövetelőt támogatta ennek 1401-es felkelésében. Győzelme után Zsigmond király nem töltötte be a László-párti főpapok menekülésével megüresedett püspöki

székeket, hanem az egyházmegyék élére adminisztrátori minőségben világi főurakat nevezett ki. Ezeknek a hatáskörébe került a tized beszedése is. Zsigmond az egyházmegyei kormányzókat természetesen legodaadobb hívei közül válogatta. A kálocsai érsekség kormányzója 1406-ban Maróti János lett.²⁰

Zsigmond udvaroncai alig élték bele magukat új hivatali méltóságukba, mikor királyuk politikájában fordulat állt be. Európa történelmére a XV. század elején jelentős hatással volt a nyugati nagy egyházszakadás, melyben az egész nyugati kereszténység megoszlott a római és avignoni pápák, valamint a pizai zsinaton 1409-ben választott pápa között. Mióta 1404-ben IX. Bonifácnak fölmondta az engedelmességet, Zsigmond nem ismerte el egyiket sem a három pápa közül, s minden téren a magyar egyház fejeként viselkedett. De ez az állapot nem tarthatott örökké. Zsigmond már az 1404-től 1410-ig terjedő időszakban is lépéseket tett abból a célból, hogy kibéküljön a három pápa valamelyikével. Ebben a törekvésében a nyugati egyház egysége helyreállításának eszméje vezérelte. Egy ideig a római pápa XII. Gergely elismerésére gondolt, hogy 1410 májusában nyíltan a zsinati pápa, az épp akkor megválasztott XXIII. János pártjára álljon. XXIII. Jánosnak volt a legnagyobb befolyása majdnem minden egyházi szervben, és így Zsigmond tőle várhatta leginkább egy általános zsinat összehívását, amely hivatva lett volna helyreállítani az egyház egységét. A pápasággal való kibékülés meggyorsította a püspöki székek betöltésének folyamatát, melyet Zsigmond már korábban megkezdett. Ez természetesen a kisajátított egyházi, nevezetesen a tized-jövedelmek visszaadását vonta magával.²¹ Evvel viszont megrövidültek azok a, főleg világi, főurak, akik idág akadálytalanul sajátították ki az egyházi jövedelmeket. Ha biztosítani akarták az ebből a forrásból származó bevételüket, új utak keresésére kényszerültek. Ebben a törekvésükben az uralkodóra támaszkodhattak, aki nem emelt kifogást az ellen, hogy bárói az elmaradt püspöki jövedelmeket más egyházi szervek járulékából pótolják. XXIII. János pápa ebben a kérdésben szintén jóindulatú magatartást tanúsított. Az ő számára Zsigmond elismerése, ami tulajdonképpen az egész Középeurópa elismerését jelentette, igen fontos volt. Támogatását a jövőben is biztosítani akarta, ezt pedig Zsigmond tanácsosainak megnyerésével vélte elérhetőnek. Ilyen irányú politikája a konstanzi zsinaton érte el csúcspontját. 1415. február elsején itt kiadott bullájával messzemenően eleget tesz „Magyarország bárói, valamint a főtisztelendő apátok, prépostok és kanonokok” kívánásainak. De ezt a politikát alkalmazza már a zsinat előtt is azok irányában, akikkel személyes kapcsolatba került, elsősorban akik mint követek fölkeresték a pápai udvart. Közülük egy sem tért haza üres kézzel.²¹ A pápa és Maróti János közt valószínű akkor jött létre személyes kapcsolat, mikor mind a ketten Észak-Olaszországban tartózkodtak, tehát 1412-től 1414 elejéig. Maróti ekkor az olasz tartományok császári helytartójának tisztjét viselte, míg János pápa Nápolyi László elől Bolognába húzódott miután az Rómából kiűzte. Az 1413-as évek folyamán az egyház feje és Zsigmond király közt ismételten sor került találkozásra. Feltételezhetjük, hogy ekkor Maróti János is találkozott a pápával.²² Tény az, hogy 1414. május elsején a pápa Maróti János kérésére kiadott oklevelével

kivette valkómegyei birtokainak plébániáit a pécsi püspök és esztergomi érsek joghatósága alól, és a préposti rangra emelt maróti plébános alá rendelte őket. A maróti prépostságot viszont egyenesen a Szentszéknek vetette alá. A pápa ezt az intézkedését avval indokolta, hogy a Száva és Boszut közt fekvő területen elszaporodtak az eretnekek, az eredményes missziós tevékenység pedig megköveteli, hogy a térítést a pécsi püspöknél földrajzilag közelebbi hatóság irányítsa.²³ A történetírás többé-kevésbé elfogadta ezt az indokot, mint a pápa rendelkezésének valódi okát.²⁴ Bizonyos körülmények azonban arra mutatnak, hogy a patarénok térítése nem volt ennek egyedüli, sőt még legfőbb oka sem. Elsősorban emellett szól az a körülmény, hogy a privilégiumokat tartalmazó oklevelet Maróti János kezdeményezésére adták ki. Igaz ugyan, hogy a magyar világi uralkodóosztály feladatának tekintette az eretnekek elleni küzdelmet, az is igaz, hogy Maróti János nemcsak személyesen volt buzgón hívó, hanem nagy erélyt fejtett ki birtokai vallásos életének szervezésében is, mégis az a kitartás, amelyet a maróti egyház kiváltságainak megőrzése érdekében tanúsított, kétségtelenül azt mutatja, hogy ebben az esetben sokkal evilágibb érdekekről volt szó, mint a hit terjesztése.²⁵ Nem áll módunkban a maróti privilégiumok sorsát folyamatosan kisérni, egyes momentumokat azonban szemügyre vehetünk. Maróti Zsigmond király kíséretében részt vett a konstanzi zsinat első két hónapjának ülésein. 1415. február 5-én négy nappal azután, hogy a bőkezű János pápa kiadta általános bulláját a magyar főnemesség és az un. egyházi középélet érdekében, Maróti János is célszerűnek tartotta privilégiumainak megerősítését kérni ugyanazon pápától, akitől azt csupán fél évvel előbb nyerte. 1415 első felében Maróti János elhagyta Konstanzot, hogy visszatérve Magyarországra, felkészüljön a török elleni harcra.²⁶ Távoztá után Konstanzban fontos változások álltak be. A zsinat 1415. május 29-én letette XXIII. János pápát. Személyében a magyar világi arisztokrácia elvesztette legfőbb támaszát az egyházi jövedelmek kisajátításáért vívott harcában. Ez a körülmény arra bátorította a magyar püspököket, hogy követeljék a zsinattól „Cossa Boldizsár, az egykori XXIII. János pápa” rendeleteinek visszavonását. A zsinat ugyan 1415. július elsején csak felfüggesztette azok végrehajtását, a kéthónapnyi határidő azonban, amelyet János bulláinak személyes bemutatására, azok megerősítése céljából kiszabott, nem volt elegendő ahhoz, hogy a bullák magyarországi birtokosai ezt lebonyolíthassák.²⁷ Maróti ezt személyesen semmiképpen sem tehette meg, mivel július első felében török fogságba esett, ahonnan csak három év múlva szabadult ki.²⁸ Azonban nincs kizárva, hogy Konstanzban pártfogója akadt. A zsinat álláspontját annál érdekesebb lenne ismerni, mivel V. Márton pápa, mikor Maróti kilenc év múlva, 1424. február 21-én hozzá fordult, hogy megerősítse XXIII. János privilégiumait, válaszáat a zsinatnak annak idején elfoglalt álláspontjától tette függővé.²⁹

Az összes felsorolt rendelkezés külön szabályozza a tized beszedését. Ez a joghatósággal együtt el lett véve a pécsi püspöktől és oda lett adva a maróti prépostnak, aki mint a megyéspüspökök egynegyed részét a plébánosok fizetésére fordította. Természetesen ez a rendelkezés csak akkor lett volna aktuális, miután a patarénokat tizedfizetésre szorították volna. Miután ily módon elidegenítette a valkómegyei birtokok tizedét a pécsi püs-

pöktől, Maróti János számára csak egy lépés maradt hátra ahhoz, hogy azt kisajátítsa. Erről sajnos sokkal kevesebbet tudunk. Kivitelezését megkönnyítette az a körülmény, hogy XXIII. János pápa privilégiumainak értelmében a Maróti birtokok tulajdonképpen önálló egyházmegyét alkottak. Mivel ennek az „egyházmegyének” az előljárója egyszemélyben maróti plébános is volt, s a plébániának a kegyurai ősidőktől a Marótiak voltak, az ujonnan alakult egyházmegye is a legszorosabb függésbe került ettől a családtól. Az egyházi jövedelmek egy kisajátítási módja, melyet a kegyurak gyakran alkalmaztak a XV. század folyamán, abból állott, hogy a plébánosi állásokat nem töltötték be és bevételüket megtartották a maguk számára. Mikor pedig végül is betöltötték, saját védenceiket tették meg plébánosoknak, akik ennek fejében készek voltak jövedelmeik bizonyos hányadáról lemondani. Ebből arra következtethetünk, hogy a Marótiak is így jártak el, avval a különbséggel, hogy a maróti egyház privilegizálása után nem csupán a plébánosi jövedelmeiket foglalhatták le, hanem az egész tizedet. Nagyon valószínű, hogy ők ezt aztán sokkal eredményesebben hajtották be, mint a pécsi püspök. Ha e folyamat módozatait csak analógiák alapján ismerjük is, végső kimenetele kétségtelen. Hogy a Marótiaknak sikerült megkaparintani ez alatt az ötven év alatt a birtokukról járó tizedeket, arról Janus Pannonius 1466-i levele tanúskodik. Mikor az arra hivatottak a tized visszaadásáról egyezkednek, a maróti prépostot, akinek nevében pedig ez a jog a pécsi püspöktől elvétetett, nem említik. Ehhez Maróti Mátyásnak, a jogot megszerző János unokájának a beleegyezése volt szükséges.³⁰

Miután tisztáztuk a tizedek Marótiak kezébe jutásának történetét, hátra van még, hogy feleljünk arra a kérdésre, hogyan került sor azoknak a visszaadására? Ahhoz, hogy erre a kérdésre feleljünk, szemügyre kell vennünk azokat a változásokat, melyek a két eseményt elválasztó ötven év alatt történtek. Miután a pápaság befolyása a konstanzi zsinaton a magyar egyházból ki lett rekesztve, a főpapok és bárók egyházi jövedelmekért folytatott harcában mindig az a fél kerekedett fölül, amelyik biztosítani tudta az állam, elsősorban az uralkodó támogatását. Zsigmond félévszázados uralma 1387-től 1437-ig kifejezetten a világi arisztokrácia túlsúlyának korszakát jelenti. Közvetlen örököseinek rövid és viharos uralkodása alatt ezen a téren fordulat állt be.³¹ Az 1439-i országgyűlés, mely határkövet jelent a világi és egyházi arisztokrácia viszonyában, visszahelyezte az egyháznagyokat jövedelmeik, nevezetesen a tized birtokába.

Mátyás mint széles látókörű politikus azon igyekezett, hogy kihasználva ezt a folyamatot, az államot erősítse. E célból a püspökök és bárók vetélkedésében az előbbieket támogatta, miután már a püspöki székekbe saját védenceit ültette. Ezek favorizálásával Mátyás tulajdonképpen a központosítást célzó elképzeléseit váltotta valóra. A főpapokon keresztül aztán rendelkezhetett az egyház jövedelmével is. Természetes tehát, hogy érdekelve volt abban, hogy ezek a jövedelmek a főurak kezéből visszakerüljenek a püspökökébe.³² Mátyásnak ebbe a politikai irányvonalába szépen beleilleszkedik az 1466-i levélnek az az adata, mely szerint Maróti Mátyás „per dispositionem . . . regis” juttatta vissza Janus Pannoniusnak a pécsi egyházat megillető tizedszedés jogát. Nem hagyhatjuk figyelmen

kívül azt sem, hogy mindkét fél rokonságban állt Mátyással. Igen valószínűnek tarthatjuk azt is, hogy az uralkodó nem hagyta kárpótlás nélkül hívét, Maróti Mátyást. Hogy Maróti továbbra is megmaradt királya kegyében, bizonyítja az a körülmény, miszerint 1469—70-től macsói báni tisztet visel.³³

A magyarországi szerbek helyzete a török hódítás előtt, hosszú időn át volt vita tárgya az evvel a kérdéssel foglalkozó tudósok közt. Az idők folyamán az a nézet győzött, amely tagadja, hogy a Magyarországra telepedett szerbek társadalmi szempontból különálló, egységes és a magyar királyok által mint ilyen privilegizált csoportot alkottak volna. Az utolsó száz év kutatásai bebizonyították, hogy a szerb telepések beleilleszkedtek Magyarország fennálló társadalmi rendjébe. Despotáik a bárók, birtokosaik a nemesség, kereskedőik a polgárság közé vegyültek. Nagy számmal, a kúnok, jászok és egyéb szabad katonai népek példájára, csupán parancsnokaiknak alárendelve, egyenesen az uralkodótól függetlenek, mint a sajksók vagy az un. Rasciani regales.³⁴ A szerbek helyzetéről alkotott képünk kiteljesedéséhez hozzájárul a Janus-levél is, mint az első ismert forrás, amely a szerbeket mint jobbágyokat említi: (iobagiones Rascianos). A szerbekről mint társadalmilag egységes csoportról alkotott felfogás elejtése lehetővé teszi számunkra, hogy felülvizsgáljuk kötelezettségeiket, nevezetesen tizedfizetésük kérdését. A dispositióban a kiadó a valkómegyei Maróti birtokokon letelepült szerbek ilyenirányú kötelezettségeiről rendelkezik. E szerint a szerbek a levél kiadásának évében, 1466-ban a tizenkét dénárban megállapított tized helyett hat, a következő évben, 1467-ben pedig nyolc dénárt fizetnek és csak a harmadik évtől (1468), fizetik a teljes összeget. A kiadó hangsúlyozza, azért tesz így, nehogy a szerbek, akik közel vannak a Szávához és a török határhoz, visszatérjenek török fennhatóság alatt álló területre. Hasonló módon okolja meg Mátyás király 1481-i törvényének 40. törvénycikkelye a szerbeknek tett engedményeket.³⁵ Ezt a rendeletet a történetírás már régóta ismerte, azonban tévesen magyarázta. A törvénynek azt a rendelkezését, hogy a szerbeket „...nem kell a... dézsmafizetés alól örök időre menteseknek tekinteni és ne is legyenek örökre azok, hanem csak néhány éven át és egy időre...”, hogy az ilyen szökevények példájára mások is, kik a törökök uralma alatt állanak, annál hajlandóbbak legyenek az országba jönni, amennyiben látják, hogy azoknak, kik már bejöttek, ekkora előjogot adományoztunk”, úgy értelmezte, mintha az idézett néhány évet az összes már Magyarországon élő szerbre vonatkozólag egy, mindannyiuk számára közös dátumtól számították volna.³⁶ Az 1466-i Janus-levél azonban megvilágítja ennek a törvénynek a helyes értelmét. Szövegéből nyilvánvalóvá válik, hogy a valkómegyei Maróti birtokokon tartózkodó szerbek letelepedésüktől 1466-ig nem fizettek tizedet, és a pécsi püspök rendelkezése fokozatosan, egy bizonyos időn belül kötelezi őket erre. Ezt a gyarkorlatot szentesíti egész Magyarországra alkalmazva az 1481-es törvény. Ha lemondunk a történetírás által kialakított fentebb vázolt fölfogásról, akkor nyilvánvalóvá válik a két rendelkezés hasonlósága és hogy az, egy-ugyanazon szándéknak a következménye, ez pedig: megkönnyíteni a szerbek Magyarországra települését. Ebből pedig helyes következtetésként az adódik, hogy a tizedkedvezményt előíró törvény

„néhány éve”, az egyes csoportok vagy (elméletileg) egyének részére, az illető csoport betelepülésétől, nem pedig az összes számára együttesen, egy egyszer rögzített dátumtól számítódott. Természetesen mikor a törvényben közelebről meg nem jelölt néhány év letelt, érvénybe lépett a tizedfizetés kötelezettsége az illető csoport számára.

Nem kétséges, hogy ez a rendelkezés, még így értelmezve is, kedvező volt a magyarországi szerbek részére. Hátra marad annak a megvilágítása, milyen társadalmi erők álltak az ilyen politika mögött és mi okból támogatták azt? A király és a főpapság szerepére már régen figyelmesek lettek a történészek, azonban egyrészt az ő indítékaik, másrészt egyéb társadalmi tényezők szerepéről nem voltak kialakult nézeteik.³⁷ Ha ezeket helyes szemszögből vizsgáljuk, nem elszigetelve a többi mátyáskori társadalmi folyamat hatásától, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az uralkodót a szerbek letelepülésének támogatásában népesedéspolitikai szándékok vezérelték. Feltehető hasznát katonai szolgálatukban látta. Azonban ezeket az elképzeléseit nem lett volna módjában megvalósítani, hogy ha nem talál ezen a téren szövetségesre a világi arisztokráciában, amely viszont ily módon óhajtotta a termelést és ez által jövedelmét biztosítani. A főuraknak ugyanis az állt érdekükben, hogy a jobbágyi jövedelmekből történő részesedésből kizárjanak minden más versenytársat, elsősorban a főpapságot. Miután az egyházi tized kisajátításáért folyó harcban, jórészt éppen Mátyás álláspontja miatt, ilyen törekvésük hajótörést szenvedett, most arra törekedtek, hogy jobbágyaikat mentesítsék az egyházi szolgálmányok alól. Különösen vonzónak tűnt ez a lehetőség a kezdetben ilyenekkel még meg nem terhelt szerbek esetében. Náluk sokkal könnyebb volt indokot találni a kedvezményes állapot tartósítására. Így válik érthetővé, hogy miért „ob favorem . . . domini Mathyws” részesíti kedvezményben Janus a szerb jobbágyokat. Ebben a törekvésükben aztán Mátyás is támogatta őket, ha csupán kompromisszumok erejéig is. Az ilyen kedvezmények megkönnyítették a szerbek bevándorlását. Mátyás helyesen ismerte föl országának érdekeit, mikor kedvezmények nyújtásával elősegítette ezt a folyamatot. Így azonban akaratlanul is a főurak oldalára állott azoknak a püspökökkel folytatott küzdelmében, mivel érdekeik ezen a ponton egybeváltak. Nem szükséges hangsúlyoznunk, hogy az ő politikai tehetsége egyensúlyban tudta tartani a társadalmi erőket, az alakulóban lévő rendi állam szolgálatába állítva azokat. Hogy egyes társadalmi rétegek hogyan reagáltak erre, hogy miként bomlott föl ez az egyensúly Mátyás halálával és végül ez milyen következményekkel járt a magyarországi szerbekre nézve, meghaladja ennek a tanulmánynak a kereteit. Nem célunk annak kutatása sem, Janus Pannonius tudta-e, és ha igen, mily módon, érvényesíteni az 1466-i oklevélben említett királyi rendelkezésből fakadó jogát. Azt tudjuk, hogy ötven évvel az oklevél kelte előtt, az akkori pécsi püspök ugyanazon a területen nem tudott a patarénokkal szemben érvényt szerezni jogainak. Így lett számunkra a Janus-levél a XV. századi magyar társadalom történetének tükrévé.

Végül meg kell vizsgálnunk, mit jelent ez a levél a Janus Pannonius és a vele kapcsolatos Vitéz János kutatás számára. Ennek Az oklevél(nek) kiadója egy János nevű esztergomi érsek dispositiójára hivatkozik.

Címei felsorolásakor őt biborosnak nevezi. Nem kétséges, hogy 1466-ban János nevű esztergomi érsek csakis Vitéz János lehetett. Vitézről pedig, életrajzírója Fraknói nyomán a történetírás azt vallotta, hogy esztergomi érsek létére nem volt biboros.³⁸ Újabb adatok fölmerültével, Fraknói ezt a véleményét úgy módosította, hogy II. Pál pápa uralkodása végén ugyan kinevezte Vitézt biborossá, azonban ennek promulgálására nem került sor. Amennyire zavarosak azonban ennek a problémának egyes részletei, annyira bizonyos, hogy 1466-ban Vitéz János semmiesetre sem lehetett biboros.³⁹

Az így előállott ellentmondás egyedüli lehetséges megoldását abban látjuk, hogy megvizsgáljuk mi indíthatta az oklevél kiadóját arra, hogy Vitézt kardinálisnak titulálja, mikor nem volt az. Ennek a problémának megértéséhez kiindulópontként az a körülmény szolgálhat, Vitéz elődje Széchy Dénes már régóta biboros volt és így természetesnek tűnhetett, hogy az esztergomi érseki székkal együtt jár a bibornoki kalap.⁴⁰ A kérdés csupán az, hogy az oklevél-író öntudatlanul sorozta-e Vitéz címéhez a kardinális méltóságot? Ebben az esetben viszont feltételezhető, hogy mintaként olyan oklevelet használt, amely Vitéz valamely elődjét említi az esztergomi érseki székekben, aki egyszersmind biboros is volt. Ezzel szemben annak valószínűsége sincs kizárva, hogy éppen tudatosan előlegezte a kardinális címet Vitéznek, tudva róla, hogy a biborosi kalap várományosa. Ebben az esetben természetesen fölmerül még egy kérdés. Vajjon ezt az előzékenységet az oklevél írójának, vagy inkább kiadójának kell-e tulajdonítanunk? Ha ez utóbbit sikerülne bebizonyítani, ez újabb adalékok szolgáltatna Janus Pannonius Vitéz Jánoshoz fűződő viszonyának ismeretéhez.

Nem csupán a levél szövege jelentős forrás a Janus Pannonius kutatás részére. Ilyen a levélre helyezett pecsét is. Az oklevelet kiadója a papírra nyomott, vörös viasz papírjelzetes pecséttel hitelesítette. Jól kivehető a pecsét megerősítését szolgáló keresztalakban szétkent vörös viasz is.⁴¹ Az alábbiakban ezt a pecsétet elemezzük összehasonlítva Janus Pannonius többi ismert pecsétjével. Az 1466-os levél pecsétjének alakja nyolcszögletű, átlója 1,3x1,6 cm. A pecsét képe címeres pajzsot mutat. A pajzs vágott, fönt jobbfelé lépő oroszlán, lent liliom, egy-egy hatágú csillagtól kísérve. A pajzsra püspöksüveg (mitra, infula) van helyezve. Ennek a pecsétnek mind méretei mind képe megegyezik a többi, szám szerint három ismert pecsét méretével és képével, tekintet nélkül azoknak az oklevélre történt erősítése módjára. Eltérés mutatkozik azonban köriratukban. Az 1466-os levél pecsétjén a körirat kevésbé kivehető mint a címer. Ez annak a következménye, hogy a viasz nem folyt szét teljesen és így a papírfelzet nagyobb felületet fedett be mint amekkora maga a pecsét. Ahol aztán így a pecsétnyomó nem érte a viaszt csak a papírfelzetet, ott nem keletkezett lenyomat. Ezért a köriratnak csupán töredékei olvashatók. Azonban egybevetve ezeket a fragmentumokat két másik Janus-pecsét körirataival mégis sikerült a teljes szöveget rekonstruálnunk, mely szerintünk így hangzik: „S. Joha (nnis q. ecclesiensis episcopi). Három pecsétnél a „sigillum” szó szíglával van rövidítve. Ezzel szemben a negyedik ismert pecsét köriratában a „sigillum” szó (teljes egészében) ki van írva, és a „Johannis” szó van szíglával rövidítve. Te-

kintve, hogy a két különböző típusú pecsét egyidőből keltezett okleveleken párhuzamosan fordul elő, a három megegyező 1462, 1466 és 1469-ből, az eltérő 1467-ből, bizonyosra vehető, hogy Janus Pannoniusnak két pecsétje, azaz pecsétnyomója volt egyidőben. Mindössze négy eset alapján merész lenne bármiféle szabályszerűségekre következtetnünk azok alkalmazásánál. Csupán kérdés alakjában vetjük fel ennek kapcsán, hogy volt-e Janus Pannoniusnak más pecsétje is? Ennek bizonyítása, hogy a Haas Mihály által neki tulajdonított pecsétnyomó semmi esetre sem volt az övé, Tóth István ezen a téren tett megállapítása után szükségtelenné vált.

Miután tanulmányunkban rámutattunk az 1466-os Janus Pannonius féle oklevél forrás jelentőségére, szövegét itt abban a reményben tesszük közzé, hogy nálunk tapasztaltabb kutatók még behatóbb vizsgálatnak vetik alá és még jelentősebb következtetésekre jutnak.

J E G Y Z E T E K

¹ Arhiv Hrvatske, Zagreb, Documenta Mediaevalia Varia, 429. 1. és 2. sz. melléklet.
² Janus Panonius mint pécsi püspök III. János volt; Koller Historia episcopatus Quinqueecclesiarum, Posonii, 1796, IV, Haas M., Baranya Pécs, 1845, 284.

³ Legalább is erre a dátumra utal az a körülmény, hogy 1481. január 18-án Mátyás király Marót várát a hozzátartozó javakkal Vladislav Hercegovic Szent Száva-i hercegnek, Stefan Vukčić Kosača fiának adományozta. Hogy ez valóban birtokába vette-e, arról nincs tudomásunk. Thallóczy L., Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München—Leipzig, 1914, 441—442; Szabó Gj., Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1920, 156—157; Trpković V., Pad Hercegovine, Beograd, 1965, 256, Kéziratban levő, doktori értekezés. A valkómezei Maróti birtokokra, és Korvin Jánosra; Csánki D., Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, Budapest, 1894, II, 272, 284, 375, 376—377; Bösendorfer J., Crtica iz slavanske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: Križevačke, Virovitičke, Požeške, Cisdravske, Baranjske, Vukovske i Srijemske, te kr. i slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku. Osijek, 1910, 175, 281—282; és Szabó, i. h.

⁴ Hauptmann F., Jugoslavensko-madžarski arhivski pregovori i njihovi rezultati, Glasnik Arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine, 1 (1961), 116—120; Kosáry D., Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába, Budapest, 1970, I, 168, 283, 679.

⁵ Az oklevél hátlapján levő két jelzett: N. R. A. 1526. fasc. 6. no. Ez alatt a jelzett alatt vezették be a Budáról Zágárbba hozott anyag jegyzékébe is: Regestrum scriptorum anno 851 Buda adlatorum Familias Croat. Slavonicas harumque bona concernentium a Litt. L usque inclusive P., IV. A továbbiakban Elenchus. A Korvin anyag egyébként a N. R. A. gyűjtemény 1501—1526. fascikulusáig terjed. Hauptmann, i. h.

⁶ Hauptmann, id. mű, 36—46. Vodič kroz fondove Arhiva Hrvatske.

⁷ A XIX. századi magyar történetírás jellegére vonatkozólag: Mályusz E., Zsigmondkori oklevéltár, Budapest, I, 1951, V; és ugyanaz: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog, Budapest, 1958, 7. Továbbá Lederer E., A magyar polgári történetírás rövid története, Budapest, 1969.

⁸ Tekintve, hogy majdnem minden oklevél tartalmaz történelmi-földrajzi adatokat. Természetesen egyúttal tükrözi a magyar levéltárak századvégi állapotát is.

⁹ Előszavában Csánki egyedül dr. Ivan Bojničić említi a horvát szakemberek közül, mint akinek a tanácsáért köszönettel tartozik. Ebből persze nem lehet arra következtetni, hogy ő készítette volna a jegyzeteket is.

¹⁰ Ennek szövege teljes egészében így hangzik: Maroth Mathyas Rascianis á subditis in Cott. de Valko ad Savum in finibus Turcia degentibus titulo decima episcopalis de singulis fumis deflans solutionem desumendam Joannes Quinqueecclesiensis episcopus suis decimatoribus comisit. Elenchus.

¹¹ Csánki i. m. 272. Csánki nyomán ugyanígy idézi Pavičić St. Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji, Zagreb, 1953, 44.

¹² Popović J. D., Srbi u Vojvodini, Novi Sad, 1957, I, 100.

¹³ Briquet C. M., Les filigranes, dictionnaire historique des marques du papier 1282—1600, Leipzig, I. Mošnji V., — Traljčić S., Vodeni znakovi XIII i XIV vijeka, Zagreb, 1957, I, 88—99 számú táblákon a 828—918. rajzok tanúsága szerint.

¹⁴ Novak V., Latinska paleografija, Beograd, 1952, 251—255.

¹⁵ Szentpétery I., Magyar oklevéltan, Budapest, 1930, 153, 193.

¹⁶ A Marótiak származása: Nagy I., Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal, Pest, 1860, VII, 335—336; Karácsonyi J., Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, Budapest, 1901, II, 42—43; Birtokaikra: Csánki i. m. 272, 284, 376—377.

¹⁷ Karácsonyi J., Maróthy János macsóti bán élete. A Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve, 13 (1886/7), 1—29.

¹⁸ Csánki, i. h.

¹⁹ Fejér, G., *Codex diplomaticus regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Budae, 1842, X/5, 251; Koller, i. m. 312—313; Pavičić, i. m.

²⁰ Mályusz, Zsigmondkori oklevéltár, Budapest, 1956, II/1, 13. számú regeszta; és ua. A konstanzi zsinat, 80.

²¹ XXIII. János Uski János pécsi prépostnak és titkos kancellárnak, aki Zsigmondnak a pápával kötött egyezségét előkészítette, 1410. május 25-én régi kiváltságainak megerősítése mellett négy kanonoki stallumot adományozott a saját és kettő unokaöccse részére. Ozorai Pipó temesmegyei főispán az ugyanaz év júliusában a pápához menesztett ünnepélyes magyar küldöttség vezetője, kieszközölte XXIII. Jánostól rokona, Giovanni Buondelmonte részére a pécsváradi apátságot. Mályusz, A konstanzi zsinat, 50—100. Zólyomi Benedek székesfehérvári prépost részére aki néhányszor járt követként a pápai udvarban, XXIII. János 1411-től 1414-ig hat bullát adott ki, amelyekkel függetleníttette egyrészt a veszprémi püspöktől, másrészt saját káptalanától. Sebestyén J., A székesfehérvári prépostság és káptalan egyházi kiváltságai II, Századok, 1926, 462.

²² Zsigmond és XXIII. János tárgyalásaira, valamint ez utóbbi és Nápolyi László viszonyára: Aschbach J., *Geschichte Kaiser Sigmunds*, Wien, 1879, I 372—390; Pastor L., *Geschichte der Päpste*, Freiburg im Breisgau, 1926, I, 204—206; Áldásy A., *Az 1412—13. évi római zsinat*, Budapest, 1900. 59. Zsigmond olaszországi útjára: Wertner M., *Magyar hadjáratok a XV. század első felében*, II, *Hadtörténelmi közlemények*, 12 (1911), 2, 268, 270. Maróti János tartózkodási helyeire ezekben az években: Karácsonyi, Maróthy János macsói bán, 16; Wenzel G., *Diósgyőr egykori történelmi jelentősége*, Pest, 1872, közli az 1412. május 5-én kelt Maróti északolaszországi helytartóvá kinevező rendelet regesztáját. Altmann W., *Die Urkunden Kaiser Sigmunds*, I/1, *Regesta imperii*, XI, Innsbruck, 1896 224 sz. regeszta. Marcali Miklós azonban nem volt comes Singiensis, amit Altmann Graf von Zengg — azaz senji grófnak — fordított, hanem comes Simigiensis, tehát somogyi főispán. Továbbá: Karácsonyi J., *Magyarország és a nyugati nagy egyházszakadás*, Nagyvárad, 1885; 62; Radonić J., *Der Grossvojvode von Bosnien Sandalj Hranic-Kosača*, *Archiv für slavische Philologie*, 19 (1897), 426.

²³ Fejér, X/5, 251—254; 458—459.

²⁴ Koller, i. m. III, 312; Karácsonyi, Maróthy János macsói bán, Csánki, i. m. 272; Bösendorfer, i. m. 175; Sidák J., *Heretički pokret i odjek husitizma na slavenkom jugu*, *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, 31, 1962, 15. és a vonatkozó jegyzet. Koller, i. m. 314—315; véleményét a patarének és kálizok közti genetikai kapcsolatról nem tartjuk megalapozottnak. Pavičić, i. h., szerint a maróti prépostság volt hivatva folytatni az alsáni ferencesek által megkezdett térítést.

²⁵ Maróti János vallásosságára: Karácsonyi, Maróthy János macsói bán, 24—25, erősen idealizálva. Különben az arisztokráciának a valláshoz és egyházzal való viszonyulására: Fügedi E., *A 15 századi magyar arisztokrácia mobilítása*, Budapest, 1970, 17—18. Maróti János 1424. február 21-én gyóntató választó engedélyezéséért és teljes búcsúért folyamodik V. Márton pápához, saját maga és felesége részére. Lukcsics P., *XV századi pápák oklevelei*, Budapest, 1931, I, 727. számú regeszta. Több birtokán alapított ferences rendházat, pl. Saregradon (Athy). Lukcsics i. m. 244. számú regeszta; Csánki i. m. 376—377; Ezekre általában: Karácsonyi, Maróthy János macsói bán, 24—25. A magyar nemesek eretnek üldözésére: Mályusz, A konstanzi zsinat, 100—102.

²⁶ *Magyar Országos Levéltár, Mohácselőtti Gyűjtemény*, D1 37 594; Karácsonyi, Maróthy János macsói bán, 16. Mályusz E., *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Budapest, 1971, 119.

²⁷ Mályusz A konstanzi zsinat, 52—55; Fejér, X/5, 596—602; 748—751.

²⁸ Čirković S., *Dve godine bosanske istorije (1414—1415)*, *Istorijski glasnik*, 1953, 3—4, 34—36; Karácsonyi, Maróthy János macsói bán, 16.

²⁹ „Fiat ut petitur, dum tamen non sit contra terminata in Constantiensi. O.” Lukcsics, i. m. 727. számú regeszta.

³⁰ Maróti János 1424. február 21-i folyamodványából nem lehet teljes bizonyossággal következtetni arra, hogy még a prépost kezében van-e a tized, vagy már kisajátította. Itt ui. a tizednegyedert kéri biztosítani „rectoribus dicte ecclesie”. Lukcsics, i. m. 727. számú regeszta. A kegyurak jövedelmi forrásairól általában: Kollányi F., *A magánkegyúri jog a középkorban*, Budapest, 1906, 201—203; A plébánosi jövedelmek kisajátítására annak üresedésben hagyása útján: ua.: 228; Fraknoi V., *A magyar királyi kegyúri jog szent Istvántól Mária Teréziáig*, Budapest, 1895, 186—187. A plébánosi állásoknak a védenekkel és egyáltalán függő viszonyban lévő személyekkel: Mályusz, A konstanzi zsinat, 50—55; hogy ez még nagyobb egyházi méltóságok esetében is megtörténhetett, ha függő viszonyban voltak világi hatalmasságtól, arra példa Cillei Ulrik esete, aki miután 1440-ben megkaparintotta a zágrábi püspökség betöltésének jogát és püspökké hívt, Zólyomi Benedeket tette meg, egyszerre három kerületben foglalta le a tizedeket. Mályusz E., *A magyar rendi állam Hunyadi korában*, Budapest, 1958, 13; Habár a maróti prépostságot még 1470-ben is említik, Csánki i. m. I, 84. D1 17 057. Végül VI Sándor pápa Ernszt Zsigmond pécsi püspök kérelmére 1496. XII. 10. örökre egyesítette a pécsi püspökséggel. Koller, i. m. IV, 500—505. Mályusz E., *Az egyházi társadalom*, 119, 244. jegyzet.

³¹ A pápai befolyás megszűnésére Magyarországon mindenekelőtt: Mályusz E., *A konstanzi zsinat és a Magyar főkegyúri jog*, Budapest, 1958; Erre a jelenségre figyelmes lett már Fraknoi, (*A magyar kegyúri jog*, 185.) is. Az uralkodó befolyására: Mályusz, *A konstanzi zsinat*, 112—117; *A főpapság rehabilitására*: ua.: *A magyar rendi állam*, 3—4.

³² Kardos T., *A huszita mozgalmak és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakításában*, *Századok*, 1950, 165. Mátyás első országgyűlésének a főpapok rehabilitására irányuló politikájára: Fraknoi, *A magyar kegyúri jog*, 185. Elekes L., *Rendiség és központosítása feudális államokban*, Budapest 1962, 63—67.

³³ Evvel áthat kapcsolatban és a körülmény, hogy Janus Panonius 1465-i római útja alkalmával II. Pál pápától a pécsi tizedügyekben való bfráskodást a maga számára kérte Huszti J., *Janus Panonius*, Pécs, 1931, 235. Ez viszont amellet tanúskodik, hogy ilyen

ügyekben a pápa engedélyére, ha formálisan is, de szükség volt. Maróti Mátyás felesége Szilágyi Margit volt; Fügedi, a 15. századi arisztokrácia, 185; Janus Pannonius viszont a Garázda családon keresztül ugyancsak rokonságban állott a Szilágyiakkal. Maróti Mátyás tisztségviselésére: Fügedi i. m. 115.

³⁴ A magyarországi szerbek társadalmi rétegződésére nézve A despotára: Radonić J., Sporazum u Tatli 1426 i srpsko-ugarski odnosi od XIII do XVI veka, Glas SAN, 187, Beograd 1941, 228–229; A nemességre: Popović, i. m., 151–165; A polgárságra: Ruvarac I., Prilozi za povest srpskog naroda u Ugarskoj II, O Korvinskim privileđijama, Zbornik Ilariona Ruvarca, Beograd, 1934, I, 430. A privilégizált királyi népekre: Szentkláray J., A dunai hajóhadak története, Bp. 1885, 61–98; Vitković G., Prošlost, ustanova i spomenici kraljevih šajkaša 1000–1872, Glasnik Srpskog učenog društva, 67, 1887, I–XXXV; Čirković S., Rasciani regales Vladislava I Jagelonca, Zbornik za istoriju Matice srpske, I, 1971, 79–82; ua., Vojvodina znamenitosti i lepote, Srednji vek, Beograd, 220–221.

³⁵ Magyar Törvénytár (Corpus Iuris Hungarici), 1000–1526, Budapest, 1899, III, 391. A latin szöveg így hangzik: „Hoc tamen adjecto, et per expressum declarato; quod tales rasciani sive schismatici non ceaseantur, et neque sint in perpetuum ab hujusmodi decimarum solutione exempti, sed tantummodo per aliquos annos, et interim, quod scilicet bono modo, se tales alienigenae et transfugae, in regno Hungariae, et dominis sacrae corone subjectis, etiam alii ditioni Turcarum subjecti, ad veniendum tanto promptiores efficiantur: quanto tales qui iam venerunt tanta praerogativa conspexerint esse donatos”. Uo. 390.

³⁶ Szalay L., A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz, Pest, 1861, 8, 34–35; Thallóczy L., — Áldásy A., A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára, 1198–1526, Budapest, 1907, XLV, XLVIII–XLIX; Grujić R., Apologija srpskoga naroda u Hrvatskoj i Slavoniji i njegovih glavnih obeležja, Novi Sad, 1909, 16–17; u. a., Vojvodina I, Duhovni život, Novi Sad, 1939, 373; Ivić A., Istorija Srba u Vojvodini, Novi Sad, 1929, 39–40; Popović D., i. m. 100–101.

³⁷ Rački F., Odnosaj srbskih despota i doselica napramah kruni i kraljevini hrvatskoj i ugarskoj g. 1426–1453., Književnik, 2 (1865), 3, 485; véleménye szerint a szerbek kezdetben fizették a tizedet és csupán az 1481. törvénnyel lette ez alól felmentve. A fentebb előadottak után világos, hogy nem lehet ily módon általánosítani. Habár az is kétségtelennek látszik, hogy a püspökök igyekeztek kezdetől fogva behajtani a tizedet. Erről bővebben csak újabb források feltárása után lehet majd beszélni. A társadalmi tényezőkről lásd az előző jegyzetet.

³⁸ Fraknoi V., Vitéz János esztergomi érsek élete, Budapest, 1879, 177–178; 209, 224; az ő nyomán Horváth J., Az irodalmi műveltség megoszlása, Budapest, 1935, 58; Nem regisztrálta bíboros voltát Fügedi E., A XV. századi magyar püspökök, Történelmi Szemle, 8 (1965), 4, 491. sem.

³⁹ Fraknoi V., Mátyás király magyar diplomatái, II, Századok, 1898, 108, Pastor Ludwig, Geschichte der Pápste című művének 1886-os kiadására hivatkozik, ez nem volt számomra hozzáférhető így ennek 1925-ös kiadását használtam. Pastor L., Geschichte der Pápste, Freiburg im Breisgau, 1925, II, 390. O viszont ismét Fraknoi Vitéz János életére, továbbá Reumont A., Di tre prelati ungheresi menzionati da Vespasiano Bisticci, Archivio Storico Italiano, III Serie, XX (1874), 311, cikkére hivatkozik, ahol erről nem történik említés. Döntő azonban Eubel C., Hierarchia Catholica Medii Aevi, II (1431–1503), Monasterii 1901, 14–15, tanúsága.

⁴⁰ Széchy Dénes már legkésőbb 1455-ben bíboros volt. Matrikel der Universität Wien, Graz–Köln, 1956, I, 148.

⁴¹ 4. számú melléklet, Szentpétery, i. m. 202.

⁴² Ez Vitéz János címerének leírása; Hoffman E., Régi magyar bibliofilek, Budapest, 1929, 293. Balogh Jolán viszont „... az Országos Levéltár egy 1462. május 6-án kelt oklevélből (D1 15 719) kétségtelenül megállapította, hogy Janus Pannonius ugyanazt a címet használta mint Vitéz.” uo. 171. jegyzet, azonban nem közli Balogh J., megállapításának helyét.

⁴³ Az összehasonlításnál fölhasznált három pecsét közül kettő az Országos Levéltár Mohácselőtti Oklevélgyűjteményében található 1. (1462) D1 15 719; 2. (1467) D1 45 264; a 3. eredetije Pécsent, másolata az Országos Levéltár pecsétgyűjteményében, V8, 545. jelzet alatt. Az 1. rányomott, a 2. rányomott papírfelzetes, a 3. pedig függő cipőpecsét. Az összehasonlítást Petrovich Ede püspöki levéltáros, tisztelt kollégám és Erszeghi Géza barátom szívességéből nyíltott alkalmam elvégezni. Tanácsaikért és észrevételeikért fogadják ezúton is köszönetemet!

⁴⁴ A 4. számú melléklet.

⁴⁵ Tekintve, hogy a három megegyező pecsét úgy Budán, mint Pécsent keltezett okleveleken előfordul, ezt Janus feltételezhetőleg magával hordta. A másikat pedig alkalmasint generális vikáriusa használta. Ennek bizonyításához azonban szükség lenne vagy több kizárólag Pécsent keltezett és 1467-es típusú pecséttel hitelesített oklevélre, vagy kettőre, mely hozzávetőlegesen egyidőben de különböző helyen — az egyik föl-tétlenül Pécsent —, lett kiadva Janus nevében. Janus pecsétnyomójára vonatkozólag: Haas, i. h., valamint Balogh J., Mantegna magyar vonatkozású portréi, Századok, 1923, 238, 3. jegyzet; Tóth I., Janus Pannonius származása, Irodalomtörténeti közlemények, 69 (1965), 5, 612.

I. sz. melléklet

JANUS PANNONIUS LEVELE
A VALKÓMEGYEI MARÓTI BIRTOKOKON
TARTÓZKODÓ TIZEDSZEDŐINEK

Buda, 1466. október 9.

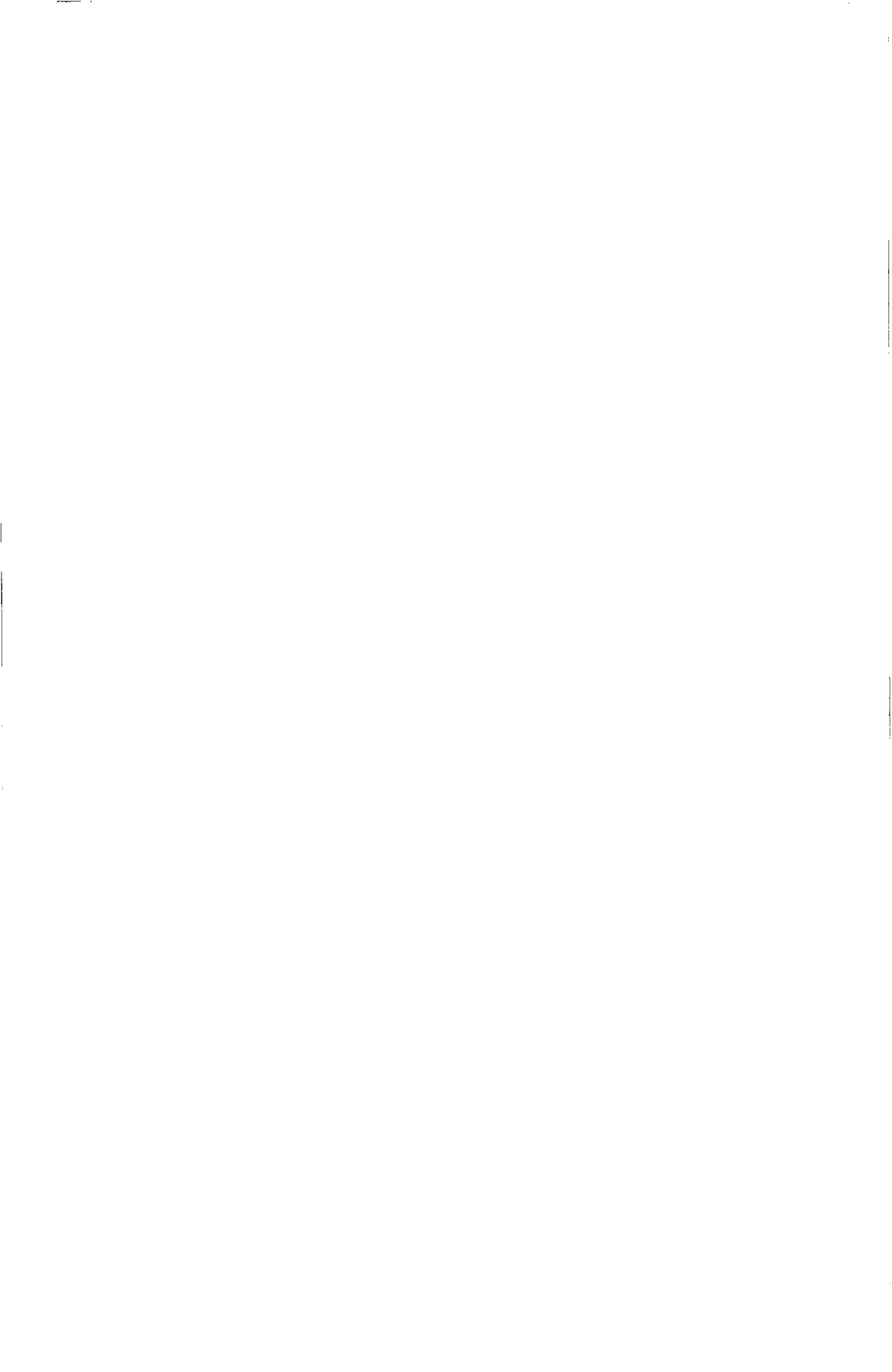
Johannes episcopus ecclesie Quinqueecclesiensis / nobis dilectis universis decimatoribus nostris / tam presentibus quam futuris in bonis et possessionibus magnifici domini Mathyws de Maroth in comitatu de Walko existentibus / salutem cum dilectione / Quia prefatus dominus Mathyws / de dicta Maroth / per dispositionem serenissimi domini nostri regis / ac reverendissimi domini Johannis archiepiscopi ecclesie Strigoniensis et cardinalis etc. domini et fratris nostri carissimi / in facto decimarum / de iobagionibus suis ecclesie nostre predictae provenire debentium / factam / dictas decimas / secundum pristina et antiqua iura ipsarum decimarum / predictae ecclesie nostre provenire debentium / pacifice remisit et relaxavit / alias etiam promisit decimatores nostros / semper honorifice acceptare / et pacifice tenere / Igitur nos / ob favorem dicti domini Mathyws / Id pro hac vice / quasi pro quodam dono / duximus annuendum et concedendum / et quamvis inter nos dispositum sit / ut singuli Rasciani / in possessionibus suis existentes / de singulis fumis / singulos doudecim denarios solidos / solvere debuerint / Tamen quia propinqui existerent Zawe et terminis paganorum / ne per hanc solutionem decimarum / sentirent se gravatos et recederent / Igitur prout premisimus / solummodo pro hac vice / de singulis fumis / per singulos sex denarios solidos hoc anno / et in secundo anno octo solidos / in tertio vero anno proxime post sese affuturis / duodecim denarios / de singulis fumis ecclesie nostre solvere teneantur / pro decimis eorum / et in illa tertia prefixa solutione in reliquum permaneant / solvendo / Quare dilectioni vestre / harum serie firmiter comittimus et mandamus quatenus / amodo inantea prefatos iobagiones Rascianos / antefati domini Mathyws / contra premissam nostram annuentem / et dispositionem et ratione ipsarum decimarum / nullatenus impedire presumatis presentibus perlectis exhibenti restitutis Datum Bude in festo sancti Dyonyisy martiris Anno domini millesimo quadringentesimo sexagesimo sexto.

in pmaneat. solucio. Quae dilectum
fatos lobagius Kasarius. adfan dno an
marq. mularum m. die psumat. pum
o Anno domi a. ill. o quodam se. agm

IV. sz. melléklet

Dávid András

**OZORAI PIPO, A DÉLSZLÁV
VITÉZI
ÉNEKHAGYOMÁNY
NEGATÍV MAGYAR HŐSE**

I.

Ozorai Pipó élettörténete és a róla alakuló epikai hagyomány alapjai

Ebben a tanulmányunkban Zsigmond király (1387—1437) hírhedt hadvezérének, Filippo Scolariinak (1369—1426) a portréját fogjuk föl-vázolni a nevéhez fűződő délszláv hősepikai énekhagyomány alapján, amely távoli emléket — a múlt század lelkes szerbhorvát gyűjtőinek föllépéséig eltelt teljes négy évszázad egymásra tornyosuló eseményei és zseniális hősei mellett is — egyrészt megőrizte, másrészt pedig továbbalakította, és sajátos módon válogatta neve köré mindazokat a hiteles tetteihez és a róla alakuló hagyomány kritériumához mérten megfelelő elemeket, amelyeket az epikus tradíció európai méretű vérkeringése messzi vidékek távoli népeitől indított útra. Képletesen szólva, Scolari a letűnt évszázadok során a délszláv epikus énekhagyományban olyan sziget lesz, amely köré számos, eredetileg máshol sarjadt, más személyekre szabott hagyományanyag rakódik le. A teremtő tradíció ehhez a konglomerátumot idéző alaphoz kötötte Zsigmond néhai import-vitézének hősepikai mását, s az emlékezés kacskaringós útvesztőiből így mentette át az utókor számára.

Hálával kell adóznunk az olasz biográfusoknak is, akik távolba szakadt honfitársukra Zsigmond melletti híres, illetőleg hírhedt ténykedése miatt figyeltek föl, s egymáshoz viszonyítva jelentéktelen eltérésekkel, csaknem azonos módon örökítették meg élettörténetét, néha a „híres” honfitárs, helyesebben az „italiai géniusz” tömjénezéséből eredően kissé felnagyítva tettei való értékét és reális utóhatásukat. Ma — a kortársak szemében sokszor oly fontos részletek jelentőségének elszürkülése után és a történeti visszapillantás segítségével — már lényegesen több lehetőségünk van arra, hogy akár a XV. és XVI. századi Scolari-életrajzokat, akár az egykorú eseményeket elfogulatlanul, letisztultabb álláspontról vizsgáljuk. Másrészt: a múltbeli kutatásokkal szemben jóval kedvezőbb körülményekkel számolhatunk ahhoz, hogy a letűnt évszázadok tanúságtételeiből, az indigéna vitéz hírével egyidőben szárnyrakapó írások bölcsbotor útmutatásából, valamint a délszláv hősepika róla szóló éneka-

gyománya alapján, a kitűzött célnak megfelelően, felvázolhassuk a hiteles és mítikus-eposzi Philippus de Scolarius portréját.

Életét Zsigmond naprendszerének bolygójaként éli, s így a csaknem hat évtizedes életútnak csupán a király szolgálatában eltöltött szakasza érdemel komolyabb figyelmet. Felfelé ívelő pályájának hangvétele az a kissé romantikusan naívnak tetsző epizód, amikor az uralkodó fölfigyelt rá, és maga mellé veszi. Egyik quattrocento életírójának szavai szerint 1387-ben „övéi közé vette és nagy urat csinált belőle”.¹ Az Esztergomban tartózkodó király és kísérete komoly megdöbbenésére ugyanis káprázatos gyorsasággal és ügyességgel veti papírra a török ellen a déli határszélekre, a Duna vonalához irányítandó 12.000 főnyi lovasság ellátásához szükséges anyagiak költségvetését.² Ettől a pillanattól kezdve mintegy eljegyzi magát az életét át meg átszövő és főleg a déli vidékeken zajló török elleni harcokkal. Pályafutását tulajdonképpen két olyan tett foglalja egységes keretbe, amelyek mindegyike a török ellen viselt harcok jegyében fogant. Az első egyúttal az életút kezdete, a felívelés (a török ellen induló lovasság körüli számadás), mondhatni — korai szimbóluma a félhold birodalmi hadai ellen irányuló csaták húsz egynéhány összecsapást számláló láncolatának. A második pedig a halálát közvetlenül megelőző, a török katonaság felett a letűnés küszöbén aratott golubaci diadal; az alkony utolsó sziporkája. Ez tehát a keret, amely a „Zsigmonddal és Zsigmondért” jelszóval is nagyszerűen kifejezné az olasz Scolari magyarországi életútját. Csöppet sem meglepő tehát, hogy háború, diplomáciai tevékenysége és nem utolsósorban dúsgazdag volta alapján a német-római császár jó ideig a legszilárdabb támaszát látja benne, s ezt a maga módján úgy fogalmazza meg, „... hogyha bot helyett egyedül Pipóra támaszkodna, akár meztelenül is elhagyhatná az országot.”³

Most azonban ismerkedjünk meg Scolari életének a Zsigmond melletti pályafutást megelőző szakaszával is!

Tizzanóban született 1369-ben, Zsigmond biográfusa, *Windecke Eberhard* († 1442) tanúsága szerint a Buondelmonte polgári család sarjaként, amelyben a családfő vargamesterséggel foglalkozott.⁴ Az olasz írók ezzel szemben a nemesi Scolari familiáról tudnak, amely már a XIII. században Firenze legelőkelőbbjeinek csoportjához tartozott. Ilyen előzmények után a család elszegényedésével magyarázzák a jóindulatúan szépítő szándékú életírók azt a tényt, hogy a szülők kereskedőkre bízzák fiuk nevelését. Ezekkel jut el tehát 13 éves korában Németországba, egy magyar főúr olasz ügynökével pedig Magyarországra, ahol egy ideig bizonyos Luca del Pecchia boltjában dolgozik Budán. Széchy Demeter esztergomi érseknél írődeák és familiáris vitéz, amikor a már említett módon csillantja föl jártasságát a számvetés terén. Mondhatni: szinte ettől a pillanattól kezdve hírnevével egyenes irányban gyarapszik vagyona is, olyannyira, hogy az olasz kereskedelmi utazóból lett magyar zászlósúr az ország egyik leghatalmasabb és mindenképpen egyik leggazdagabb embere lesz. A király határtalan bizalma és a sárkányrend fokozatának elnyerése már a szédületes iramban fölívelő pályafutás természetes velejárójának minősíthető.

Következetes királyhűsége és még következetesebb birtokhalmozása,

valamint idegen, sőt nem is magas rangú származása miatt a magyar főurak javarésze nem szenvedheti. A személye iránt táplált gyűlölet tovább fokozódik az 1395-i, Kont István vezette Zsigmond-ellenes lendülés szervezőinek lemészárlása után, amikor is az a hír járja, hogy a király a harminckét főúr lefejeztetését kimondottan Scolari tanácsára rendelte el. A magyar főurak ilyen alapon sarjadó ellenszenvének kézzelfogható megnyilvánulását láthatjuk majd ténylegesen is abban az esetben, amikor a főurak Zsigmond elfogatásával (1401) párhuzamosan őt is bebörtönzik. Ez mit sem változtat irányelvei kurzusán, hisz az 1402—1403 táján zajló, Durazzo László nápolyi király trónigényével kapcsolatos háború idején is a magyar főurak egy részével (akik Nápolyi Lászlónak ajánlják a koronát) ellentétes, töretlenül Zsigmondhoz szító állásponton marad. Ennek a királyi lojalitás szempontjából megnyerő magatartásnak busásan gyümölcsöző eredményei mutatkoznak majd abban, hogy Scolari ezentúl, más jellegű sikereire való tekintettel is (amilyenek például az 1411—12-i ígéretes velencei háború, amelynek során 72 iztriai várát foglal el; az 1416-ban aratott fényes havasalföldi győzelme a Bosznián keresztül feltörő szultáni csapatokon; a császári korona elnyerésével kapcsolatos missziója Itáliában stb., stb.), elnyeri a legfőbb országos méltóságokat.⁵ Így lesz tehát a királyi tanács előadója, a nádori törvényszék közbírája; szörényi bán, temesi főispán és gróf; az ország sőügyeinek főnöke, az aranybányászat igazgatója; — vagyis a politikai-jogi és gazdasági élet egyik kétségtelenül legjelentősebb tekintélye.⁶

* * *

A délszláv hősepikai énekhagyomány mindennek ellenére semmit sem tud Zsigmond melletti ténykedéséről, sőt olasz voltáról sem. A zsoldos katonáival délen gyakran föltűnő hadvezér a korabeli *magyar politikai akciók exponense*, s a hagyomány a maga számára csak ezt a magyarokkal kapcsolatos tényrt tartotta fönn megfelelő formában.

Az eddig elmondottak arra készítetnek bennünket, hogy már most tegyük fel első ízben a következő kérdést: Milyen tényezők közrejátszásával magyarázható Filippo Scolari hősepikai alakjának megjelenése és kialakulása a délszláv énekhagyományban.

Hogy ennek a rendkívül összetett és fejtegetéseink során még néhányszor megismétlődő kérdéskomplexumnak csupán egyik vonatkozását próbáljuk megválaszolni, ahhoz vázlatosan meg kell ismerkednünk Scolari viszonyulásával a déli vidékekhez.

A jelen dolgozat kereteinek megfelelően bennünket érdeklő és a déli vidékekkel, pontosabban Szerbiával, Dalmáciával, valamint Boszniával kapcsolatos ténykedése 1392 táján veszi kezdetét, amikor is erélyes közbélepésével hihetetlenül rövid idő alatt elfoglalja a török-dúlta Boszniát. Nápolyi László trónigénylő ambícióinak megghiúsítása után (1402—1403) ugyancsak délen, Boszniában folytat katonai akciókat. Erről az időszakról viszont azt is tudjuk, hogy a boszniai Bobovac (Babouch) várából gyakran megrohanja a vidéket, a lakosságot meg zsoldos katonái fosztogatásának engedi át mindaddig, amíg a várat Zsigmond át nem

veszi tőle (1407). 1408-ban ismét ezen a vidéken, Dobornál arat győzelmet a török felett.

Istria hetvenkét (!) várát és egyéb erődítményeit könnyűszerrel veszi birtokába 1411—13 táján, hogy fényes győzelemsorozata elismerésül Caesar jelszava, a „veni, vidi, vici”-vel illessék.

A temesi grófság és szörényi bánóság, valamint egyéb e vidékkel kapcsolatos tisztségei (ti. a Csanád-, Arad-, Csongrád-, Krassó- és Keve megyékbeli főispánsága) alapján természetszerűen hárul rá a déli határvidék feletti őrködés kötelessége; majd ebből kifolyólag a déli góccok — Temesvár, Orsova és Belgrád — megerősítése. Említsük meg nyomban azt is, hogy Belgrád alatt különösen és több ízben is kitünteti magát, s nevét a törökök ezentúl rémülettel emlegetik.⁷

A déli vidékek ügyével kapcsolatosan arról sem feledkezhetünk meg, hogy a tragikus emlékű 1389-i rigómezei csata után a szerb uralkodók egy része behódol a töröknek, más részük ezzel szemben a török elleni harc mellett döntve, nyugatról, elsősorban Magyarországról várja a támogatást és segítséget. A Kosovón foglyul ejtett és lefejezett szerb kenéz (Lazar Hrebeljanović) fia, Stefan Lazarević despota (1389—1427) is ezt az utóbbi politikai megoldást vallja programelvének. Miután pedig a török elleni harc eszméjének magyarországi közvetlen képviselője ez idő tájt Scolari volt, érthető, hogy Ozorainak és az ifjú szerb despotának találkoznia kellett a közös nevezőre hozható célkitűzések síkján; amiért indokoltan föltételezhetjük, hogy Lazarević 1403-tól 1404-ig zajló török elleni harcaiban Scolari is részt vett. Annyi azonban bizonyos, hogy a Magyarországon időző szerb despota elleni, 1409-ben történő nyílt lázadás elfojtásában segítségére siet katonáival, noha közbelépése egészében kudarcba fúl.⁸

Megemlíthető még, hogy a török haderők boszniai behatolásának ellensúlyozására két ízben is (1414—15) megjelenik seregével, hogy aztán (1423-ban) az Al-Duna vidékén tűnjön fel hasonló minőségben. Utolsó győzelme, egyben utolsó katonai ténykedése és egyáltalában utolsó tette is Szerbiához fűződik. Seregével ugyanis a halálhíre nyomán fölmerészkedő török hadak ellen indul. A hihetetlennek látszó fordulat miatt megdöbben a törökök békéért esedező küldöttségét visszautasítva, Golubac környékén győzelmet arat. A csataterőről már súlyos betegként távozik, majd Lippán néhány nap múlva (1426. XII. 27-én) meghal.

Filippo Scolariinak a déli vidékek életbevágóan fontos politikai ügyeivel állandósult, szoros kapcsolatai eddig vázolt tényanyagából az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

- Neve és tetteinek híre a török hódító ellen folytatott gyakori összecsapások révén mindenképpen közismert lehetett, elsősorban a harcok színhelyét környező vidékeken: Szerbiában, valamint Bosznia területén.
- A Bobovac környéki zsarolás, mind pedig a despota elleni 1409-i, általános népakaratot tükröző zendülés idején vállalt, kifejezetten népellenes szerepe és az ezt betetőző kudarc ugyanakkor kedvezőtlen színben rögzíthette emlékét.

Logikus, hogy mind a két tényező jelentős szerepet töltött be a Scolari nevéhez fűződő délszláv hagyomány jellegének kialakulásában, habár funkciójukat tekintve, egymástól teljesen eltérő módon determinálták a csírázni kezdő hősepikai anyagot. Az első tényező (Scolarinak a déli határvidéken bonyolódó akciói) ugyanis a tettek nyomán felsarjadó hagyomány befogadására készítette elő a talajt, illetőleg hozzájárult a kellő hősköltészeti előfeltételek megteremtéséhez. A déli vidékekkel kapcsolatos ügyek képezhették végeredményben azt a bázist, amelynek föltétlenül része volt a Scolari tetteit követő *általános költészeti visszhang megalapozásában*.

A második tényezőnek (a Bobovac környéki fosztogatásnak és a despota rossz órában történt sikertelen támogatásának) az általános költészeti visszhang megalapozásán túl már komoly része lehetett a Scolarihoz való *negatív előjelű hősepikai viszonyulás* első magvainak elhínésében.

II.

A délszláv Scolari-hagyomány eddigi kutatási eredményei

Scolari hősepikai alakjával a teljesség igényével mindeztidáig sem jugoszláv, sem magyar részről nem foglalkoztak. *Maretić Tomo* időrendben az első, aki a délszláv eposz egyéb kérdései mellett foglalkozik a történeti személyek között Filippo Scolarival is.⁹ Informatív soraival hősrünk életrajzában néhány főbb mozzanatát érinti, a hősepikai és autentikus személy kettőssége közé pedig Karadzić gyűjteménye¹⁰ II. könyvének 59. számú darabja alapján teszi ki az egyenlőség jelét. (A hősepikai darabban ugyanis feltűnik a Kont István-vezette főúri összeesküvés gyászos epilógusának emléke. Az életírók tanúsága szerint az erélyes eljárást Scolari sugalmazta a királynak. Vö.: Wenzel G., i. m. 12—14. l.).

Karadzić említett kötetének ismertebb epikai figuráit kommentálva, foglalkozik néhány szóval *Kostić Dragutin*¹¹ is Scolari hősköltészeti másával. Írása az epikus énekek jobb megértését célzó jegyzetgyűjtemény, amely kizárólag a költészeti és hiteles Filippo Scolari azonosítására szorítkozik.

Az eddig felsorolt és a többi jegyzetszámba menő írással¹² szemben *Szegedy Rezső* munkája¹³ tekinthető a legérdemlegesebb előzménynek. Szegedy ugyanis már kisebb tanulmányban mondható dolgozatban taglalja Scolari meglétét a délszláv hősepikában. A név, a jellemző vonások és a neki tulajdonított tettek, valamint a személyéhez fűződő gyűlölet alapján (a valóságban és a hagyományban) azonosítja a délszláv hősepikai figurát a megfelelő magyar történeti személlyel. Szegedy a számára hozzáférhető Scolari-vonatkozású darabokkal már behatóbban foglalkozik, jóllehet a tanulmány lényeges részét az énekek ismeretetésére fordítja. A hős életrajzi adataival párhuzamosan kutatja a megfeleléseket az epikus énekekben, és világosan látja a Scolari kedvezőtlen színekben feltüntető hagyomány alapjainak néhány főbb elemét, valamint

a nevéhez fűződő szüzsék átvándorlását a délszláv hősepika más magyar hőseire.

A Filippus de Scolaribus délszláv hősepikai alakjával foglalkozó előzetes írások a kérdéstörténet kezdeti fázisát képezik, s ilyen szempontból lényegében a hiteles és költészeti személy identifikálása terén határozták meg azt a járható csapást, amelyre jelen dolgozatunk néhány vonatkozását is alapozni lehetett. Legtöbb figyelmet kétségtelenül Szegedy cikke érdemel, mert koncepciójában és föltevéseiben, fogyatékosága ellenére is (amire kellő helyen utalni fogunk), a kérdés egyedüli, valóban elmélyültebb vizsgálatából ered.

Az előzetes kutatások legfőbb eredményeként a hiteles és hősepikai Scolari azonosítását ilyképpen mellőzhetjük: a kérdés további boncolgatása ugyanis fölöslegesnek tekinthető. Egy másik kérdésnél fogunk ennél fogva megállapodni, ti., mielőtt tovább haladnánk, ismertetni és elemezni fogjuk Scolariak a délszláv hagyományban kialakult névformáit.

III.

A délszláv Scolari-névformák

A Scolari-hagyomány analizált énekei alapján arra a megállapításra jutunk, hogy a délszláv hősepika leginkább a *Filip Madžarin(o)*,¹⁴ *Filip Madžar*,¹⁵ illetve a *Madžar Filip*¹⁶ névformákkal jelöli Filippo Scolari személyét. Az előfordulás gyakoriságát tekintve, az előbbieket a *Pilip Madžar*¹⁷ és *Vilip Madžarin*¹⁸ alakváltozatok követik. Végül egy-egy esetben tűnnek föl a *Pilip Dragilović*,¹⁹ *Pilip Dragoman*²⁰ és *Pilip serdar*²¹ variánsok.

Az énekek legjelentősebb hányada tehát *Magyar Fülöpnek* (Filip Madžarin, Madžar Filip) mondja az olasz kereskedelmi utazóból lett magyar zászlósurat. A *Madžar(in)* előnév a nemzeti hovatarozásra utal, s ez — amint már említettük — érthető is. hiszen Scolarius Zsigmond magyar seregének a képviselője és vezére. A *Dragilović* előnévvel csupán egy másik magyar hősnél, Székely Jánosnál (Sekula Dragilović) találkozunk még, akinél ezt a formát a Drakulović (Drakul, drakun = sárkány, sárkánykígyó) vagyis a sárkányfi, sárkányos vitéz jelentésű alaptól származtatjuk.²² Székely bánfinál ez a névforma sárkányos vitézségével, esetleg a sárkányrend érmén szereplő és sárkányt ábrázoló motívummal van kapcsolatban, s a délszláv hősepikában csupán az ő személynéve mellett tipikus. Mindez abbeli meggyőződésünket erősíti, miszerint a *Dragilović* forma Magyar Fülöp esetében a Székely bánfi közismert nevéből történt utólagos átvitelrel magyarázható. Erre a névátruházásra oly módon kerülhetett sor, hogy Scolari is a sárkányrend lovagja (tehát érmének viselője) volt; esetleg az is, hogy a hagyománytudatban megőrződött a két hős, Székely és Scolari magyar voltának ténye, ami viszont elegendő ok lehetett a két, (mai kifejezéssel) nemzeti-ségére nézve azonos eredetű epikai személy neveinek összezavarására, vagy — legjobb esetben — az egyik magyar hősről a másikra történő

átruházására. A jelenség a szóban forgó vitézekről alakult epikai anyag kibontakozásának abban a fázisában játszódhatott le, amikor vagy az általános hagyománytudat, vagy csupán a darab följegyzésénél közreműködő énekesek kihagyó emlékezete már alig, illetve sehogyan sem tudott különbséget tenni az időben és térben távoli és mindinkább háttérbe szoruló egyes magyar hősök között. Mindehhez hozzájárulhatott még az a mozzanat is, hogy a *Dragilović* előnév széltében-hosszában elterjedt, és hogy verselési szempontból igen alkalmas.²³ Nyomban tegyük hozzá, hogy a délszláv hősepikában számtalan példánk van a verselési klisék, sőt a verselés (főleg a tízszótagos sorok) szempontjából alkalmas előnevek vagy személynevek (!) lépten-nyomon előforduló ismétlésére.

A *Dragoman* forma ötletszerűen kapcsolódhatott Scolari keresztneve mellé a hasonló hangzású *Dragilović* és az aránylag jól ismert *Dragoman*²⁴ formák koincideneciája alapján az énekes kihagyó memóriájában.

A Filip < Pilip
Vilip alakváltozatok a szerbhorvát nyelvgyakorlat egyik ejtéskönnyítő tendenciáját tükrözik, ti. a nevekben és a szóeleji helyzetben egyébként ritkán előforduló zöngétlen, labiodentális „F” hang (Filip) vagy zöngés párjával, a „V”-vel (Vilip), esetleg a zöngétlen, de zárjellegű „P”-vel (Pilip) cserélődik fel. Innen tehát az eredeti Filippo alakból (a szóvégi magánhangzó elhagyását követően) a *Filip* ~ *Vilip*, illetőleg a *Filip* ~ *Pilip* megfelelések.

Az olasz *Filippo Scolari*, illetve a latin *Philippus de Scolariibus* Magyarországon sem lehetett közismert, helyette az *Ozorai Pipó* vált közkeletűvé. A magyaros *Ozorai* forma felesége, *Ozorai Borbála* vezetékeve nyomán terjedt el, s ehhez mindenképpen hozzájárult az a tény is, hogy Scolari Ozorát választotta állandó tartózkodási helyéül. A *Pipó* alak viszont az olasz *Filippo* rövidebb, hipokorisztikus, deminutív hangulatú változata.

Meg kell jegyeznünk még, hogy Scolari névformái a fentebbieken túl megőriztek néhány utalást az általa betöltött tisztségekre vonatkozóan is. Temesi ispánsága például a *Spano* (Pipo Spano) formában maradt meg. A délszláv hagyomány ezzel szemben kapitányságáról (Filip *Kapetan*)²⁵ és vajdai rangjáról (Pilip *vojvoda*)²⁶ tud. Ezzel kapcsolatos a (Pilip *serdar* (Crna Gora-i törzsi fokozat) megjelölés feltűnése is Scolari neve mellett. Ez a Pipónak tulajdonított rangfokozat a legújabban alakult darabokban fordul elő, és mindenképpen hősünk egykori katonai és egyéb magas tisztségeinek emlékét asszociálja.

A Scolari névformáiból adódó tanulságokat összegezve, megállapíthatjuk, hogy a délszláv hagyomány — az olasz eredeti, valamint az utólagos magyar névalakokkal szemben — Pipó hősepikai alakjának megnevezésére sajátos variánsokat hozott létre, amelyekben jelentéktelen változtatásokkal ugyan, de lényegében híven megőrizte az eredeti nevet egészen megközelítő alternációkat. Ezeket viszont olyan részekkel toldotta meg, amelyekben a leginkább kifejezésre jut a név viselőjének idegen volta. Az énekmondók e névformák keretében évszázadokon keresztül megtartották emlékezetükben még Pipó magas tisztségeinek a tényét is.

IV.

A FILIP MADŽARINRÓL SZÓLÓ DÉLSZLÁV VITÉZI ÉNEKHAGYOMÁNY ÁTTEKINTÉSE

A Filip Madžarinról alakult délszláv vitézi énekhagyomány összesen tizenhét éneket számlál. Az énekek tematikáját fejlődésük jegyeit tekintve két egymástól lényegesen eltérő és könnyen elhatárolható hagyományrészt képeznek. Az egyik (sorrendben az első) Filip nagy párviadalait tartalmazza Marko királyfival és a mohamedán Halillal; míg a másik csoport az egyéb apró és az első rész tematikai egységén kívül álló darabokat öleli fel.

Az ilyképpen rétegeződő énekhagyományt az alábbiakban tehát ennek a csoportosításnak megfelelően fogjuk áttekinteni:

1.

Magyar Fülöp párviadalai

E hősepikai énekhagyomány legjellegzetesebb részét, központi magját a párviadatok mozgalmas, vitézi légkörű darabjai alkotják. Az énekanyag művészi kvalitásaival és a hiteles, Sclolarira vonatkozó emlékezés fel-felcsillanó reminiszcenciái alapján messze fölülmúlja a hagyomány második részében tárgyalásra kerülő darabokat, amelyek a tradíció későbbi, fáradtabb, erőtlenebb hullámszásának a jegyeit viselik magukon; egyúttal pedig az alapanyagtól történt fokozatos elkanyarodást, a feledés folyamatával párhuzamosan az eredeti epikus magtól való elszigetelődést példázzák.

A párviadaloikat megéneklő tizenkét ének közül Filip Madžarin egy híján mindegyikben Marko királyfival kerül szembe, míg a kivételt képező egyetlen darabban a boszniai mohamedán hősepika héroszával, Halillal méri össze erejét.

A Marko—Filip ellentétre épülő első hat ének egy szerkezeti szempontból is nagyszerűen megkomponált ciklus körvonalait mutatja, amelyben a történések alakulása következetes, részleteiben pedig a művészileg indokolt, egységes epikai mese képét idézi. A cselekmény drámai pergésű menete az első hangütéstől a záró összecsapás momentumáig nyílegyenesen halad a tragikus, de okozati összefüggései alapján logikusnak tekinthető kifejtetig. A szóban forgó első hat ének²⁷ a lényegtelen eltéréseken felülkerekedő, egybehangzó cselekménye révén variánsornak, illetve ciklusba rendeződő egésznek tekinthető, amiért e darabok epikus meséjét is egységesen mutatjuk be:

— *Filip Madžarin* Karlovcin (Budán, Madžar városban) bort iszogató vitéz társaival (harminc kapitánnyal, Udvarjei Mitárral, a kitűnő budai uraságokkal). A borozgató daliák hőstetteikkel dicsekszenek, ám a kérkedésben Filip a leghangosabb (A, B, C):

*Jó testvérim, harminc kapitányok!
Látjátok-e fehérülő Karlovcit,
S benne azt a harminchárom bátyát?
Mindeniken egy koponya díszlik,
Még csupán a hídra nem futotta,
De biz' azt is hamar feldíszítem
Márk királyfi szép szőke fejével.*²⁸

(D. A. ford.)

- Egy másik darabban azt állítja, hogy már 109 vitéznek csapta le a fejét, egyedül Markóé maradt még hátra. Esetleg minden előzmény nélkül azzal kérkedik, hogy Marko királyfinak fejét veszi, kastélyát pedig fölgyújtja. (C, D, E)
- Ettől az általánosnak mondható hangvételtől csupán az egyik darab tér el annyiban, hogy a budai király kapitányai és vajdái társaságában annak a vitéznek az egészségére üríti serlegét, aki Marko királyfit foglyul ejti, vagy a fejét mutatja föl a király színe előtt. A borozó vitézek a feladat súlyos volta miatt szégyenkezve a földre tekintenek, ám Filip kérkedve lép elő, és saját vitézi erényeivel büszkélkedve, vállalja a kockázatos feladatot (F):

*Most nálamnál nincsen jobb dalia,
sem vitézebb, sem kinccsel rakottabb,
Magam vitéz ősök sarja vagyok,
fejét vettem harminc martalócnak,
s Nikolának, martalóc-pasának.
Harminc rabnő van az udvaromban,
előttük meg Nikoláné asszony.*

(D. A. ford.)

- Szertelen dicsekvésekor arra számít, hogy szavait avatatlan fül nem hallja. Ebben természetesen téved, mert a vitéz társaságban rendszerint ott van Marko fogadott testvére (Zmaj despota Vuk, Mitar od Udvarja, Momčilo, sőt a „fekete bolgár” is), illetőleg vér szerinti öccse, Andrijaš királyfi, akik nyomban értesítik a fenyegető veszélyről. A „fekete folgár” például személyesen siet a királyfihoz, s a vészes hírhez még azt is hozzáfűzi, hogy Filipet a vidék apraja-nagyja átkozza; főleg az eladó hajadonok, mert a rájuk rótt adóterhekkel lehetetlenné tette férjhezmenésüket. (A, C, D, F)
- A hír hallatára Marko elsiet Budára. Útközben a Sitnica folyónál vagy Budavárban Filip egészen fiatal, de már teljesen megöszült rabnőivel találkozik. A szerencsétlen lányok elpanaszolják neki, hogy Madžarin óriási adóterhei („Aki nősül háromszáz dukátot, / Ki férjhez megy, kettőszázötvenet.”) miatt kerültek szolgasorba, vagyis amiatt öszültek meg sötét fürtjeik, — és így maradtak élettárs nélkül. A könnyezve kesergő leányok egyúttal útbaigazítják Filip bátyja felé, amely Buda piacán épült, s ablakai ezüstből készültek. (B, C, D, E, F)

- Marko végre Budára jut, ám a díszes bástyában csak Filip nejét találta; a férj ugyanis vadászon van. A robusztus jövevény illendően üdvözli az úrnőt, aki azonban köszöntésével együtt visszautasítja azon furcsa állítását, miszerint ő Filip fogadott testvére. Marko ijestően rendetlen külsejéből ítélve, az asszony képtelenségnek tartja, hogy férjének bármi köze is lehetne egy ilyen dervisre emlékeztető látogatóhoz. Filipné gőgös viselkedése feldühíti a királyfit, s emiatt gyűrűs kézzel arcul csapja, sebet ejt rajta, néhány ép fogát ki-mozdítja, majd letépi nyakából az ékes dukátfüzért. (A, B, D, F)
- A bástyából egy ivóba vágat, s ott várakozik Filipre, aki időközben hazaérkezik a vadászatról, s látva neej siralmas állapotát, igyekszik őt megnyugtatni:

*Ne sírj, kedves, könnyeid ne ontsad,
 Vilipnek ő nyomban rabja léssen,
 Idehozom fehérlő bástyánkba,
 Had ringassa csecsemő fiadat.”;*

(D. A. ford.)

vagy azt ígéri, hogy Marko fejével tér vissza. (A, B)

- Az ivó bejáratánál a királyfi Šarac (cifra) nevű paripája áll útjában. Filip dühösen ütlegeti mindaddig, amíg a ló Marko biztatására félre nem áll. (A, B, F)
- Madžarin azonmód Markóra ront, de ez tréfásan igyekszik elhárítani a kihívást, s arra kéri, hogy ne költse föl a szűrében szunnyadó bolhákat; inkább igyanak együtt. Filip mindezt nem akarja hallani, a királyfi karjára csap, s összezúzza aranyos kupáját. (A, B, F)
- A túlkapás miatt Marko haragra lobban: kardot ránt, kettéhasítja Filipet, lecsapott fejét lova zabostarisznyájába dobja, s újból ellenfele bástyájába siet; összeszedi Filip kincseit, a véres főt pedig Filipné ölébe hajítja. Végül fölgyűjtja a díszes palotát, és énekszóval távozik. (A, B, D, F)

A Filip—Marko viszonyt tárgyaló énekhagyomány hátralévő öt darabja az előző oldalakon ismertetett ciklustól számos vonatkozásban eltér. A föntebbi ciklus kereteibe tartozó énekek közös mondanivalójának szálai, amint láttuk, tragikus végbe sodorják Magyar Fülöpöt egy erőteljesen, világosan és több ízben ismételt hangsúlyozott alapról kiindulva. Ugyanis az egyéni tetteknek a vitézi szemlélethez semmiképpen sem illő magasztalása, a hős önnön erényeinek mindenkit fölülmúló és megszégyenítő túlhangsúlyozása, a mellverdeső kérdés képezi a ciklus cselekvéstörténetének alapját. Erről az alapról pedig, a délszláv hősepika erkölcsi kritériumainak megfelelően, a hős életútjának alakulása az igazságszolgáltatás kérélméletlen és szükségszerű beteljesedéséhez vezet.

A most sorra kerülő öt ének egyébként messze elmarad az előbbi rész igényesebb művészi ihletésű anyaga mögött. Ezen énekek tematikai különműködését csupán a következetesen ismétlődő Marko—Filip párviadal motívuma tartja össze. A két hős konfliktusának indokltsága, szükségszerű volta azonban hiányzik, csupán az összecsapás meztelen és

az előbbiekhöz mérten szegényes ténye domborodik ki. Ennek megfelelően a hősök egymás felé sodródása is egészen más jellegű előzményekből indul. A *hagyományalakulásnak ebben a szakaszában az énekesek már csak a Magyar Fülöp és Marko királyfi között feszülő ellentétre emlékezettek általában, s ezt a momentumot a Scolari-hagyomány lényegétől eltérő módon fogalmazzák meg. Mindennek megfelelően*

a) az egyik darabban²⁹ Marko királyfi mosollyal fogadja a hírt, mely szerint *Filip Madžarin* azzal fenyegetőzik, hogy nőül veszi hűgát, őt fogságba hurcolja, várát pedig lerombolja. Az igénytelennek tűnő darabban egy figyelemre méltó vonatkozással találkozunk, amely Fülöp házasságát nyomatékosan indokolja, és föltétlenül szükségessé teszi:

„A fehérlő Madžar városában
Van egy karcsú magyar legényifjú,
Névszerint is *Filip Madžarine*.
Filip nemrég bástyát építtetett
A fehérlő Madžar városában,
De nem kőből se szálfából rakatta.
Hanem hősök s paripák csontjából.
A bástyához kőudvart kerített,
Az udvarra vaskaput állított.
Amikor a bástya készen állott,
Filip benne sétaútra indult,
S bástyájához ilyenképpen szóla:
— Én szép bástyám, puszta ne maradjál,
Mindhiába rakattalak téged,
Hogyha nékem egy testvérem sincsen,
Aki benned le-föl sétálgatna,
És becsukná fényes ablakidat.”

(D. A. ford.)

Ezért tehát elhatározza, hogy mihamarabb megházasodik, még-hozzá Marko királyfi deli szép hűgával.

Marko tehát fölszerszámoztatja lovát és magával viszi hűgát is. Ha ugyanis a párharcban alulmaradna, a leány Filipet illeti. A két vitéz vad tusájában a királyfi a szokott módon lecsapja ellenfele fejét.

b) A második darabban³⁰ Marko három levelet kap, amelyek közül az egyikben *Pilip Madžar* szólítja vitézi párbajra. A meghívást semmi sem indokolja, s Marko ezen lovagi kötelességét útközben, mellékesen valósítja meg; ugyanis a másik két meghívásnak is eleget tesz, muitán *Pilipet* levágta.

A darab kétségtelenül olyan közönség számára készült, amely jól ismerhette a Fülöp—Marko konfliktus tradícióját, amiért a sablonos összecsapás egy másik történet epizódjává zsugorodhatott. Ilyen értelemben pedig fölöslegessé vált a részletes okfejtés, valamint a történet levezetése, hisz a hagyományt ismerő közönség előtt elegendő volt fölvil-

lantani az ellentétet anélkül, hogy az fragmentárisan vagy homályosan hatott volna.

A Marko—Fülöp ellentétre épülő következő darabban⁸¹

c) *Filip Madžarin, a fekete arab* (!), levelet ír, sőt szolgáját meneszti Markóhoz:

„Mondja el, hogy a fekete Filip
Különb vitéz a kaur Markónál.”

Az üzenet vételét követően Marko a szokott módon fölkészülve, útnak indul. Amikor Filip megpillantja a dühtől tajtékozó, szörnyű daliát, asszonnyá változik (!) ijedtében. Marko tehát hiába vár Filipre, az arabra (!), végül is átugratja paripájával a kerítéspalánkot, s a márványos udvarban olyan erősen sújt ellenfelére, hogy az a szörnyű ütés erejétől háromszor is felpattan a földről. Ezt követően lerontja Filip várát, és távozik.

Ennél a művészi megvalósításban egészében igénytelen éneknél nem is időznénk tovább, ha az nem rejtegetné magában a Marko és Fülöp közt feszülő, grandiózus méreteket öltő ellentét egyik leglényegesebb komponensét. Filip alakja — amint az ének ismertetésekor láttuk — egyszerre két teljesen különálló személyt egyesít magában. Az egyik maga Filip, a másik pedig a *fekete arab*. (Az alábbiakban részletesebben foglalkozunk majd azzal a nyomon követhető folyamattal, amelynek során Scolari hősepekai mása átvette a jelenséggé nővő, zsarnokságot jelképező *Fekete arab* hagyományanyagának zömét, és ezzel együtt az „erőszakoskodó idegen” tetteiből sarjadó kötelező epilógust is: Marko elkerülhetetlen, halálos csapásait a párviadal során.)

Énekünk a hagyomány transzmissziójának azt a fázisát őrizte meg, amikor az egységesen továbbhagyományozódó epikus mesevázban fokozatosan feledésre kárhozottatott *régi* és a nyomában föltűnő *új* protagonistája még nem azonosult, nem forrott össze maradéktalanul egységes személlyé. Az énekes ti. még élénken emlékezhetett a „fekete arabra”, de ugyanakkor több tartalmi szempontból teljesen egyező menetű éneknek lehetett a fültanúja, amelyekben az arab helyét már Filip Madžarin foglalta el. Így akaratlanul, véletlenül is megemlíthette az új szereplő mellett az ilyen szituációkban szokványosan jelentkező régít. A még erősen kísértő régi, de a még inkább vonzó új közötti ingadozás pillanataiban fogant ének lehetővé teszi, hogy a heterogén elemekből összeálló egységes, de már teljesen új személyhez gravitáló hagyomány megjelenésének utolsóelőtti fázisát kövessük nyomon. A lejegyző ugyanis a darab nyomtatásával éppen az utolsóelőtti stádiumnál állította meg a hagyományalakulás további útját. Így tehát végérvényesen lezárta a tradíció kohójában normális körülmények között szabályszerűen végbemenő és bizonyosnak vehető teljes letisztulást, amikor Filip Madžarin — az újabb hős! — már egyedül jelent volna meg a felszívódott idegen hagyomány mindjobban hozzásimuló asszociálódó vértetéiben. Az utóbbi jelenségre több példát is föl tudunk hozni, jóllehet az eredetileg a

fekete arabhoz fűződő hagyomány fölszívódását Scolari epikus lényébe egyetlen más darab sem jelzi ilyen kézzelfogható közvetlenséggel.

d) Marko és Filip összecsapásáról egy olyan ének³² is tud, amelyben Marko az esküvőjét követő napon három levelet kap. A legsürgetőbb üzenet a szultán írásában van, ti. hadseregébe szólítja. Marko a sürgető meghívás értelmében fölkészül, és búcsúzásakor arra kéri nejét, hogy kilenc esztendeig várjon rá. Ha a mondott ideig sem érkezne haza, menjen férjhez *Pilip Serdarhoz*,³³ akihez már leánykorában is vonzódott.

Távolléte tizedik évében Marko megtudja, hogy Filip feldúlta kastélyát, elhurcolta nejét. Álruhába öltözik tehát, s anélkül, hogy bárki fölismerte volna, a mulató vendégseregbe megy, és velük vigad jómagya is reggelig. Ekkor ajándékszabályát nyújt át a vőlegénynek, de Madžarin még a tokból sem tudja kimozdítani. A vendégek most sorra próbálkoznak, legvégül pedig Marko, aki könnyűszerrel vonja ki a csodálatos fegyvert, s fölfedve kilétét, egyetlen suhintással lecsapja Filip fejét.

Az éneket a Filip Madžarin párviadalairól szóló csoportba soroltuk annak ellenére is, hogy a tágabban értelmezett tematikáján, a Marko—Filip összecsapáson kívül teljesen elüt valamennyi előzetesen tárgyalt darabtól. Ez a hősepikai alkotás arról a töről fakadt, amelynek számos hajtását ismerjük a délszláv hagyományban. A típusmese leginkább a rablásból, illetve a hosszú távolléte (katonáskodása) után hazaérkező hős történetét mondja el, amikor neje újabb házasságát hiúsítja meg váratlan hazaérkezésével.³⁴

Scolari hősepikai mása ebben az esetben is egy már előzetesen meglevő, Európa-szerte elterjedt epikai mesevázba asszimilálódott, amelynek főhőse eredetileg a férj távollétével visszaélő, hírheft *szaracén asszonyrabló* volt. A feltételezhető folyamat pedig a következő fejlődési fázisokon mehetett keresztül:

A középkori nyugat-európai irodalom már jóval Scolari történeti föltűnése előtt ismerte a szaracén dalia asszonyrablási és egyéb történeteit. Ez a francia talajon nőtt anyag olasz közvetítéssel igen korán teret hódított a délszláv hősepikában. A folyamat következő fejlődési fokán az arab dalia eredetileg nyugat-európai, illetőleg olasz ellenfeleinek a helyét délszláv hősök foglalják el. Így kerül szembe Marko királyfi és az arab vitéz, amit beszédesen illusztrál az énekek egész sora.³⁵ Ezekben ugyanis Marko távolléte alatt nejét rendszerint az arab dalia ragadja el.

A Scolari-hagyomány az arabhoz fűződő tradícióból a Marko—arab reláció megléte után kölcsönözhetett, mert Filip — később, *amikor fokozatosan helyettesíti és részben kiszorítja a „fekete arabot”, s ily módon jut a főntebb ismertetett énektípusba* — az arabot helyettesítve, Markóval találja magát szemben. Erre viszont úgy kerülhetett sor, hogy Marko, amint mondtuk, e hősepikai keretbe már előzőleg belenőtt, sőt megtartotta abban helyét és szerepét az újabb változások folyamán is.

Scolari „asszonyrabló vitéz”-ként való szerepeltetésére viszont akkor kerülhetett sor, amikor a nevéhez fűződő tradícióban fokozatosan kiala-

kul az a tendenciózus igény, hogy a rossz emlékü magyar zsoldosvezérnek mindenképpen lakolnia kell. A példás büntetés végrehajtása természetesen Markóra hárul. Ezek után (amikor a Marko—Filip között feszülő antagonizmus hősepikai megfogalmazása elterjedt és közismertnek számított) a motívum-átvételig már egészen rövid és egyenes az út. Ugyanis a dinamikusan formálódó hagyomány a két hős között főnálló ellentét bázisán könnyűszerrel vihette át a hírhedt szaracénról szóló motívumot *Scolarira*, ti. ez a megoldás nagyszerű lehetőséget nyújtott arra, hogy Filip Madžarin a Marko királyfival szemben álló pólus animátora legyen, s így elnyerje méltó büntetését.

Végeredményben, akár az arab daliát helyettesíti közvetlenül, akár a negatív beállítású tradíció körvonalainak feltűnése után társulnak alakjához olyan szüzsék, amelyek összhangban vannak a névéhez fűződő negatív kicsengésű állásfoglalással; a délszláv területekkel kapcsolatos kedvezőtlen szereplése volt mindenképpen az az indíték, amely kiváltotta a Scolari-hagyomány tudatos és következetes irányulását a negatív jellembrázolás helyzeteinek és eseményeinek fősorakoztatása felé a hősünket asszociáló délszláv vitézi epikában.

A Marko királyfi és Magyar Fülöp kapcsolataira vonatkozó utolsó darab³⁶ egyedülállónak tekinthető olyan szempontból, hogy bár a ciklus kereteiben ismertetett énekek hangvételével indul, a befejezésnél mégis eltér az eddigi megoldásoktól. Ebben ugyanis Filip Markóval vívott halálos kimenetelű párviadala elmarad! Tehát:

e) *Madžar Filip* és Udvarjei Mitar borozgatás közben hőstetteik emlékét idézik. Filip hirtelen kérkedésbe csap át, s azt állítja, hogy a már levágott három szerb vajda után Markónak is fejét veszi. Mitar értesíti a királyfit a készülő veszedelemről. Filip erre rá sem hederít, sőt teljes nyugalommal sétál kastélyában, ahol aranydukátokkal bíbelődő nejét arra biztatja, hogy a „silány aranyérem helyett gyöngyöt és ékkövet fűzzön, hisz rövidesen övé lesz Marko kincse is. Csakhamar megjelenik Marko királyfi, de a már szokott módon egyedül Filip nejét találja otthon. (A ciklus ismertetett énekei között, amint láttuk, volt olyan is,³⁷ amelyben Filip neheztel feleségére a Marko iránt tanúsított gőgös magatartása miatt, s erre a szóban forgó darab énekese jól emlékezhetett.) Az asszony, mintha megbánta volna régebbi tettét, férje tanácsának megfelelően, szívesen fogadja Marko köszöntését, kezet akar neki csókolni (!), sőt meg szeretné vendégelni. Marko az úrnő leereszkedő, alázatos viselkedése ellenére is letépi a nyakából ékes gyöngyfűzérét, s azt üzeni Filipnek, hogy a tokaji leány ivójában várja. Madžar nem meri fölkeresni ellenfelét, aki háromheti meddő várakozás után a gyöngyfűzér árából megtéríti adósságát, s hazamegy.

*Az úrnő meg el-elgondolkodott,
Minő sors vár az ő Filipjére,
Ki nem ér fel Márk bajsza felével.*

(D. A. ford.)

* * *

A *Magyar Fülöp párviadalai* címmel összefoglalt énekcsoport tizenegy darabja Filip és Marko királyfi párharcáról szól, míg a csoportot záró, utolsó énekben³⁸ Madžarin a boszniai mohamedán hősepika legismertebb, legkiválóbb vitézével, Halillal méri össze erejét:

f) *Madžarin* hét esztendeje építteti Prilep városában tüneményes várpalotáját:

*A Magyar jó bástyát építtetett.
Karcshú bástyát, s rá hét emeletet:
A bástyára húsz éles szegletet,
Minden szeglet egy utcára nézett.
És cifrázza mindenféle színnel,
Merő üveg ablakokat tárat,
Ablakokon aranyalma díszlik,
Aranyalmát ezüstláncsal fűzi,
Ezüstláncot aranypénzzel terhel,
Aranypénzre sólyommadarakat.
Mikor szellő támad Prilep táján,
Ezüstláncok csörgése hallatszlik,
Sikong a sok sárarany pénzecske,
Rikoltoznak a sólyommadarak.
Bástyatetőt sárgarézsal földte,
Sárarannyal mindezt betetőzte.
Alma került a bástya fokára,
Benne arany tizenkét okányi.
Ha felragyog Prilep alatt a nap,
Tündökök a szép prilepi bástya.*

(D. A. ford.)

A szépséges bástya építési díja igen magas. Filip azonban maradéktalanul kifizeti a bért, hisz tündöklő háza még a szultáni palota ragyogását is fölülmúlja, s Madžarin emiatt nem sajnálja kincsét.

A főépítész távozása után hőshünk pénz nélkül marad, s a pompás építmény kínálkozó öröme mellett néhány pillanatra mégis magábaroskad:

*Sok kincsemet mind elfecseréltem,
Hogy kőbástyám ilyen fölrakassam.
De rokonom sehoh sincsen nékem,
Jefimiján, szép hűgomon kívül.
Lelkem hohyha hohnap elszállana,
A kőbástya másokra maradna.*

(D. A. ford.)

Mindezt elrugaskodik Istentől és a szultántól (!), s egész Ruméliára súlyos terheket ró, onnan pedig valamivel később Boszniába megy:

Fölzokogott mindenütt a pórnép.
A szultánhoz panaszkodva szólnak:
„A Magyarak igen jól megy dolga,
Már hét éve, hogy adókkal terhel.
A császári utakat lezárta,
Szétzüllesztí terhelt rakományink,
Hodzsákat és hádzsikat akasztat.”

(D. A. ford.)

Filip tengernyi kincset halmoz össze a boszniai néptől, s most a szultán hatlmát kívánja megszerezni. Levelet ír tehát, amelyben a török császár aranyát és nejét követeli. Ha a szultán nem lenne hajlandó a felsorolt követelmények teljesítésére, álljon ki vele vitézi párbajra, esetleg küldjön maga helyett valaki mást. Ha netalán ezt is visszautasítaná, Madžarin Sztambul, Belgrád és Szemendra, Mohács és Buda megtámadásával fenyegetőzik. A szultán küldi is a török vitézeket, de Filip teljes három esztendeig minden jelentkezőnek könnyűszerrel lecsapja a fejét. Idestova már nincs is olyan dalia, aki a diadalmaskodó Madžarinnal ki merne állni. Čuprilič vezír a fővesztésre ítélt, de az ő jóvoltából titokban megmentett Halil ajánlja a szultánnak végső próbaképpen. Halil tehát csakhamar a magyar dalia tündöklő bástyája alá ér, de ott keserves könnyeket hullat, amikor a várfalakon megpillantja a vesztés török vitézek szikkadó koponyáit.

A hosszúra nyújtott vitézi tusában Filip semmiképpen sem tud Halilhoz férkőzni, mert tulajdon testérhuga, Jefimija — aki szemet vetett a daliás bosnyák vitézre — lemetszi táltos paripája szárnyait, sőt a menekülni igyekvő bátyja előtt a várkapukat is bezárja. Ily módon Halil a különben is halálos fáradsággal küszködő vitézt könnyűszerrel beéri. Jefimiját magával viszi, Filip levágott fejét pedig a szultánnak nyújtja át, aki a tehetetlen halott fejtől is rémesen megijed (!).

Az Ozorai Pipóról alakult délszláv epikus énekhagyományban ezt a darabot igen jelentős hely illeti, ti. hősünkre vonatkozóan számos életrajzi és más autentikus elemet őriz, amire később részletesen is ki fogunk térni. Külön figyelmet érdemel az éneknek az a momentuma, hogy a Filip testvérhúgával, pontosabban annak magatartásával kapcsolatos rész, valamint az epikai Ozorai és Halil párviadalának utolsó része közvetlen téma-, illetve motívumrokonságot mutat egyrészt Szent László királynak és a kun vitéznek a XIV. századi *Képes krónikában* található párviadalával, másrészt meg a XV. századi régi szerb irodalom közismert, *Ubijanje zločastivog Batija u Ugarskoj* című szövegének megfelelő részeivel, amelyben Batu kán ellenfele ugyancsak a magyar szent László király.

Egy későbbi periódusban, a XIX. századi gyűjtések között, Vuk Karadžić II. könzvében („*Banović Strahinja*”; II. k. 43. sz. é.) e téma-, illetve motívumkör ugyancsak megtalálható.

2.

Egyéb történetek

Az Ozorai Pipóra vonatkozó vitézi énekhagyomány második részében már nincs meg az egységes tematika, amelyet az első részben, Pipó párviadalai során láttunk. E darabok mind különművek, semmilyen közös motívum sem kapcsolja őket egymáshoz. Az összesen öt vitézi énekben Filip Madžarin öt telejsen eltérő helyzetben, egyúttal pedig más-más funkcióban jelenik meg. Hozzá kell tennünk még azt is, hogy csupán két énekben jut jelentősebb szerephez, míg a másik háromban kizárólag epizódikusan fordul elő.

a) Az első darab³⁹ két egyidejű eseményképpel indul. Ugyanis az időős Bašaga neje könnyezve panasolja a daliás Velagić fivéreknél — akik leánykérőbe érkeztek —, hogy az eszéki *Pilip Madžarin* megtámadta váradi fényes palotájukat, és megölte Bašagát. A vitéz fivérek nem késlekednek, eltökélt szándékuk a gyalázat méltó megtorlása.

A Velagićok készülődésével egyidőben Pilip Madžarinné arra kéri férjét, hogy engedje őt hűgával rózsát szedni a környéken. Pilip, tartva a megtorlástól, nehezen enged neje kérésének, de a biztonság kedvéért egy egész huszárcsapatot rendel mellé.

A két egyidejű, de más-más helyen induló esemény most egységesen folyik tovább. A Velagić-fiúk ugyanis megpillantják Filip feleségét és kíséretét, átúsznak a Dráva folyón, a huszárkíséret java részét levágják, a nőket pedig foglyul ejtik. Madžarin és emberei még idejekorán közbelépnek, s az egyik Velagić-fiút elfogják, míg a másik elsiet Váradra. Ott azonban nem tudja sokáig tétlenül hallgatni környezetét korholását, amiért — véleményük szerint — cserbenhagyta bátyját. Áruhát ölt tehát, Filiphez szegődik, s hűségesen szolgálja három évig. Egy templomszentelő ünnepély napján Madžarin minden erőlködése ellenére sem tudja megfékezni újonnan szerzett, tüzes paripáját. Végül is „szolgáját”, a Velagić-fiút hívja segítségül, aki készséggel pattan a ficáncoló ménre, saját lovát pedig Filipnek ajánlja. Kíséretének figyelmeztetése ellenére Madžarin követi a vadul száguldó lovat, s átúsztat a Dráván. A Velagić-fiú a túlsó parton fölfedi kilétét, és gúzsba kötve addigi ura kezét, Váradra szállítja, hogy később a becses fogoly árán kiszabadítsa börtönben sínylő bályját.

Ebben a Boszniából származó, mohamedán eredetű darabban, noha a Pipóra vonatkozó részeket domborítottuk ki, hűsünk valójában másodlagos szereplő, aki itt — kíséretéhez hasonlóan — arra való, hogy gyarlóságával szemléletesebbé tegye a keresztény és mohamedán vitézek között fennálló óriási különbséget, természetesen az utóbbiak javára. Az énekben egyébként olyan utalásokra figyelhetünk föl, amelyek a Pipóról szóló, öt vitézi környezetben ábrázoló darabok hangulatát, sőt néhány immár homályos elemét idézik. Ez különben az egyedüli ének, amely

Scolari ténykedését Eszékhez és Váradhoz köti a többi darabban szemben, amelyek vagy Budán (illetőleg Karlovcin), vagy Marko királyfi közelében, Prilipen tartják számon.

Az éneknek tehát két párhuzamosan futó, majd érintkező epikai szála van. Az egyik Scolarit és környezetét szerepelteti háttérként, s ez a rész Bašagáné panaszával veszi kezdetét, amelyből Pilip váradi támadásáról értesülünk. A másik szál, amely az előbbitől lényegében független, a Velagić-fiók lánykérőjével indul, s a Pilippel kapcsolatos kitérők után nászünneppé zárul.

A felsorolt különmemű elemek alapján föltételezhető, hogy a Pipó harcait idéző részek (váradi támadás) a nevéhez fűződő hagyomány olyan darabjaiból kerülhettek át, amelyek eredetileg részletesen, egész terjedelmükben Scolari harcairól szóltak. A harcok emléke idők folyamán elvesztette egykori jelentőségét, ami viszont azt eredményezte, hogy a hősünk vitézségére, harcaira vonatkozó, különben is halvány emlékek az aktuálisabb, ünnepelebb, sőt (ami igen lényeges!) a Pipóval szemben (az énekeket befogadó közönség számára) ismertebb végvidéki muzulmán vitézekről alakuló hagyomány részévé zsugorodtak, illetve ezzel az újabb keletű tradícióval kontaminálódtak.

Az idősebb Velagić-fió házasságáról szóló darab egy (vagy több) olyan ének elemeit konzerválhatta, amely esetleg Pipó egyik autentikus vállalkozásának a lakosság szempontjából gyászos emlékét örökítette meg.

A darab *eszékinek* mondja Pipót, aki azonban a *bosnyák* Bašagát Váradon támadja és öli meg! Csupa képtelenség és ellentmondás, ami az énekesek ötletszerű szeszélyességével, illetve szerény földrajzi ismereteivel magyarázható —; legjobb esetben pedig azzal, hogy ebben az epizodikusan föl villanó Várad elleni epikai támadásban Scolari Arad megyei főispánságának és a határvidéken zajló törökellenes vállalkozásainak távoli emléke transzformálódott és vonódott össze.

Pilip, amint mondtuk, Váradon támadja meg a bosnyák Bašagát, és nem Boszniában. Alig hisszük, hogy részletes bizonyítást igényel az a föltevésünk, miszreint itt egy kevésbé inventív népénekes alkotásával állunk szemben, aki csöppet sem riadt vissza (minden bizonytalanságból) attól, hogy — enyhe túlzással szólva — Boszniát Váradra telepítse (vagyis Váradot Boszniába vigye). A népénekes naív gyarlóságán túl azonban számolnunk kell azzal is, hogy Pilip magyarországi volta, valamint boszniai akcióinak kedvezőtlen visszhangja a kései népénekes tudatában már egészen *összezavarodott*, s így énekünk furcsa képszimbiózsisa ebben is gyökerezhet.

A macedón nyelvterületről származó második darabban⁴⁰ Filipnek ugyancsak másodlagos, de az epizód keretein némileg mégis túlnövő szerepe van. Az ének szerkezeti szempontból két csaknem teljesen különálló részből tevődik össze, s ennek keretében az első kizárólag a darab főhősének számító Malianče gyermekkel foglalkozik:

b) A gyermek vacsora előtt születik, vacsora után már egyedül indul nagybátyja Marko királyfi fölkeresésére, hogy az keresztvíz alá tartsa, miközben az egymást követő kitérők kapcsán számos vi-

tézi tettet valósít meg. Ezek közül csupán egyet ragadunk ki. A híres Detelin vajda vitézei siránkozva panaszozzák Maliančenak, hogy nem ismernek olyan hőst, aki megmentené a vidéket a „fekete arab” garázdálkodásaitól, egyúttal pedig kiszabadítaná a vajdát, aki ugyan-csak a zsarnok tömlőcében szenved. Malianče tehát fölkeresi a hírhedt arabot és lecsapja a fejét.

A hosszadalmas első részt, minden átmenet nélkül, a tematikai szempontból teljesen elütő második rész követi. Ugyanis *Filip Madžarino* nagy vendégsereget hívott össze Buda városában, ti. leányát adja férjhez. A vendégseregben a magyar hősök közül ott találjuk Sekulát (Székely János), Petar Varadinacot (Dóczy Péter) és Jankula (Hunyadi János) vajdát számos közismert délszláv epikus kős társaságában. Malianče gyermek nagybátyjával, Marko királyfival hívatlanul érkezik a vendégek közé, ahol Filip leánya pazarul ékesített ruhában jelenik meg az összesereglett urak előtt. Maliančet megejtí a leány tündöklő szépsége, sőt arra ösztönzi, hogy megkérje a kezét. Filip súlyos föltételeket szab: bajvívásban és kódobásban le kell győznie minden jelenlevőt, meg kell szereznie a csodás hatású „smil” növényt, végül pedig a sárkányok őrizte fát kell elhoznia a Fekete-tenger közepéről. Filip kárörvendve mosolyog az ifjút türelmetlenül váró Markón, mert úgy véli, hogy a kitűzött feladatok megvalósíthatatlanok. Várakozása ellenére csakhamar kellemetlen meglepetésben részesül, ti. Malianče maradéktalanul teljesíti a föltételeket.

A szöveg szerkezeti felépítése és kettős mondanivalója nagyszerűen illusztrálja a tematikai szempontból eredetileg különálló és más hősöket szerepeltető énekek kontaminációs gyakorlatát. A Malianče gyermekről szóló ének jelenlegi részeinek összeállítását a következő momentumok közrejátszása alapján képzeljük el:

A délszláv hősepikeában egyrészt széltében-hosszában elterjedt annak a hősnek a meséje, aki a távoli ország csalfa és alattomos királyán túltesz, jöllehet leányát csak súlyos föltételek teljesítése révén nyeri el. Másrészt ugyanakkor ki kellett már alakulnia a Filip Madžarint kedvezőtlen színekben szerepeltető hagyománynak is.⁴¹ E hagyomány lehetővé tette Pipó negatív hősként értelmezett extrahálását, és a már vázolt tulajdonságokkal rendelkező király szerepébe való behelyettesítését. Ezeket a fejlődési fokozatokat végül a kontaminálódás zárhatta le, amikor a Malianče élettörténetét tárgyaló, különálló darab a föltételezett folyamat útján létrejött Scolari-vonatkozásokkal olvadt össze.

A soron következő utolsó három darab a Pipó-hagyomány legigénytelenebb részét képviseli. A Filip Madžarin viadalairól szóló, impresszív hatású darabok drámai bonyodalomával szemben Pipó itt elszemélytelenedve, epizodikusan jelenik meg. A három ének egységes tanúsága szerint az első részben tárgyalt erőteljes anyaggal szemben itt a hősünk feledésének és fokozatosan eltűnésének minden lényegesebb jegyét magán viselő tradíció törmelékeivel állunk szemben:

c) Az egyik ilyen ének⁴² a Duna-parti fogadóban borozgató hetven király társaságában említi Marko királyfi mellett *Filip Madžarint* is.

A jelen levő urak testvériek kiváló erényeit magasztalják, Marko vizsont (akinek nincs testvére) csupán fegyverét és paripáját tudja dicsérő szavakkal illetni. Filip emiatt becsmérleően korholja. Szerinte ugyanis a lovat és a rideg vasat nem illeti ünneplő szó. Az ilyen bevezető után kibontakozó hosszadalmas ének, Madžarinról teljesen megfélekezve, a továbbiakban kizárólag Markóra és öccsére vonatkozik.

d) A második énekben⁴³ *Filip Madžarin* Brankovics György leányának első kérőjeként tűnik föl Moszkva királya és a sztambuli Otmánovics szultán mellett. A kérők előnyeit latolgatva Maksim ifjú, a despota unokája, a dús magyar földről jött kérőt ajánlja rendkívüli gazdagsága miatt. György neje, Jerina asszony azonban a szultán mellett dönt.⁴⁴

e) A harmadikban⁴⁵ Bunić bán díszes templomot építtet, s a templomavatási ünnepélyre többek között *Filip Madžarint* is meghívja. A peregni kezdő és egymást követő események során hősről már egyetlen szó sem esik.

Az énekanyagot ilyképpen áttekintettük, most pedig a belőle adódó következtetéseket fogjuk sorra venni.

V.

A Scolari-hagyomány hiteles elemeiről

A Scolari-hagyomány első, minőségi és mennyiségi szempontból is a legjavát képező részéből levonható tanulságok alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy ez az énekhagyomány két egymástól teljesen eltérő forrásanyagk elemeinek összefonódásából jött létre. E hagyomány egyik komponensét ugyanis a Scolari *autentikus életkörülményeire utaló emlékek szála adta*. A második összetevő a hősről *nevével és ténykedésével függetlenül kialakult, délfrancia eretdre visszavezethető tradíció*, amely jóval Ozorai föltűnése, főleg pedig a nevéhez fűződő epikus költészet kibontakozása előtt honosodott meg a délszláv vitézi énekhagyományban.⁴⁶

A Scolari hiteles ténykedésének visszhangjából sarjadt első epikus szál jellege és mondanivalója olyan elemekre támaszkodik, amelyek lehetővé tették az idegen motívumanyag asszociatív, analógiás és koincidiás megfelelései révén történő folyamatos megjelenését a már határozott körvonalakat öltő Scolari-anyagban. Végső fokon pedig annak a könnyű epikus szálakból összesodródott hagyománynak a létrejöttét segítették elő, amelyről e sorok írásánál úgy szólhattunk, mint a Scolari alakja köré kristályosodott egységes költészeti anyagról.

Sorrendben haladva, szóljunk most néhány szót a Scolari-hagyomány alaprétégeréről, vagyis az első epikus szálról, amely a hitelesnek tekinthető bázis reminiscenciáira utal.

A Filip Madžarin—Marko királyfi párviadalát tárgyaló, remekbe szabott miniatúr ciklus minden darabjában a megölt vitézekkel kap-

csolatosan Filip kérdésének feltűnő következetességgel ismétlődő tétele visszhangzik. Hősünk ugyanis azt állítja, hogy a „fehérlő Budán” (Karlovcin) *harminchárom* bástyát díszített föl a lemészárolt vitézek koponyájával. Majd pedig azzal dicsekszik, hogy „fejét vettem harminc martalócnak”. Innen aztán hetvenkedése tetőfokára lép, amikor már 109-re gyarapítja a levágott daliák számát. A szerencsétlen vitézek emléke végül még akkor is visszakísért, amikor pompás palotáját építteti („De nem kőből és szálfákból rakatta, / Hanem hősök s paripák csontjából.” — aláhúzás tőlem — D. A.).

Scolari epikus személyének kétsségtelenül legerőteljesebben *egyénített vonásai közé a hőstettekkel való kérdéses tartozik*, amikor hőstetten konkrétan is harminc (harminchárom) vitéz lefejeztetése értendő. Az epikai „hőstett” néhány alább kifejtésre kerülő mozzanatának, valamint a történelmi és életrajzi adatoknak a megfelelései alapján állítjuk, hogy a közöttük kimutatandó nagyfokú koincidencia semmiképpen sem magyarázható a véletlen játékaival. Meggyőződésünk szerint ugyanis a délszláv hagyomány ilyen formában őrizte meg⁴⁷ az 1395-i, Zsigmond-ellenes főúri liga összeesküvésének emlékét.⁴⁸ A nevezetes eseményről egyébként magyar nyelvű énekek is létrejöttek, noha a feledés örvénye már rég elragadta őket, s csak Thurócynak köszönhető, hogy egykorú meglétükről egyáltalában tudunk. Lássuk tehát a krónika sorait:

„Míg Zsigmond királyt kedvező szerencse kísérte, döllyfös lelke arra törekedett, hogy azokat a jeles nemességű országlakókat, akik azelőtt a királyné szerencsétlen kormányzása idején, ellene és a királyné ellen súlyosan vétkeztek, vagy a maga hűségére bírja, vagy halállal veszejtse el. Azok ellenben megátalkodva esztelen nyakasságukban, inkább halni akartak, semhogy nemszerette fejedelem alatt éljenek.

Ilyenek voltak azok a nemesek, akiket a mi korunk „harminckét vitéz” néven ismer. Közéjük tartozott a Hédervári urak közül való, nagy nemzetségből eredt Kont István vitéz; dicső és hírneves volt minden magyarok között, virtusa és vitézsége ma is emlékezetes; nemcsak szóbeszéd tárgya, de lantpengetés mellett is éneklük.”⁴⁹

A vonatkozó délszláv hősepikai utalásokat a hajdani magyar énekekkel immár nem vethetjük össze, noha a közös *téma* megéneklésének tényére alapozva, legalább is kölcsönösen megfelelő vonásokat tételezhetünk föl e költői produktumok között annál is inkább, mert a Scolari iránti kedvezőtlen állásfoglalás mind Magyarországon, mind pedig délen lényegében egyöntetű. Ezzel szemben a kivégzettekéről Thuróczy szerint a magyar énekek szimpátiával szóltak, virtusukat és vitézségüket emlegetve. A délszláv énekek erre utaló vonatkozásai ugyancsak a lefejezettek mellett foglalnak állást a Scolarit megszemélyesítő Madžarinnal ellentétben.

A harminckét lázadó története megjelenik tehát az egykorú magyar énekekben, noha arra semmilyen adatunk sincs, hogy bennük valamilyen formában is utalás történt volna Scolari személyére. A délszláv hősdalok viszont egészen az 1720 táján (sőt: a XIX. században) történt feljegyzés

időpontjáig némileg elmosódottan ugyan, de oly módon emlékeznek az eseményre, hogy annak dicstelen végrehajtását félreérthetetlenül Scolari epikai másához kötik.⁵⁰

Kerülve a messzemenő következtetéseket, annyit mindenképpen föltételezhetünk, hogy a közös forrásalapon sarjadt magyar és délszláv énekek között — egybehangzó célzatuknak megfelelően — bizonyos fokú párhuzamosság létezhetett.

A véresen zárult esemény egyébként a köztudatban — és Thuróczy krónikájában is — összekeveredett egy korábbi (1388-i), de lényegében hasonló jellegű és célú bárói megmozdulás vérbefojtásának lassan homályosodó emlékével.⁵¹ Tegyük hozzá, hogy „Pipónak, mint a király immár egyik legbizalmasabb tanácsosának keze volt abban, hogy a legyőzötteket ítélet nélkül, titkon, kegyetlenül lemészárolták, és ezt a tanácsot a köztudat szerint nem egy hasonló is követte.”⁵²

Tekintettel arra, hogy a délszláv hagyomány idevonatkozó anyagát már ismertettük, most a hiteles tényekkel kimutatható egyezéseit fogjuk számba venni.

A gyilkosság színhelye a történészek és biográfusok szerint *Buda*, illetve *Exoda*, a hagyományban pedig *Buda*, vagyis *Karlovc*i. A hősepikai darabok harminc vagy harminchárom „hóst” emlegetnek, a történelmi adatok a Kont István-féle lázadás harminckéttagú csoportjának a lefejeztetését tartják számon.⁵³ A tradíció szerint Filip Madžarin a levágott fejekkel díszítette bástyáját („Látjátok-e fehérlő Karlovcit, / s benne azt a harminchárom bástyát? / Mindeniken egy koponya díszlik.”) A *Névtelen Életíró*⁵⁴ ezzel kapcsolatosan úgy tudja, hogy a kivégeztetés helye nem *Buda*, hanem *Pipó* egyik vára (*Exoda*), s a dolgot úgy beszéli el, mintha az elfogottakat a vár belsejében titkon végeztette volna ki, tetemeiket pedig elrettentő példaként rakatta közszemlére a vár falaiara.⁵⁵

Pipó ilyen szereplvállalása csak népszerűtlenségét fokozhatta, hiszen idegen voltánál és a feltörekvésében megalkuvást nem ismerő condottiere-módszerei miatt a magyar urak különben sem nézték jó szemmel ténykedését.⁵⁶ Az ilyen közhangulat azonban melegágya volt egy *Pipóról* sarjadó híryanagnak,⁵⁷ amely a terjesztők és továbbhagyományozók jóvoltából színeződött vagy kopott, de Scolari titkos manipulációit mindenképpen előtérbe hozta, és azok jelentőségét fölnagyítva, hosszú évszázadok során is fönntartotta.

Amint már érintettük, a hősök lefejeztetésére vonatkozó motívummal párhuzamosan a délszláv vitézi énekhagyomány csaknem minden Scolari-ról szóló darabja hangsúlyozza Filip *fellengzős* kérkedését, s ez egyértelművé válik a saját erényeit és képességeit túlbecsülő szájhős üres fecsegésével. Madžarin eme tipizált jellemvonásainak a gyökerei nyilván ugyancsak hiteles alapokra vezethetők vissza.

Az életírók a condottiere-kapitány sikereit hangsúlyozva, csaknem teljesen elfeledték — legjobb esetben alaposan háttérbe szorították — kedvezőtlenül végződő katonai vállalkozásait. Scolari epikai alakjának a megkomponálásában viszont éppen ezeknek a balsikereknek rendkívül jelentős szerepük volt. Elevenítsük föl csupán a huszita háborúk mérlegét!

A Žižka huszitái ellen 1421—22 táján viselt hadjárat sikeresen kezdődik, majd egy hirtelenül bekövetkező, ellentétes fordulattal zárul. Pipó tehetetlen Žižka hadaival szemben, sőt a visszavonuláson kívül nincs is más választása. Balsikerét azonban a rá annyira jellemző kegyetlenséggel próbálja ellensúlyozni, ti. megengedi az útbaeső lakosság javainak fölprédálását. Kun és szerb katonáit pedig egyenesen rabolni küldi. A teljesség kedvéért hozzá kell fűzni, hogy mindehhez egy újabb balsikerrel végződő ütközet után az a sajnálatos tény is hozzájárult, hogy a különben is hátráló sereg egy része a Sacava folyó hullámsírájában leli halálát a jégpáncél hirtelen beszakadásakor. A sokrétűen kedvezőtlen akcióban az „ottimo Centurione” (kiváló parancsnok) képtelen kifejezésre juttatni annyiszor magasztalt erényeit, sőt a sorozatos kudarckok érthető következményeként a huszita hadak féktelen gúnyolódásának a tárgyává válik.⁵⁸

A Žižka elleni háború ilyen mérlege magábanvéve is elegendőnek bizonyul arra, hogy a Scolari hírnevét besugárzó nimbuszt alaposan megtépázza. Hadseregének más nemzetiségű katonáihoz hasonlóan az említett szerb harcosoknak ugyancsak komoly szerepe lehetett abban, hogy a condottiere ezen sikertelen vállalkozásának híre délre is eljusson.

Mindezt azért kellett előrebocsájtani, mert csakis a fentebbi és az ezekhez hasonló *sikertelen akciók* egységes visszhangja teremtette meg a reális alapot ahhoz, hogy a délszláv vitézi epikában a sikertelen Nikápoly melletti csata (1396) negatív emléke is éppen Scolari-hagyományban őrződjék meg.

A nikápolyi csatát ugyanis Zsigmond seregének az előző török ellenes akciók során nem tapasztalt határtalan önbizalma jellemezte. A fegyelmetlen francia lovagok már nem tudták fékezni harci kedvüket, s idő előtt meg is kezdik a véres csatát, amelynek csúfos kudarcához többek között az ő időtlen föllépésük is hozzájárult. Thuróczy ezekről a kezdeti pillanatokról a következőket jegyzi föl: „Zsigmond király megindította hatalmas seregét, átkelt a Dunán; nem félt a török császártól, sőt állítólag azt mondotta: — *Félhetünk-e emberektől, amikor annyi a lándzsánk, hogy még az eget is feltarthatnánk, ha ránkszakadna?*”⁵⁹

A kudarc után beálló helyzetet pedig a következőképpen rögzíti: „A király is csak egy hajó segítségével menekült; *nem kellett hozzá az ég — ahogyan állítólag kérkedett — az ellenség fegyvere is elegendő volt, hogy összemorzsolja.*”⁶⁰ (Aláhúzás — D. A.).

Habár Zsigmond serege „Rácországon kegyetlen dühvel, nagy fosztogatással és szörnyűségek zaja közepette haladt át;...”,⁶¹ a délszláv népek (az 1389-i rigómezei tragédia után, sőt Stevan Lazarević despota ideiglenes törökbarát politikája ellenére is), érthető okokból, érdeklődéssel várták a nagyszabású összeütközés ígéretes kimenetelét. A csata teljes vereséggel járó kifejelete azonban szétoszlattott minden reményt és várakozást. A későbbiek folyamán az esemény természetesen elvesztette eredeti súlyát, a hagyományban pedig minden kimutatható jel szerint⁶² *megmaradt annak az emléke, hogy az egetverően kérkedő magyar sereg pórul járt.*

A délszláv hagyomány erre vonatkozóan megőrizte a Thuróczy által is megörökített hősködő frázis egészen közeli változatát:

„Kad bi nebo padnulo na junašku crnu zemlju,
Oni bi ga primili na svoja na bojna koplja.”,

(Bogišić, I. sz. é.)

s olyan vitézekhez asszociálta, akik éppen a legteljesebb önbizalom pillanataiban szenvedtek csúfos kudarcot. Föltehető azonban még az is, hogy a szóban forgó frázis, illetve mottó a magyar sereg sikertelen kimenetelű nikápolyi csatáját megéneklő darab(ok) közvetlenül átmentett és megőrzött töredéke. Ez az eredetileg műköltői indítású vagy ún. „népi” hősepikai darab fokozatosan bizonyára feledésbe merült, s csupán két mozzanat maradt meg belőle: az *öndicsekvő frázis, valamint a magyarok csúfos veresége a remélt győzelem helyett.*⁶³ E töredékes elemek (vagyis a mértéktelen öndicsekvésre lesújtó megtorlás motívumának) további egzisztenciáját később egy olyan újonnan alakuló hagyomány biztosíthatta, amely ugyancsak *egy magyar hős balsikereit* énekelte meg. Ilyen előjelű hagyomány pedig a délszláv énektradíció magyar hősei közül kimutathatóan és egyrételműen csak Ozorai Pipó neve köré kristályosodott. Ez viszont lehetővé tette, hogy a nikápolyi csata hangulati emléke vagyis a vele kapcsolatos negatív állásfoglalás bevonuljon a Scolari-tradícióba, és erőteljesen hozzájáruljon a szenvedélyesen kérkedő Filip Madžarin-figura negatív költészeti megkomponálásához.

A hangsúlyozottan magabiztos föllépés, végső fokon a hetvenkedés vonása bizonyára az autentikus Scolari is jellemezhetette, mert ezt a vonást igen korán, talán már életében is az ő személyéhez társították. Az egyik olasz biográfus, *Poggio*, ugyanis *Mellinire* (a már idézett, ugyancsak olasz életíróra) hivatkozva följegyzi, hogy az ő idejében is ismertek egy közmondást, amely a túlzott biztonságát fitogtató embert Pipóval hasonlította össze.⁶⁴

Összegezve a fentebb elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a délszláv epikus énekhagyományban kialakított Scolari-figura egyik leg-szembeötlőbb sajátossága, *a hőstettekkel való kérkedés*, nem más, mint néhány hiteles esemény és egyéni jellemvonás költészeti vetülete, amelynek fokozatosan összeálló elemei egyrészt közvetlenül Scolari életkörülményeiből, másrészt a társítás analógiás lehetőségeiből adódtak.

* * *

A második, ugyancsak hiteles alapokra visszavezethető motívum Scolari szenvedélyes és nagyszabású építkezéseinek az emlékére vonatkozik.

Roppant vagyona és előkelő állása folytán szinte királyi fényűzésben élt, rendkívül költségesen és pompásan építkezett. Lakhelyén, Ozorán műépületeket, nagyszerű templomot és palotát emeltetett; sőt egy mesterséges tóval tette a helyet még hatásosabbá. Temesvár szépítésére ugyancsak nagy gondot fordított.⁶⁵ Az építkezés és a művészetek iránti általános hajlama érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy „Pipó... művészetpártoló tevékenységével vált ki Zsigmond udvarának főurai közül... fényes palotát épített Budán..., továbbá Lippán kórházat, végre

Székesfehérvárott sírkápolnát, ahogyan életírója ... Jacopo di Poggio Braccolini beszámol róla humanista biográfiájában: 'Újjáépítette Ozorát: és ott egy igen pompás templomot és egy igen gazdag királyi palotát építtetett. ... Lippán, ahol meghalt, egy új kórházat létesített, amelyet csodálatos művészettel építtetett és bőkezűséggel gazdagon ellátott'.⁶⁶

Ez a momentum kellő helyet kapott a hősepikában is.⁶⁷ Nagyszabású, pompás és költséges építkezésének emlékét visszhangozzák mind a szerb, mind pedig a boszniai eredetű, mohamedán darabok. Amint az énekek ismertetésekor láthattuk, a tündöklő és költséges bástyaépítés képe állandóan visszatér. Az építkezés jelenséggé növvő motívumával kapcsolatban két rendkívül fontos mozzanatot kell kiragadnunk. Először is azt, hogy a Filip Madžarin építkezéséhez hasonló tünetekkel nem találkozunk egyetlen más délszláv hős esetében sem. Másodszer pedig: Madžarinnál az építkezés ténye nem mellékes vagy epizodikus jelenség; ezzel szemben egész hősepikai életútját előre meghatározó, életfonalata további alakulását alapvetően determináló jegye. Az építkezésből kifolyólag ütközik össze ugyanis a mohamedán Halillal, és ugyancsak az építkezés során döbben rá szörnyű egyedüllétére, s ez Marko királyfi felé sodorja, amikor hűgát óhajtja feleségül venni. Tegyük még hozzá, hogy az építkezés motívuma föltűnik ugyan a délszláv eposzban, de minden esetben hiányzik belőle az egyénítés, az illető hőst meghatározó jelleg. Inkább ötletszerűen bukkan föl ez a motívum, s egyetlen hős énekanyagában sem ismétlődik ilyen következetesen; és főleg nincs a Pipóhoz hasonló, döntő hatással a hős epikai sorsának alakulásában.

A történelmi följegyzések, valamint az a tény, hogy az énekhagyomány jelentősebb darabjainak java része megőrizte az építkezés emlékét — sőt, azt Scolari hősköltészeti sorsával egyik predestináló jegyévé avatta —, mindenképpen támogatni látszanak föltevésünket, miszerint ebben az esetben is hiteles elemek reflexiójával állunk szemben.

* * *

Az építkezés kapcsán jutunk el a Scolari-hagyományból kielemezhető harmadik, ugyancsak hiteles alapon sarjadt mozzanathoz. Az építkezés folyamán zúdul ti. hőseinkre az *egyedüllét, a rokonalanság* gyötrő érzése („Sok kincsemet mind elfecseréltem, Hogy kőbástyám ígyen felrakassam. De rokonom sehol sincsen nékem, Jefimiján, szép hűgomon kívül.”) Ez a motívum ugyancsak több ízben ismétlődik („En szép bástyám, pusztá ne maradjál, Mindhiába rakattalak téged, Hogyha nékem egy testvérem sincsen.”).

Előre bocsájtjuk, hogy a tágabban értelmezett rokonság bizonyíthatóan nem hiányzott hőseink mellől, mert „Pipo az indigenák szokásához híven, ügyes családi politikát folytatott, és hamarosan sikerült firenzei rokonait jól jövedelmező magyar főpapi stallumokhoz juttatnia. Így került a pécsváradai apáti, majd kalocsai érseki székre Giovanni Buondelmonte, és lett előbb zágrábi, utóbb nagyváradi püspök, Pipó fivére Andrea Scolari...”.⁶⁸ Édesapja is követi Magyarországra, Budán telepszik le, és élete végéig ott is marad. Pipo nőrokonairól sem feledkezett meg; ugyanis főrangú magyar családok sarjaival házasította őket össze.⁶⁹

Világos tehát, hogy minden további kutatás a megkezdett irányban céltalan. Ezért inkább egy másik momentumnál fogunk időzni, és megvizsgáljuk, mi volt a helyzet hősrünk közvetlen családjában. Ismeretes, hogy Scolarinak Ozorai Borbálával kötött házasságából négy fia született, de ezek részben még édesapjuk életében, részben meg közvetlenül halála után elköltöztek az élők sorából. Nyilván ezt a jelenséget kell megragadnunk, mert Scolari utódok nélkül maradása a hősepikai kritériumok szerint is hatásos anyag, hálás motívum. Az egyedüllett költői feldolgozása tehát erről a bázisról indulhatott, s a tények transzformálódása csupán olyan értelemben következett be, hogy a hagyomány a motívum monumentálisra növelése érdekében általánosított. Az egyik hősepikai énekben maga Filip Madžarin jósolja meg látnok módján nábobbi vagyona későbbi sorsát:

„De rokononm sehol sincsen nékem,
.....
Lelkem hogyha holnap elszállana,
A kőbástya másokra maradna.”

A jóslat szó szerint be is teljesül. A közvetlen utódok sírbahullása miatt a birtokok valóban „másokra” maradnak, ugyanis visszazállnak Zsigmondra.

A főntebbi elemzések alapján arra következtethetünk tehát, hogy Scolarinak a Kont István lázadásával kapcsolatos szerepe, nagyhangú kérkedése, pompakedvelése és építkezése, valamint utódok nélkül maradásának emléke jelentős helyet kapott, és aránylag jól megőrződött a nevéhez fűződő hagyományban. E hiteles elemek költészeti föltűnése, illetőleg fölhasználása és hosszú évszázadokon keresztül történt fönnmaradása arra utal, hogy a Scolari-ról szóló és hozzá időben és térben közelebb álló epikus énekköltészet eredetibb formájában jórészt tényleges életkörülményeiről és harcairól szólhatott, és azt a célt szolgálta, hogy nevét és tetteit — személyének jelentőségéhez mérten — versekbe foglalja, illetve megörökítse és ünnepelje. Ebbeli föltevésünket több adattal támaszthatjuk alá.

Induljunk ki Pipó művészpártoló voltából. Művészpártolásának legkiemelkedőbb tette, hogy a híres olasz festőt, Masolinót Magyarországra, a saját udvarába hívta, s ott elhalmozta megrendelésekkel. A pompás és költséges építkezések, különösen a polgári igényeket reprezentáló kórházépítés ugyancsak művészpártoló hajlamát példázza. Öccséről, a nagyváradi püspökről (Andrea Scolari-ról) tudjuk, hogy „...Váradon valóságos udvart tartott és irodalom- és művészpártolásával egyengette a reneszánsz magyarországi útját, ...”⁷⁰

Alig hisszük, hogy a dúsgazdag festőmecenás udvara bármiben is szegényebb lett volna öccse környezeténél, ami pedig annyit jelent, hogy az ő udvarában is lehetett egy (vagy több) *literátus írődeák* vagy éppen-séggel hivatásos poéta is, aki időről-időre megörökítette ura dicső tetteit a már kialakult költői gyakorlat módján, ahogyan azt a XV. századi olasz *Ugolino de Vieri* tette hangzatos latin nyelvű versben ünnepelve

Osorai Pipó vagyis, az ő szavai szerint, „Phylippi Hispani Florentini” török elleni dicső vállalkozásait.⁷¹

A biográfusok közül Mellini ugyancsak igazolja föltevésünket, amikor Scolari részletes élettörténetében arról szól, hogy „... a magyarok mind a mai napig (ti. a mű megírásáig, 1568-ig) éneklék a Pipo Spano vitézsége emlékének szentelt énekeket”.⁷² Az egy évszázaddal előbb ver-
selgető Ugolini de Vieri említett latin nyelvű költeményében hasonlóképpen utal ezekre a Scolari-ról szóló magyar énekekre. Mindemellett nehezen hihető, hogy ez a hűbérurat tömjénző korai humanista költészet bejutott volna a magyar néphagyományba, hiszen Scolari híre és tettei nemcsak délen, de Magyarországon sem voltak bizalomgerjesztők. A főurak idegenkedéséről ilyen értelemben már szóltunk. Népünk egyszerűbb fiai ugyancsak ellenszenvvel viszonyulhattak Pipóhoz, aki kegyetlen zsarnok módján suhogtatta pallosát a szegényparasztság fölött, ugyanis „... területszerző étvágya a Dunántúlról a Duna—Tisza közén keresztül a Tiszántúltra is átterjedt, és kiskirályságának földjén várnagyai *urukhoz hasonló kegyetlenséggel* szorították a pallosjog birtokában feltétlen szolgálatra az egyre mozgolódó szegényparasztságot.”⁷³

Szegedy Rezső idézett tanulmányában a vadászat kedvelését és a borivást is Osorai hiteles jellemvonásai közt tartja számon. Filip Madžarin valóban borivás közben szokta magasztalni hőstetteit, Marko Budára érkezése idején pedig vadászaton van. A két motívum azonban a délszláv hősepika erősen kiaknázott közhelyei sorába tartozik, és föltűnik minden ismertebb hősnél. Alig tudunk olyan éneket, amely például Marko királyfit nem borivás közben ábrázolná. Sibirjanin Jankónál, Dóczy Péternél, Mátyás királynál és a délszláv hősök egész soránál leggyakrabban borivás közben indul meg a cselekmény.

A vadászat motívumáról ugyancsak elmondhatjuk, hogy nem tartozik az egénítő elemek közé, hiszen Marko királyfi, a Jaksics fivérek, Magyar Jankó, Sekula, György despota stb., stb. ugyancsak kedveli ezt a szórakozást. Ennélfogva el kell vetnünk Szegedy idevonatkozó tételeit, miközben nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy mind a borivás, mind pedig a vadászat motívuma a délszláv hősepika általános kelléktárából való; közhelyszerűen fordul elő számos ismertebb hősnél, minden egyénítő célzat nélkül. Végeredményben semmiképpen sem tekinthető a hősepikai Scolari hiteles jellemvonásának.

VI.

Nyugat-európai szálak a Scolari-hagyományban

A Scolari hiteles életkörülményeire visszavezethető elemek szála után most annak a — hősünk ténykedésétől függetlenül alakult — motívumanyagnak a kérdését érintjük, amely már Osorai hősepikai föltűnése előtt olasz közvetítéssel jutott be a délszláv tradícióba, s amely a fejlődés kezdeti fokán levő és a külső hatásokra még igen fogékony Scolari-hagyományba a nyugat-európai, tehát idegen hősök és a Scolari epikus alakja között mutatkozó analógiák alapján illeszkedik be.

A középkori Franciaország a legendák és poétikus legendaváltozatok impozáns számát hozta létre. Ennek a francia eredetű alapanyagoknak a szomszédos, sőt a jóval távolabbi országokba (Oroszországba, Skandináviába) való szétsugárzása hihetetlen gyorsasággal ment végbe. Az újabb átdolgozások, a fordítások és a szóbeli közvetítés rendkívül hatékony lehetőségei azt eredményezték, hogy a francia *chason de geste* özöne már a XII., különösen pedig a XIII. századtól kezdve a szó szoros értelmében elárasztja Itáliát. A francia zsonglőrök feltűnnek Olaszország különböző vidékein, s anyanyelvükön adják elő a híres francia vitézek harci és egyéb nevezetes tetteit. A városlakó polgárok szívesen hallgathatták ezeket az énekeket, bizonyára nagyobb csoportokba verődve, amire világosan utal egy Bolognában kelt határozat, amelynek értelmében („...cantatores Francigenorum in plateis Communis ad cantandum omnino morari non possint...”) az énekesek meghallgatásával kapcsolatos csoportosulást betiltják.⁷⁴

A folyamat további fölvezetése érdekében vegyük most tekintetbe Dalmácia sokrétű kontaktusait Olaszországgal, különösen pedig Veleccével. Mármost e szerteágazó viszonyulás tényére támaszkodva, cseppet sem illuzórikus az a föltevés, hogy az olaszországi *joculatores* vagy *cantastorie* típusú énekesek átrándulhattak Dalmáciába. A tengermelléki délszláv lakosság értett és beszélt olaszul, ami egyrészt nagyban hozzájárult a cantatoresek lovagi darabjainak szájhagyomány útján történő terjedéséhez, másrészt pedig a hallott énekek mesevázának vagy motívumanyagának közvetlen felhasználásához és átruházásához a délszláv tradíció már megfelelő hőseire.

Akár elfogadjuk, akár elvetjük ezt a konkrét föltevést, annyi mindenképpen bizonyos, hogy a délszláv énekszerző mesterség és énekmondás kibontakozásánál a nyugati mintákat is komolyan számba kell vennünk. A XV. század elejéről származó krónikák följegyzései ezzel egybehangzóan arról tanúskodnak, hogy a boszniai királyok és hűbérurak udvarán zsonglőrök és zenészek szórakoztatták művészi produkcióikkal kenyéradó gazdáikat. Ezek a művészek évente egyszer, szent Balázs (sv. Vlah) ünnepén, Dubrovnikban is fölléptek. Az akció kölcsönös volt, a raguzaiak viszonzásul a saját embereiket irányították a boszniai király udvarába.⁷⁵

Ismert tény továbbá, hogy az *I reali di Francia* című epikus ciklus teljes anyagát már a XVI. század folyamán lefordították szerbhorvátúra, egy 1549-ben Dubrovnikba irányított velencei könyvküldemény jegyzékében pedig jelentős helyet foglalnak el a lovagregények.⁷⁶ Ezen irodalmi termékek tömeges megrendelése vitathatatlanul a megfelelő közönség meglétét; ezen belül pedig a közönség idevonatkozó, sajátos igényét tükrözi.

A további induktív bizonyítást mellőzve, evidensnek mondhatjuk azt a folyamatot, amely a francia (és általában nyugat-európai) eredetű hősepika motívumainak délszláv talajba történő átültetését jelzi, különös tekintettel az *objektív* (a lovagregények olvasóközönsége, idegen — olasz — énekesek feltűnése, a tömeges aktív közönségszerepe, a nyugati zsonglőrök sajátos válfajának megfelelő délszláv énekes réteg kibontakozása) feltételek kedvező alakulására.

Banašević idézett könyvében, az általunk vázlatosan érintett pozícióknak megfelelően, tüzetesen elemzi ennek az immár több ízben emlegetett, francia eredetű anyagnak a felszívódását a délszláv hősepika legmonumentálisabb személyének, Marko királyfinak a tradíciójába. Erre támaszkodva, elmondhatjuk, hogy Marko esetében Banašević tétele talán a legvilágosabban, legkövetkezetesebben vezethető végig, ugyanakkor azonban nem hagyhatók ki a délszláv vitézi epika egyéb hősei sem (ideértve a másod- és harmadrendűeket is), amelyeknél ugyancsak nyomon követhető ennek az idegenből átszármazott lovagi költészetnek a visszhangja.

A mindebből világosan adódó következtetés arra utal, hogy a nyugat-európai témák, motívumok és sablonok emigrálásra a délszláv vitézi énekhagyományba már jóval a Scolari-anyag feltűnése előtt is jelenségnek számít. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy az újonnan alakuló, külső hatások befogadására hajlamos és fogékony Scolari-tradíció ilyen körülmények között, a kölcsönös megfelelések ösztönző hatására ebből a meghonosodott, idegen epikai készletekből fog meríteni.

A vázolt előzmények után lényegesen megfoghatóbbá válik az a jelenség, hogy a Scolari-epikában lépten-nyomon nyugat-európai párhuzamokat idéző vonatkozásokra bukkanunk. Ilyen értelemben a legjellegzetesebbek között tartjuk számon azt a kettőt, amelyek Scolarit asszonyrablónak, ill. a mások erényeit semmibe vevő vitéznek minősítik. A motívumok közvetlen megfeleléseket mutatnak a piemonti, provance-i, katalóniai, gascogne-i, bretagne-i stb. változatokból ismert *Il Moro Saracino*,⁷⁷ valamint a *Guillame* ciklus Rainhardjának vonásaival és a német *Wolfdietrich* eposz megfelelő részeivel.

Ezeknek az elemeknek a Scolari-hagyományba történő beszivárgása a nyugati előzményeket visszhangzó *fekete arab* délszláv típusváltozata útján történt. Ez a típusváltozat viszont az *Il Moro Saracino* és a Roland ének Gaiferosoja jellemző vonásainak a kontaminációja révén jöhetett létre,⁷⁸ mint a környéken zsarnokoskodó, a fiatalok házassága elé akadályokat gördítő és mások vitézségét — különösen Marko királyfiét — becsmérítő hős. Ennek az ilyképpen tipizált hősnek a jellemvonásait pedig a Scolariról szóló hősepikában hiánytalanul nyomon követhetjük.

VII.

Összegezés

Filip Madžarin vagyis Ozorai Pipó, amint a róla szóló énekek elemzése során láthattuk, a délszláv epikus énekhagyomány magyar személyei közül az egyedüli, akinek költészeti emléke kifejezetten negatív szerepkörben maradt fenn. Ez az ilyképpen tipizált énekcsoport közel húsz darabja kivétel nélkül rövid soros, és kizárólag a szerbhórvát és macedón nyelvterületről származik.

A XVI. és XVII. századi dalmáciai költők egyetlen helyen sem emlí-

tik Ozorait a többi, általuk megénekelt magyar hőssel együtt. Így az öt szerepeltető délszláv verses epikára vonatkozó első híradás már egyúttal az énekek legkorábbi szövegszerű följegyzése is, ami az Erlangeni kéziratban történt a XVIII. század első évtizedeiben.

A XV. századi olasz költő, Ugolino de Vieri, valamint a száz esztendővel később működő olasz biográfus, Mellini Domenico, egybehangzó, egymást megerősítő (mindemellett azonban megkérdőjelezhető) sorai viszont arra utalnak, hogy Scolari vitézi tetteit dicsőítő versek ünnepelték magyar nyelven,⁷⁹ bizonyára olyan formában, ahogyan azt de Vieri fennmaradt kora-humanista, latin nyelvű szövege illusztrálja.

Ezen az egy szövegen kívül az egykorú énekekből több kimutathatóan nem maardt ránk, jöllehet a délszláv énekek, funkciójukat és mondanivalójukat tekintve, egyébként sem kapcsolhatók ehhez a panegyricusokkal rokonítható réteghez.

A magyar és délszláv hagyomány itt azon az epikai síkon találkozik, amely éppen ellenszenvvel viszonyul Scolari tetteihez, akár szó szerint is megnevezi, akár pedig elhallgatja nevét a mondanivaló közérthető volta miatt. Mármost erre az így fölfogott alapra vezethetők vissza a Kont-monda rokonítható szálai a régi magyar irodalomban és a Scolarihoz fűződő délszláv szóbeli hagyományú énekekben. És erről az alapról magyarázható az is, hogy a délszláv vitézi epikának a nikápolyi csata általánosított emlékéből sarjadó negatív állásfoglalása (ti. a százjós bűnhődése) ugyancsak a Filip Madžarinról szóló énekekben csapódott le.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Vayer Lajos: Masolino és Róma, Bp., 1962; 89. 1.
² Stanojević Stanoje: Pipo Spano. Prilog srpskoj istoriji početkom XV veka. Prosvetni glasnik. Bgd., 1901/5., 595—597. 1.
³ Bánfi, Florio: Filippo Scolari és Hunyadi János. Hadtörténeti Közlemények. Bp., 1930; XXXI. k., 125. 1.
⁴ Wencel Gusztáv: Ozorai Pipó. Magyar történelmi jellemrajz Zsigmond király korából. Pest, 1863; 7—11. 1.
⁵ Uo., 14—16. 1.
⁶ Wencel Gusztáv: Okmánytár Ozorai Pipo történetéhez. Történelmi Tár. Bp. 1884; 2—3. 1.; Pesty Frigyes: A Szörényi Bánság és Szörény vármegye. Bp., 1878, 1.k.
⁷ Wencel Gusztáv: I. m., 12—50. 1.
⁸ Stanojević S.: I. m., 595—679. 1.; Perényi J. — Arató E.: Jugoszlávia története. Kézirat. Bp., 1963, 26. 1.
⁹ Maretić, Tomo: Naša narodna epika. „Istorička lica” c. fejezet. Bgd., 1909; 129—130. 1.
¹⁰ Karadžić, St. Vuk: Srpske narodne pjesme I—IX., Bgd., 1932—1936.
¹¹ Kostić, Dragutin: Tumačenje druge knjige Srpskih narodnih pjesama Vuka St. Karadžića. Bgd., 1937; 90—91. 1.
¹² Pl.: Šamšalović, G.: Marko Kraljević i Filip Madžarin. Nastavni vjesnik. Zgb., 1922/5—6; 274. 1.
¹³ Szegedy Rezső: A délszláv népköltészet „Filip Madjarin”-ja. Ethnogr., Bp., 1914; 292—298. 1.
¹⁴ Hörmann, Kosta: Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini I—II. Sarajevo, 1888—89; I/32., I/42. sz. é.; Kostić, Stanko: Maleševski narodni pesmi. Skopje, 1959; 136. sz. é.: Narodni umotvorbi od Pirinska Makedonija. Skopje, 1950; 54. 1. és tov.; Hrvatske narodne pjesme. Skupila i izdala Matica hrvatska I—X., Zgb., 1896—1940; I/7b.; stb.
¹⁵ Hrv. nar. pj. Mat. hrv., 1/7c.
¹⁶ Milutinović, Stimo (Čubro Čojković): Pevanija cernogorska i hercegovačka. Leipzig, 1837; 19. sz. é.
¹⁷ Hrv. nar. pj. ...Mat. hrv., 7/b, d.
¹⁸ Karadžić St., V.: I. m., II/58. és 79. sz. é.
¹⁹ Gezeman, Gerhard: Erlangenski rukopis starih srpskohrvatskih narodnih pesama. Sremski Karlovci. 1925; 124. sz. é.
²⁰ Hrv. nar. pj. ...Mat. hrv., I/7a.

²¹ Krasić, Vladimír: Srpske narodne pjesme starijeg i novijeg vremena. Pančevo, 1880; 5. sz. é.

²² A Drukulović névforma részletesebb elemzését ld. a Székely Jánosról szóló tanulmányunkban.

²³ A *Dra-gi-lo-vić* forma ugyanis négy szótagú, amelyen a legtöbb délszláv hősepicai előnév: Sibinjanin, Mrnjavčević, Otmanović, Svilojević, Lazarević, Despotović, stb. Emiatt találkozunk a Kraljeviću, a mi esetünkben pedig a Madžarino megoldásokkal, amelyek ugyancsak a verselés megkönnyítése céljából kapták negyedik szótagjukat.

²⁴ Hrv. nar. pj. ...Mat. hrv., 21. sz. é. stb.

²⁵ Milutinović, S.: I. m., 94. sz. é. „Filip kapetan”.

²⁶ Gezeman, G.: I. m., 124. sz. é. „Pilip vojvoda”.

²⁷ Karadžić St., Vuk: I. m., II/58. sz. é. = A; Milutinović, S.: I. m., 94. sz. é. = B; Hrv. nar. pj. ...Mat. hrv., I/7 (338–39. l.) = C; Uo., I/7 (340–342. l.) = D; Uo., I/7 (343–344) = E; Gezeman, G.: I. m., 124. sz. é. = F.

²⁸ Karadžić St., V.: I. h. 7–17. verssor.

²⁹ Hrv. nar. pj. ...Mat. hrv., I/7. sz. é. (342–43. l.).

³⁰ Uo., I/40. sz. é. (412–414. l.).

³¹ Nedeljković, Dušan: Moravska psihička grupa. Glasnik skopskog naučnog društva. Skopje, 1930/VII–VIII.; 237–265. l.

³² Krasić, V.: I. m., 6. sz. é.

³³ „Serdar”, Crna Gorában ismert törzsfői rang.

³⁴ A motívum eredetéről és térhódításáról a délszláv tradícióban ld. a Mátyás királyról szóló tanulmányunkat, ahol mindezt részletesebben kifejtjük. (A Hungarológiai Int. Tudom. Közleményei 1969/1; 97–124. l.).

³⁵ Vö.: Karadžić St., V.: I. m., II/81. sz. é., VI/18., 19., 34., 37. sz. é. stb.

³⁶ Milutinović, S.: I. m., 91. sz. é.

³⁷ Gezeman, G.: I. m., 124. sz. é.

³⁸ Hörmann, K.: I. m., I/32. sz. é.

³⁹ Hrv. nar. pj. ...Mat. hrv., IV/46. sz. é.

⁴⁰ *Narodni umotvorbi od Pirinska Makedonija* . . . , 54. l. és tov.

⁴¹ A Scolari negatív szerepeltetéséhez legalkalmasabbnak bizonyuló keret protaгонistája, amint már említettük, a „fekete arab”. S a hírhedt vitéz (mintegy ennek kézzelfogható alátámasztására) meg is jelenik az ének első részében, amikor Malianče levágja, hogy aztán a második részben Filip Madžarin helyettesítse ezt a színpolcra olyan áttétellel, amikor is a hírhedt arab nyílt zsarnoksága mellett ő alattomosan és kárörvendve, a maga szubtilisebb módján sítettne az ifjú hős áhított vesztét.

⁴² Kostik, S.: I. m., 136. sz. é.

⁴³ Karadžić St., V.: I. m., II/79. sz. é.

⁴⁴ A darab egyébként bizonyul arra a tényre utal, hogy Brankovics György despotá leányát, Marát feleségül adta II. Murad szultánhoz.

⁴⁵ Hörmann, K.: I. m., II/42. sz. é.

⁴⁶ Vö.: *Banašević, Nikola: Ciklus Kraljevića Marka i odjeci francusko-italijanske viteške književnosti*. Skopje, 1936; 72–193. l.

⁴⁷ *Szegedy Rezső: I. m., 292–298. l.* Bizonyítási eljárásában Szegedy csupán a számok közötti egyezés tényére szorítkozik.

⁴⁸ *Wenzel G.: Ozorai Pipó. Magyar történelmi jellemrajz* . . . , 12–14. l.

⁴⁹ *Thuróczy János: Magyar krónika*. Bp., 1957; VII. f. „A harminckét nemes fejtételéről”. 76–78. l. Az idézet ugyanott, 76. l.

⁵⁰ Vö.: Gezeman, G.: I. m., 124. sz. é., 20–23. verssor; Karadžić St., Vuk: I. m., II/58. sz. é., 11–14. verssor.

⁵¹ *Thuróczy J.:* I. m., VII. f. 30. sz. jegyzet.

⁵² *Vayer Lajos:* I. m., 89. l.

⁵³ *Maretić, Tomo:* I. m., 129–130. l. Ugyancsak nyomatékosan hangsúlyozza az egyezés evidens voltát.

⁵⁴ *Névtelen Életírő: Due vite di Filippo Scolari detto Pipò Spano con documenti e note. E két életrajz egyike, sorrendben az első (La vita de mesez Philippo Scolari), Pipò XV. századi kortársának a műve. Megjelent a Storico Italiano sorozat IV. kötetében. Firenze, 1843; 117–232. l.*

⁵⁵ Per la qual cosa Sigismondo, travando Philippo a'se esmere fedelissimo, et sagace contro ala insolentia et malitia degli huomini scellerati, e acerbita di veleno; quello, che Philippo e' ammuni con alegrezza udendo, a affecto mandare dilibero. Et finalmente, le man dextre a chi le domando, detta: et chiamati a dua a dua d'prinsipi de militi e' quali piu tempo fa contro al Re aveano fatto congiura etsforzo, dentro alle prote dal chastello secretamente commado fussini uccisi. Imperoche, chon, cio, sia chosa, che a uno a uno, o veramente a dua a dua, come detto abbianeo, intrussino nel chastello a vedere i luoghi tribunali del Re in uno certo angule piu interiore e piu secreto, de certi sui servi, all' amici dio prestissimi, di coltello furono morti. Et questa fu degna cosa, che coloro che all loro signore aveano rotta le fede, colla infidelta del loro signore perissimo; et quegli che, per infidelta, di coltello il Re uccidere feciono sforzo, con quello in verse loro trasmutato fussino morti. Et chon cio sia chosa che quasi insino a trenta degli uccisi il numero fusseadempuito, some lui expedamente avea veduto; i corpi di queglii morti innauzi al popolo che aspectava, furone gittati: e' quali risguardando il popolo, divente timorose; e ognuno taceva, piu per paura che per istupore o maraviglia." I. m., Archivio Storico Italiano IV. kötetében, I. rész. 155–157. l.

⁵⁶ „Ily előzmények után nem fogjuk csodálni, hogy Pipó, kiben Zsigmond hú és szolgálatában semmitől vissza nem ijedő emberét ismerte fel, egyrésztől ugyan a király bizalmában mindinkább emelkedett; de másrésztől a magyarok előtt magát gyűlöletessé tette (aláhúzás — D. A.) S ezen gyűlölség oka annak, hogy midőn 1401. április 28-án Zsigmond a főuraktól fogságba vétetett, ő is felfogatott.” *Wenzel G.:* I. m., 14–15. l.

Azonban itt szintén tekinteten kívül nem szabad hagynunk, hogy Pipó — amint látjuk — nagy tekintélye mellett is, mégsem volt népszerű személy azon körökben, melyeknek befolyása akkor Magyarországon döntő hatással bírt." Ua.: Okmánytár Ozorai Pipó történetéhez. Történelmi Tár., Bp., 1884., 4. l.

⁵⁷ „... il Mellini ci fa sapere, che persino nei suoi giorni, solevasi dire proverbialmente a chi mostrava di porre in alcuno gran confidenza e sicurezza: „Tu hai piu fede nel tale, che non avevano gli Ungari nello Spano”.

„... ancora al di d' oggi Vngari cantino certi loro romanzi fatti in memoria della vertu di Pippo Spano" Mellini Dominico: Vitta del famosissimo e charissimo capitano Filippo Scolari gentiluomo Fiorentino, Chiamato Pippo Spano Conta de Temesvar... Firenze, 1570., 64. és 66. l.

⁵⁸ Wenzel G.: Ozorai Pipó..., 28—34. l.

⁵⁹ Thuróczy János: I. m., VIII, f., 78—81. l.

⁶⁰ Uő., uo.

⁶¹ Uő., uo.

⁶² Vö.: Gezeman, G.: I. m., 109. sz. é.; Bogišić, Valtazar: Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa. Sabrao i na svijet izdao V. B. Knj. I sa raspravom o „bugaršticama” i riječnikom. Biograd, 1878; 1. sz. é. stb.

⁶³ Kostić, Dragutin: Trag pesmi o boju kod Nikopolja. Prilozi proučavanju narodne poezije. III. évf., 1. f., Bgd., 1936; 102—105. l.

⁶⁴ „Tu hai piu fede nem tale, che non avenano gli Ungari nello Spano”. Mellini, D.: I. m., 66. l.

⁶⁵ Wenzel G.: I. m., Függelek, 86—87. l.

⁶⁶ Vayer L.: I. m., 90. l.

⁶⁷ Szegedy Rezső: I. m., i. h.

⁶⁸ Vayer L.: I. m., 90. l.

⁶⁹ Wenzel G.: I. m., 56—60. l.

⁷⁰ Vayer L.: I. m., i. h.

⁷¹ Explicit tertius liber epigrammatum Ugolini Verini. Ugolini Verini Florentini poetae clerissimi epigrammatum liber quartus incipit. (1484) Ad Carolum Beninum de laudibus Phylippi Hispani Florentini Pannonii regis ducis invictissimi contra Turcos. Kiadva: Ábel Jenő: Olaszországi XV. századi költőknek Mátyást dicsőítő művei. Bp., 1890; 349—350. l.

⁷² Ld. az 57. sz. jegyzetet!

⁷³ Vayer L.: I. m., i. h.

⁷⁴ Banašević, Nikola: I. m., 1—2. l.

⁷⁵ Rešetarov Zbornik, Dubrovnik, 1931; 229—232. l.

⁷⁶ Banašević, N.: I. m., 10—14. l.

⁷⁷ Nigra, Constantino: Canti popolari del Piemonte. 1880; 40. sz. ének és változatai a 213—256. lapokon.

⁷⁸ Grafenauer, Ivan: Slovenske pripovedke o kralju Matjažu. Ljubljana, 1951; 11—16. l. Uő.: Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu. Slovenski etnograf. Ljubljana, 1951, III—IV. évf., 184—240. l.

⁷⁹ Vö.: Sötér István (szerk.): A magyar irodalom története I. Akadémiai Kiadó, Bp., 73. és 97. l.

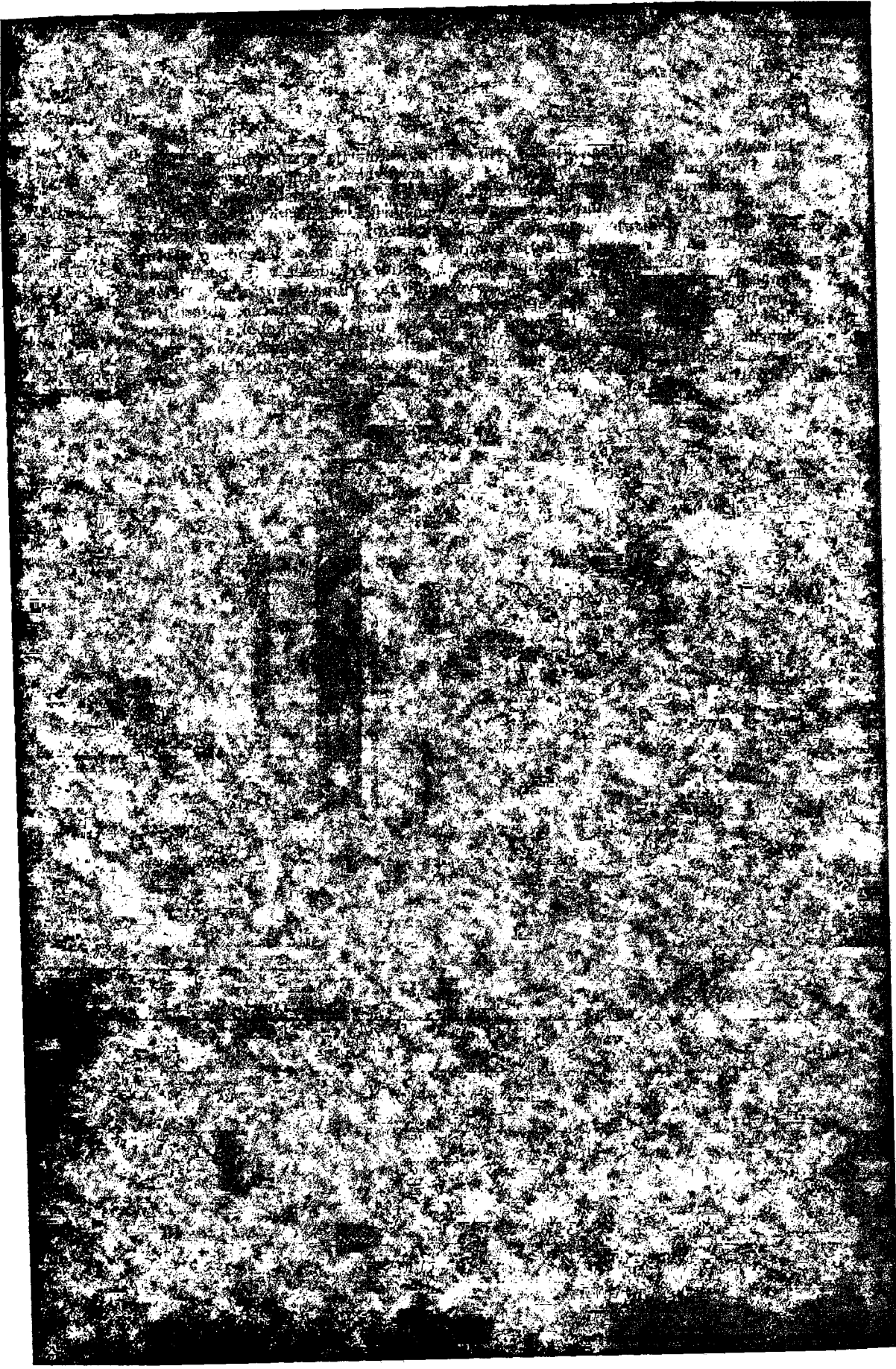
REZIME

„FILIP MADŽARIN”, NEGATIVNA MAĐARSKA LIČNOST JUŽNOSLOVENSКИH JUNАČКИH PESAMA

„Filip Madžarin”, tj, autentični Filipino Skolari (Filippo Scolari), ugarski vojskovođa talijanskog porekla (1369—1426), izuzetna je figura među Ugričima u junačkoj pesničkoj tradiciji jugoslovenskih naroda. Izuzetan je, naime, po tome što ga krug pesama u kojima se pojavljuje slika sa isključivo negativnim atribucijama. Ovako formirani krug pesama od oko dvadesetak tekstova čine bez izuzetka kratki stihovi koji potiču sa srpskohrvatskog i makedonskog jezičkog područja.

Dubrovačko-dalmatinski pesnici XVI i XVII stoleća ni jednom ne pominju „Filipa Madžarina” uz ostale mađarske ličnosti, pa su najraniji podaci o njegovoj pojavi u epskoj tradiciji zapravo prvi zabeleženi tekstovi koje nalazimo u Erlangenskom rukopisu nastalom tokom prvih decenija XVIII veka. Talijanski pesnik XV stoleća Ugolino de Vieri, kao i njegov kasniji sunarodnik, Domenico Melini (Domenico Mellini) tvrde, međutim, da su Skolarija opevali i slavili suvremeni stihovi na mađarskom jeziku; verovatno poput onoga kako je to činio i sam de Vieri u svom ranohumanističkom sastavu na

latinskom jeziku, ističući viteške vrline Filipa Skolarija u sukobima sa Turcima. Potrebno je, pak, napomenuti da se južnoslovenske junačke pesme o „Filipu Madžarinu”, po svojoj nameni i osnovnim karakteristikama, ne mogu stavljati u isti red sa ovim pesmama tipa panegirika. Južnoslovenska i mađarska tradicija dodiruje se, naime, na bazi izrazito negativnog odnosa prema Skolariju, pa se na istoj i javlja komparabilnost mađarske legende o protukraljevskom buntovniku Ištvanu Kontu i motiv o trideset i tri pogubljena junaka u južnoslovenskim stihovima vezanim za „Filipa Madžarina”. Determinativnom funkcijom ovakve negativne baze može se, konačno, objasniti i činjenica da se sačuvani fragment o neuspelom bici kod Nikopolja u južnoslovenskoj epskoj pesničkoj tradiciji (koja ističe zasluženo kažnjavanje hvalisavaca) obreo, takođe, i u junačkim pesmama koje opevaju dela „Filipa Madžarina”.

Fenyő István:

**A SZERB NÉPKÖLTÉSZET
HATÁSA A MAGYAR
IRODALMI GONDOLKODÁS
FEJLŐDÉSÉRE
A REFORMKOR KEZDETÉN**

A szerb népköltészet magyarországi recepciójának meglehetősen kiterjedt irodalma van. Tanulmányok, elemző feldolgozások egész sora számolt be eddig arról, hogy az európai hírű szerb folklór alkotásai milyen termékenyítően hatottak a magyar költészetre, hogy Lukijan Mušicki, Jernej Kopitar, Vuk Karadžić és mások feltáró-gyűjtő-népszerűsítő tevékenységére milyen elevenen reagált a magyarországi irodalmi élet.¹ Az eddigi szakirodalom azonban túlnyomórészt az esztétikum, az artisztikumfajták, a kifejező formák, a költői stílus szempontjából vizsgálta e kisugárzó hatásokat és kapcsolatokat. Jobbára arról szólt, hogy a magyar poéták minő inspiráló művészi sugallatokat, költői ösztönzéseket nyerhettek és nyertek Vuk Karadžić egymás után megjelent, és a nagy világnyelveken igen hamar hozzáférhetővé vált népköltési gyűjteményeiből — mindenekelőtt a *Mala prostonarodna Slavensko-Serbska Pesnarica* (1814) és a *Narodne srpske pesme* (1823—1824) darabjaiból. Elsősorban az olyan jellegű problémák kerültek beható és színvonalas elemzésre, mint például, hogy a híres rímtelen-szakozatlan ötös trocheus, a „szerbus manier” átvétele miként hatott a magyar klasszikusok, Kölcsey, Vörösmarty és mások fejlődésére, vagy hogy a magyar költészet az 1820-as—30-as években a dal műfajának kiképzésében minő ihleteket merített a sajátosan gazdag ambivalenciájú szerb epikai-lírai népi poézisből.

Ugyanakkor azonban igen kevés érdemi utalás történt eddig arra, hogy e recepcióval nemcsak a magyar irodalom gyakorlata, de az *irodalmi gondolkodás*, az elmélet fejlődésfolyamata is jelentős mértékben gazdagodott, hogy a magyar reformkor irodalomszemléletének, eszmeáramlatainak is el nem hanyagolható forrása, szellemi impulzusadója volt a szerb népköltés és a körülötte kialakult kritikai visszhang. Ez utóbbinak feltárásához szeretnénk a következőkben hozzájárulni néhány irodalomkritikai mozzanat elvi-ideológiai összetevőinek jelzésével, a mögöttük rejlő eszmevilág vázlatos elemzésével.

A szerb dalköltészet már a reformkort megelőzően, a felvilágosodás korszakában felkeltette Magyarországon az írók figyelmét. Közismert, hogy Kazinczy már 1789-ben lefordította Goethe nyomán a szerb népi költés tragikus hangvételű remekművét, a *Hasanaginicát*, elragadtatottan nyilatkozva „poetai becs”-éről; hogy Sándor István már 1801-ben mél-

tatóan írt *A régi s mostani Magyar Énekről és Tántzról* című tanulmányában a Marko királyfit magasztaló „rác” dalokról, hozzátéve, hogy e dalok még most sem mentek a szerbeknél feledésbe, „Kralovits Markó”-t ma is megsíratják.² Joggal lehetünk büszkék arra a levélre — a békés egymás mellett élés és kölcsönös nemzeti megbecsülés szép dokumentumára —, amelyet Kazinczy 1812 februárjában írt Lukijan Mušickihoz, a szerb népköltészet nagy felfedező egyéniségéhez. Szól ebben a felismert esztétikai erényekről is — „...Néhány próbájit ismerem dalaitoknak, azok mind igen édesek, mind másák által sugallottak” —, de tárgyunk, az eszmei fejlődés szempontjából fontosabb a levélnek a nemzeti lét védelmére tett utalása.³ Amit itt megállapít — „...látom, hogy ti férfias lélekkel, férjfiás erővel igyekeztek a másák által szeretett, de Pepromene fatum által elsüllyesztett nemzeteket felemelni” — abban benne rejlik, hogy mi vonzotta főként a későbbi hazai írók érdeklődését is a szerb dalköltészet felé. Kazinczynak egyébként a „kétnyelvű költő”, pesti triászának tagja, Vitkovics Mihály közvetítette Mušicki eredményeit, mint ahogy az utóbbié az az érdem is, hogy Kölcsey, Kultsár István, Kisfaludy Károly és Toldy Ferenc — vagyis a reformkori irodalmi népiesség úttörő egyéniségei! — figyelmét a szerb népköltészeztre úgyszintén sorra felhívta.⁴ Amit annál könnyebben megtehetett, mert számára a szerb poézis nem külföldi eredmény volt, hanem annak a földnek termése is, ahol ekkor magyar és szerb írók zavartalan harmóniában együtt éltek.

A XIX. század elején ugyanis a szerb irodalom egyik fontos központját Pest-Budán találjuk, annak a majd ezerfőnyi szerb polgári rétegnek körében, amelyik ekkor a megszülető magyar fővárosban, elsősorban a Tabán és a Belváros negyedeiben élt. Az ezzel kapcsolatos kutatás valósággal az újabb szerb kultúra bölcsőjének nevezi e városrészek utcáit, a szerb mesteremberek és kereskedők XVIII. század óta virágzó itteni településeit.⁵ Már 1795-től kezdve szerb nyomda működött Pest-Budán, a legelső szerb tudós társaságot, a híres *Matica srpskát* 1826-ban itt alapították, folyóiratuk, a *Letopis* itt indult, s a legjava szerb íróklasszikusok Jovan Sterija Popovićtól Jakov Ignjatovićig, Jovan Pačićtól Laza Kostićig sorra a magyar fővárosban jártak iskolába, illetve itt szereztek műveltségüket. Déryné „rác dalait” 1812-ben, Balog István nagyszerű színművének, a *Czerni Gyúró vagy Belgrád megvétele a töröktől* előadásán ez a kiterjedt, vagyona révén számaránya súlyánál is jelentékenyebb szerb polgári réteg tapsolja meg oly önfeledten — réteg, amely figyelemre méltó összetevője a reformkori fejlődés egyik fő hatóerejének és bázisának: a pesti népnek.⁶

E Pesten részben terjedő, részben születő népköltési eredmények pedig azért jutottak el oly gyorsan minden fogékony magyar íróhoz, mert a pesti Veres Pálné utca 36. szám alatt, a belvárosi szerb kolónia közepén állott Vitkovics Mihály háza, aki nevezetes szalonjába gyűjtött ekkor minden irodalomhoz vonzódo tehetséget, s aki élete központi feladatának tekintette a két nép kultúrájának kölcsönös közvetítését. Háza hosszú éveken át központi fúruma volt a pesti irodalmi életnek, pontosabban: ami irodalmi élet Pesten volt, az ehelyt összpontosult.⁷ S a társaságkedvelő Vitkovics, gyermekségétől kezdve a népköltészet rajongója, estélyein a maga és társasága szórakoztatására sűrűn énekelt népdalokat,

váltogatva a szerb és a magyar folklór java alkotásait. Előbb gyakorlati példájával, majd 1817-től, Kultsár István fordulópontot jelentő, népköltészeti gyűjtésre ösztönző felhívásaitól kezdve tájékoztatásaival, a szerb népköltészetre vonatkozó ismeretei népszerűsítésével orientálta a szerb alkotások irányában a magyar líra kiválóságait.

Közülük először Kölcsey kapott 1814 nyarán kedvet hasonló jellegű próbálkozásra, arra, hogy románcot írjon, átlépve „... az elégiai, feyerlich tónból a dévajba, miből a személyes s a könnyű lebegésű dal kifejlődjék.” E romantikus ihletettséget előlegező vállalkozásához — mint ismeretes — ugyancsak Vitkovics adta a nyersfordításokat.⁸ Amikor azonban Kölcsey Berzsenyi-kritikájában a szerb költészetéről magasztaló sorait írja — melyeket a *Tudományos Gyűjtemény* elfogult, nacionalista szerkesztősége a közlésből kihagy, betetőzve azáltal a költő válsághangulatát —, már nem csupán a Váci-utcai ház irodalmi fókuszára támaszkodik.⁹ Forrása legalább annyira egy akkor megjelenő bécsi tájékoztató híradás, amely tény visszamenőleg is megvilágítja: 1814-től Kölcsey a Vuk Karadžić-gyűjtemény nyomán fordult a „rác dalok”-hoz, ennek hatására kezdte el tudatosan a már nyűgnek érzett klasszicista esztétika tágítását.

1817-ben írja a költő oly sok vihart kavart bírálatát Berzsenyiről, s amit benne a „csak nem köztünk élő serbusok” művészetéről megállapít — „... oly poétai lebegéssel, oly makacs kedvvel s oly egyszerű fennséggel költik dalaikat, mint Anakreón és a Homeridák” —, az nem csupán önnön mélyen átélt ítélete, hanem e szompontokat áthasonítja áttemeli az ekkor Bécsben élő Jacob Grimmnek Vuk Karadžić gyűjteménye második kötetéről a *Wiener Allgemeine Literatur Zeitung*-ban, 1816. március 8-án megjelent nagyszabású kritikájából.¹⁰ Jacob Grimmnek, a szerb népköltés egyik legnagyobb és legnagyobb hatású barátjának magasztaló sorai a következőképpen hangzanak: „... An Homer wird man überhaupt hier am öftersten erinnern; Königssöhne tragen selbst Briefe, umarmen Diener; Kaiserinnen pflegen Verwundete; Prinzen hüthen Schafe, Helden weinen... Die nämliche Natur und Einfalt herrscht auch in den Liebenliedern z. B. der Jüngling bittet Gott, zur Perle zu werden, damit er am Halse des Mädchens höre... Gott erhört ihn... weiss Rec. nicht, ob irgend ein Volk des heutigen Europa überhaupt sich in dieser Rücksicht mit den Serbiern messen kann... Man möchte sagen, der Serbier spricht das dem Slaven überhaupt in hohem Grade eigene innige Gefühl.”

Több szempontból is figyelmet érdemlő ez az eddig feltáratlan adalék. Egyrészt, mert dokumentálja: a magyar irodalomnak az 1820-as években legnagyobb szellemi tekintélye, a *Nemzeti hagyományok* és a *Himnusz* alkotója kezdetben a szerb eredmények nyomán fordult az irodalmi népiesség lehetőségei felé, ezeknek elvi-esztétikai vonásait érezte összhangban levőknek saját útkereső tájékozódásával. Másrészt pedig arra tanúság ez az átvétel, hogy a Grimm-fivérek munkásságának milyen korán — már 1816-ban! —, s milyen fontos szellemi-teoretikus hatásuk volt a magyar irodalmi gondolkodás fejlődésében, közelebről Kölcseyében, aki különben a *Nemzeti hagyományok* megalkotásában is forrásul használta a világhírű német folkloristák műveit. A legfontosabb

tanulása pedig e pár kihagyott sornak az Anakreónra és a Homeridákra — azaz a görögségre — tett utalás. Miért? Mert nemcsak Kölcseynek, de a kor magyar írói túlnyomó részének szívük mélyén melengetett, legkedvesebb vágyképe volt az osztályellentétektől mentes, testvéri közösségben élő görög társadalom, melyben a „nemzeti családélet” illúzióját vélték feltalálni. Ez az idea, mely arra a fikcióra alapozott, hogy egy egész nemzet a családok egyetértésében és összefogásában élhet, valósíthatja meg nagy közösségi céljait, meghatározó szerepet töltött be a reformkori politika érdekegyesítő koncepciójának kialakulásában, irodalmi alátámasztásában. S ami Kölcsey és nyomában mások szemében a görögséggel, az antik klasszicitással visszahozhatatlanul elmúlt, azt mostantól kezdve a nemzeti egységet hordozó-tükröző szerb népköltészetben találják fel, hosszabb időre megszabva ezáltal a szerb poézis magyarországi recepciójának jellegét, funkcióját, eszmei hátterét.

A *Tudományos Gyűjtemény* nemesi nacionalista szerkesztői kihagyták a szövegből e szerbekre hivatkozást, de felismeréseit — a fejlődés dialektikája ez! — a maguk módján azért érvényesítették. Ők elsősorban hagyományok tárházát, régiségek, nemzeti szokások, archaikus tradíciók letéteményesét látják a szerb kultúra alkotásaiban — a rendi felfogás konvencióinak megfelelően. A szerkesztőbizottság egyik hangadó tagja, Kultsár István, akinek nevéhez fűződnek 1817—1818-ban a korszakfordulót jelző első népdal-gyűjtő felhívások, alig valamivel azok közzététele után *Morlák tánczok* címmel értekezik folyóiratában, a *Hasznos Mulatságokban*.¹¹ Cikkében arról ír elismerően, hogy a morlások, azaz a szerbek szájról szájra adott közdalaiból megismerhetjük a nép ősi szokásait, hogy ünnepeik, játékaik, táncaik milyen régiek. A szerb nemzeti táncról, a kólóról is azért számol be oly megbecsüléssel, mert az része a számára mindennél szentebb hagyománykincsnek, nemzeti régiségnek, emléke a hajdanvolt ősi dicsőségnek.

1817-ben Kölcsey még heves ellenállásba ütközik a szerb költészetet méltató véleményével, de két évvel később — a meginduló népies áramlat kihatására — Vitkovics már megírhatja a *Tudományos Gyűjtemény*-ben azt, ami ennek előtte a *Himnusz* költőjének tilos volt. A *Rácز Nyelvről* címmel e cikk számol be először a magyar irodalomban a szerb nyelv és költészet létéről és alapvető jelenségeiről, ad hírt a Vuk Karadžić-gyűjteményről, ha lényegében még úgyszintén a nemesi hagyománymentés, a rendi múltidézés és eredetiség-kultusz jegyében is.¹² Mindekelőtt jellemzést nyújt magáról a másfél millió lélek által beszélt nyelvről, ismerteti a „rác” nyelv alapjának, a szláv nyelvnek gazdagságát és tökéletes nyelvtanát, s utal arra, hogy e nyelv kimeríthetetlen kútforrás-volta ellenére most csak a nép szájában él. Kidolgozott grammatikája sincs szerinte e nyelvnek, Vuk Karadžić 1814-ben közzétett szerb nyelvtanáról Vitkovics egyoldalú lebecsüléssel emlékezik meg.

Annál értékesebb, ahogyan magát a népköltészetet jellemzi, a magyar irodalom akkori legfontosabb fórumában propagálva annak olyan költői vonásait, amelyek magyar földön, a meginduló polgári nemzetté válás időszakában nyilvánvalóan a legnagyobb érdeklődésre tarthattak számot. Ezekben az években éppen arról cikkeznek a *Tudományos Gyűjtemény*-ben az irodalmi élet számottevő képviselői, hogy milyen veszte-

ség a nemzeti irodalom fejlődése számára az egykori költészeti emlékek, a nemzeti hagyomány eltűnése, a történelmi viszontagságok következtében a hajdani hősköltészetnek, a nemzeti epika fundamentumának hiánya. S Vitkovics cikke tulajdonképpen „olajat önt a tűzre”: az ezt panaszló-fájlaló írók és olvasók figyelmét felhívja egy szomszéd nép mindmáig elevenen élő poézisére, amelynek dalai számtalanok, „...és többnyire Vitézi Tettekről készültek, mellyek Traditio által a Nép szájában megmaradtak. A fellyebb említett Sztephánovics Vúk sokat öszszeszedett, és két kötetben, Köznépi Énekes Könyv cím alatt Bécsben 1814, és 1815-ben kiadott.” Egyszersmind azt is méltatja, hogy a szerb nyelv éneklésre milyen alkalmas, a görög kivételével szerinte egy sem éneklőbb, pergőbb. Minderre példaként említi Kazinczy fordítását, a *Hasanaginicát*, majd idéz egy népdalt, mind eredetiben, mind pedig magyar nyelvű műfordításban.

Vitkovics szóbanforgó cikke még az 1814. évi első Vuk Karadžić gyűjteményéről, a *Mala prostonarodna Slavensko-Serbska Pesnarica*-ról számolt be az olvasóknak, a következő tájékoztatás viszont 1824-ben már az akkor Lipcsében frissen megjelent nagy, három kötetes kiadványt, a *Narodne srpske pesme*-t mutatja be. E *Szerbus Népdalok* címmel a *Hasznos Multságokban* közzétett tanulmány — eldöntetlen, hogy Kultsár István, vagy Vitkovics tollából — felemás szemléletű.¹³ Melegen méltatja ugyan a népdalok költői szépségeit — a gondolatok erejét és változását, a festés játsziságát, a képek és hasonlatok változatosságát, a bevezető természeti képek finomságát, amelyek által „az ének kimondhatatlan gyönyörűséget nyer”, de ennél még mindig érezhetően fontosabbnak tartja — Vörösmarty ekkor fejezi be a *Zalán futását!* — az ősi dicsőség kultuszát. Azt, hogy e művek „... ezen Népnek régi szokásaira, hadviselése s öltözése módjára, vitézeire sat. nagy fényt terjesztenek.” A nemesi szentimentalizmus tradíciórajongása és a születő magyar romantika kreatív-expresszív költészet-igénye egyaránt megfigyelhető ebben az átmeneti jellegű írásban.

Ettől kezdve azonban — a hazai irodalomszemlélet mozgásának megfelelően, attól ösztönözve s arra visszahatva — átalakul, áthangolódik a szerb népdalok értelmezésére. Nagy részük van ebben természetesen a külföld egymás után sorakozó vállalkozásainak, s a világra szóló visszhangnak. Hiszen Jacob Grimm nemcsak említett recenziójában foglalkozott a szerb népköltéssel, de tanulmányok és versfordítások egész sorozatában is, az őt jellemző feltétlen odaadással. Ő hívja fel Goethe figyelmét a Vuk Karadžić-kiadványokra, aki pedig már régebben is kedvelte a szerb műveket, s a weimari írófejedelem *Über Kunst und Altertum* című folyóiratában 1823-tól kezdve tanulmányok sorában magasztalja a szerb népi poézis értékeit.¹⁴ Kell-e mondani, hogy ez elismerésnek milyen nagy hatása volt Magyarországon, hol az első népdalköltők és irodalmi gondolkodók, Kölcsey, Kisfaludy Károly és Toldy Goethé már-már orákulumként tisztelték? Annál is inkább, mert *Serbische Literatur* című tanulmányában Goethe a magyarokra is utalást tesz: „... nie hab' ich aufgehört, mich mit Gedichten aus serbischen Dialekten bekannt zu machen, aus Übersetzungen freylich nur, womit mich ungarische Freunde versahen.”

1825—1826-ban már önálló német nyelvű kötetekben is olvashatták Magyarországon a szerb költeményeket. Vuk Karadžić három kötetes nagy gyűjteményét követve ekkor látott napvilágot Talvj asszony két kötetes vállalkozása, a *Volkslieder der Serben*, amely a szerb nép történelméről és lakodalmi szokásokról is tájékoztatott (csakhamar hasonló magyarországi gyűjtések közlései követik a pesti *Tudományos Gyűjteményben!*), 1827-ben pedig W. C. L. Gerhard fordításkötete, nem szólva Jacob Grimm és Goethe új meg új átültetéseiről. A nagy divat egyéb hódolatteljes megnyilatkozásai közül Puskin és Mickiewicz önfeledt reagálásait ugyan még nem ismerhették magyar földön, de Merimée-ét igen, John Bowring-ét még inkább. Ma már közhely, hogy Prosper Merimée „szerb” kötete, az 1827-ben kiadott *La Guzla où choix de poesies illyriques recueillies dans la Dalmatie, la Bosnie, La Croatie et l’Herzegovine* — hamisítvány, magának az írónak az alkotása.¹⁵ De megjelenése idején mit tudtak erről a Duna táján? Amit pedig itt Mérimée fiktív énekmondájáról, Hyacinthe Maglanovichról ebesszél — egy varga fia, akinek sok hányattatás után sikerült énekesse lennie, asszonyát leányszóktetéssel szerezte, a népi egészség és erő mintaképe, a szívesség emberség megtestesülése, az archaikus „szép vadság”, a gondtalan, háborítatlan, a civilizáció kötöttségeitől mentes életforma hordozója — az csak tovább lelkesíthette a szerb alkotások iránt a nemzeti családélet ábrándját melengető hazai elméket. Mérimée és — mint látni fogjuk — John Bowring, népköltészetünk első kiadóinak egyike a kapitalizmus elidegenedettsége, válságproblematikája elől vágyódik vissza a primitívség boldog őskorába. Ennek a romantikus regresszióknak azonban nem mondott ellent az, hogy magyar földön az írók viszont a feudalizmus nyomasztó válsága ellenében érezték a népköltészetben a megváltó messiás érintését.

Bowring nevét említettük. Nos, e Magyarországon annyira ismert, egy sor magyar íróval hosszú időn át kapcsolatot tartó szerzőnek csupán *Poetry of the Magyars* című gyűjteményét (London 1830) tartja számon irodalomtörténetírásunk, azt megelőző, *Narodne szrpszke pjeszme — Servian Popular Poetry* (London 1827) című antológiája fontos elméleti tanulságairól mindmáig érthetetlenül megfélekedezik. Jóllehet e szerb tárgyú kiadványáról épp a magyar antológia készülődéséről tájékoztató híradások számoltak be elismerően!¹⁶ Többek között Vörösmarty tudósítása is! Érdemes pedig megvizsgálni e szerb tárgyú népköltészeti gyűjtemény elvi-elméleti megállapításait, mivel hamarosan nyilvánvalóvá lesz, hogy bevezető tanulmányának főbb nézetei, szempontjai mennyire összhangban voltak a hazai liberális-romantikus vágyálmokkal, a népnemzeti ideálvilág megejtő ábrándjával.¹⁷ Hiszen Bowring Vuk Karadžić gyűjtésében nem méltat mást, mint a különféle vallások, osztályok, népfajok békés, nyugalmas együttélését, melybe nem keverednek társadalmi érdekek („... at least associated in constant communion.”) Az angol író az egész szerb nemzetet költőinek látja, a poétai varázs honának, eszményi világnak, hol hiányzanak a földi ellentétek, hol a poézis enyhet adó szelleme mindent megold („Events are brought about by the agency of angels, but the footsteps of Satan can be nowhere traced”). Ez a poézis Bowring interpretációja szerint mindenkit egységbe ölel („... the uni-

versality of their popular ballads may be well imagined”), szájról szájra terjedve a nemzeti testvériség közkincsévé válik („... The poetry of a people is a common inheritance, which one generation transfers sanctioned and amended to another”), s mindehhez azt is hozzáteszi, hogy e költészeti emlékekhez való ragaszkodás politikai erősítő-megújító szerepet tölt be egy szerencsétlenül járt nemzetnél. Nem hasonló szellemű gondolatokat fogalmazott meg a *Nemzeti hagyományok* szerzője is? Látni fogjuk különben, hogy mindezzel Toldy elméleti fejtegetései is mennyire egybecsengenek!

S mi a véleménye Bowringnak a népköltészet esztétikai értékéről? Szórol szóra az, ami a klasszicizmus és a romantika, az egyetemes és a nemzeti között lebegő, herderi és goethei megalapozottságú, átlagos magyar irodalomfelfogás költői ideáljában él. Goethe nyomán Bowring akként jellemzi e költészetet, hogy az szenvedélyes, túlömlő, de megelégedett érzelmeket fejez ki, tele van csodálatos éleselmjűséggel a nehézségek legyőzése terén, természetes, ugyanakkor azonban eleven és energikus tónussal, érzékenységgel, de bőbeszédű túlzások nélkül, a szerb élet, szokások, valóság pontos ismeretével, a szenvedélyt párosítva mindig az igazsággal („... every thing, in short, which gives to passion the force of truth.”) Nem kívánt mást a költészettől a magyar irodalom egyetlen jelentős ekkori alkotója sem — Ungvárnémeti Tóth Lászlótól és Dessewffy Józseftől kezdve egészen Kölcseyig.

Grimm, Goethe és Bowring megállapításai csakhamar visszhangznak a magyar irodalomkritikai megnyilatkozásokban. Először az *Iris* című pesti német nyelvű folyóirat — Toldy a főmunkatársa! — közvetít: *Lebensbeschreibung des grossen und berühmten Serbischen Helden Marco Kraljevitsch* című, eddig feltáratlan cikke ismétli el 1827-ben a nyugati írók dicsérő megjegyzéseit.¹⁸ A tiszta természetű szépséget, a „módiaköltészet”-től való mentességet méltányolja a Kraljević Markórol alkotott dalokban, heroizmus és természetes báj kapcsolatát, a lelki nagyság mesterkéletlen, naív kifejezését. A szerb népköltészet népszerűségét jelzi különben, hogy a folyóirat már Markó királyfi arcképét és életrajzát is közli, — olyan karakternek tekintve a szerb hőst, akit a közönség mindegyik rétege magáénak érezhet. Ugyanebben az évben már a legjelentősebb folyóirat, a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője, Thaisz András is e „nemzeti családélet”-vágykép jegyében dicsőíti — Kölcsey és Jacob Grimm ítéleteiből egyaránt tanulva — a szerb dalokat. *Allgemeines Deutsches Reim-Lexikon* hrsg. von *Peregrinus Syntax* című kritikájában mindenekelőtt az vált ki belőle tetszést, hogy e kultúra sokkal kevésbé került a latin nyelv uralma alá, s így igen szerencsésen meg tudta őrizni azt, ami a magyar irodalomteoretikusok számára ekkor a legfontosabb: nemzeti eredetiségét.¹⁹ Emellett olyannak látja ő is a szerb poézist, hogy ez az az eszköz, amely egyesíteni képes egy nemzet minden tagját, olyan eszményi világ, melyben mindenki hazára és testvériségre lelhet. Számára a szerb „született poétai nemzet”, hol minden ember „különös jókedvű”, hol az élet még a köznépnél is csupa dalolás, nem is csak a mulatság és a munka, de „minden nyomorúság, sőt még a halál és a temetés is.” Romantikus mítosz ez a javából, csak éppen nem a görögségben pillantja meg a minden bajt elzsongító ideálhont, mint az

1810-es—20-as évek fordulójának magyar írói, hanem a ma is élő s ezáltal jobban inspiráló, inkább erőt adó szerb világ hétköznapjaiban.

Mert erről van szó itt is: a szerbokről nyilatkozva írónk a jövő kibontakozását keresik, a polgáriasodás, a nemzeti megújulás után vágyódnak. Éppen ezért mi sem lenne helytelenebb, mint mosolyogni e mesebeli álmovilágon, hol még a legelesettebb parasztembernek is csupán vasárnapjai vannak. Amit itt Thaisz megfogalmaz, vagy amit Toldy Ferenc *A Szerbus Nép-Költéséről* címmel 1927-ben, a *Felső-Magyarországi Minerva* lapjain közzétesz, kétségkívül illuzionista, idillikus, a meglévő valóságtól elrugaszkodó ábrándkép. De éppen erre volt akkor, a reformkori polgári átalakulás és egységes nemzetté válás kezdetén a legnagyobb szükség! El kellett rugaszkodni a meglévő valóságtól, mely elmaradt, korhadó, kiüttalan, a tömegek életét fojtogató valóság volt, meg kellett tervezni egy újat, széleset, lehetőleg mindenkit átfogót. Ehhez pedig össze kellett fogni minden alkalmas erőt, s a hamis tudatelemekkel terhelt milliókhoz lehetett volna-e vajon meggyőzően közeledni — az 1820-as évek nyomasztó feudális elmaradottságában! — mozgósító, lelkesedésre készítő romantikus illúziók nélkül? A baj csak akkor következik majd be, amikor ez illúziókat, népnemzeti mítoszokat már nem a valóság alakítására, hanem éppenséggel konzerválására használják fel, — ez az időszak azonban már messze túlesik a tárgyalt korszak határain.

Toldy említett értekezése különben — melyet Eugen Wesely szlavóniai tanár *Serbische Hochzeitslieder* (Pest 1826) című gyűjteményének bevezetője nyomán alkotott — a legjellegzetesebben tükrözi a szerb népköltéssel kapcsolatos magyar közfelfogás vágyait és várankozásait.²⁰ Schiller „lángárjának” hajdani ünneplője itt már teljes mértékben a „közmegegyezés”, a nemesi közízlés, a „common sense” bevett, „józanak” tekintett mintáihoz simul, rendkívüli óvatossággal vigyáz arra, hogy el ne térjen az átlagolvasók kívánalmaitól. Számára ez az irodalom az egyeztetés, a különféle indítékok és összetevők harmonikus társulásának, integrálódásának irodalma, — nem más, mint amire a magyar irodalomkritikai gondolkodás ekkortájt elsősorban törekedett.

Toldy Wessely közlései nyomán nemzeti apostolként jellemzi Vuk Karadžić-ot, aki egy egész nemzet egyetemessége számára tárta fel a rejtett kincset. A szerb gyűjtő szerint olyan költéssel ismertette meg az olvasókat, melyben a kitűnő nemzeti eredetiség és a napkeleti líra merész képei, azaz a romantika alapvető princípumai, a görög plasztikával, a Homéroszra emlékeztető belső formával, vagyis a klasszicizmus ízléselveivel társulnak. Íme a magyar irodalomfejlődés legfőbb ideálja: a romantikus teremtő originalitásnak olyan megvalósítása, amely lehetőleg nem adja fel a klasszicizmus meggondoltságát, közvetettségét, harmóniaigényét, túlzásoktól való gondos tartózkodását. A „szerbus hős”-ben túlcsapongások nincsenek — hangsúlyozza Toldy —, vagyis ez a hőstípus elfogadható a társadalom minden rétege számára: „... honszeretet tehát és religió testvéresülnek a Szerbus hősbén, és magas tettekre lelkesítik.” Magát a szerb költészetet viszont — s ez nemcsak rá jellemző! — eredetileg csapongónak tartja, szertelennek, melyet „fel kell emelni”, műköltőknek megnemesíteni. Ezt cselekedte szerinte Vuk Karadžić. Így alakult ki az, hogy „... mindegyik költemény egy szép, tellyes,

tökéletes öntés”, hol a Homérosztól kölcsönzött egyszerűség, kerekdedség, kellemesség érezhető folyvást — azaz hol az olvasó érzelmi összhangját írónk szerint sehol ellentét nem zavarja, hol minden bevégezethez, az elrendezethez atmoszféráját, a viszonyok egységének tudatát árasztja.

Nem kevésbé tanulságos az, ahogyan Toldy a szerb nő-énekeket látja és jellemzi. „... Szűk határok közé van ugyan szorítva a Szerbus nő, de nem hadifogoly módjára, hanem olly formán, mint a szelíd madár, kit gazdája magához szeret édesgetni a kalitkából, s édes falatokkal táplálni.” Helyzetük, sorsuk zavartalan nyugalma, életformájuk csendes háborítatlanságát állítja előtérbe, s értékeli igen magasra, azt az egyformaságot, amelyet minden erőszakos változás merőben idegen. Számára a „szerbus manier”, melyet itt vezet be a magyar irodalom elméletébe és gyakorlatába, s népszerűsít el a többi szerb versképlettel egyetemben, e „bizonyos nyugalmas, szenvedélytelen melegség”-nek megtestesülése, — annak, amelyet a korszak liberális, a társadalmat és irodalmat lassú, körültekintő és fokozatos reformokkal változtatni akaró írói a maguk lelki világához, mentalitásához és ízléséhez a legközelebb állónak érznek.

A szerb népköltés magyarországi útjára vonatkozó egykori dokumentumok elemzése megerősít bennünket a korszak általános ideológiai mozgására vonatkozó egyes következtetéseinkben. E költészet nagyfokú közkedveltségének az 1820-as évek Magyarországon nem csupán az volt az oka, hogy a kor írói érzékelték és méltányolták esztétikai kvalitásait, hogy gyönyörűségüket lelték a költői ábrázolás és kifejezés új, ugyanakkor a hagyományt nem sértő formalehetőségeiben. Emellett, ezen túl annak a világképnek, társadalomszemléletnek művészi realitását is felfedezték a szerb népdalokban és hősköltészetben, amelyet az irodalmi népiesség mozgalmoszerű áramlata Magyarországon elsődlegesen volt szolgálni hivatott: az érdekegyesítés, az arisztokratától a juhászbojttárig terjedő társadalmi összefogás művészi tükrének tűnt számukra ez a költői anyag. Az újítás olyan módjának, amely nem szakít a tradíciókkal, oly eredetiségnek, amely azért a nemzet írói és közönsége elé mintákat állít, a szubjektivitás sajátos megvalósításának, amely őrzi a transzponáló-transzfiguráló emelkedettség és egyetemes általánosítás jellemjegyeit. A múlthatatlan társadalmi reformokra törekvő, ugyanakkor a maga vezető szerepét féltve őrző magyar nemesség alkotóinak irodalmi karaktereszménye ez. A szerb népköltészet propagálásának el nem hanyagolható szerepe volt e fontos irodalomkritikai-ideológiai folyamatok tudatosításában és megerősítésében.

J E G Y Z E T E K

¹ Fontosabb összefoglalások: Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faludától Petőfiig. Bp. 1927. 142—149.; Veszelnovich Magdolna: A délszláv népköltészet felfedezése a német és magyar irodalomban. Bp. 1944.; Bori Imre: Szerbia felfedezője. Híd 1964. 10. sz. 1063—1089.; Magdalena Vasel'nović-Andelić: Srpskohrvatska narodna poezija u mađarskoj književnosti XIX i XX veka. Novi Sad 1968. 11—71.

² Horváth János: 1. m., 143. Sándor István: A régi s mostani Magyar Énekről és Tántzról. Sokféle 1801. VII. k. 66—67.

³ Kazinczy Levelezése IX. k. 275—277.

⁴ Uo. 192—193.

⁵ Vujicsics D. Sztoján: A pesti szerb templom. Bp. 1961.

⁶ Balogh István: Egy agg magyar színész életéből. Bp. 1927. 75—78.; Waldapfel József: Balogh István egykorú Karagyorgye-drámája és a szerb színészet kezdete. Bp. 1934.; Bor Kálmán: Joakim Vujić és a pest-budai színháztársaság. Filológiai Közöny 1958. 2. sz. 352—357.

⁷ Mladen Leskovac: Mihajlo Vitkovics. Sremski Karlovci 1934.; Sziklay László: Vitkovics Mihály, a kétnyelvű költő. Kézirat.; Gyulai Pál pohárköszöntője a Vitkovics-centenáriumon. A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Szerk. Kemény G. Gábor. Bp. 1962. 165.

⁸ Fried István: Kölcsey Ferenc fordításai. Irodalomtörténeti Közlemények 1969. 702—704.; Uő.: A szerencsétlen lányka. Klny. a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 3. sz.-ból. Novi Sad 1970.

⁹ Császár Elemér: A Berzsenyi-kritika eredeti fogalmazványa. Irodalomtörténeti Közlemények 1917. 468.

¹⁰ (Jacob Grimm): Serbische Literatur. Wiener Allgemeine Literatur Zeitung 1817. Nro. 20. (III. 8.).

¹¹ (Kultsár István): Morlák táncok. Hasznos Mulatságok 1818. II. k. 17. sz. 135.

¹² Vidényi J. (Vitkovics Mihály): A Rác Nyelvről. Tudományos Gyűjtemény 1819. X. k. 99—108.

¹³ Szerbus Népdalok. Hasznos Mulatságok 1924. II. k. 44. sz. 348—351.

¹⁴ Veszelinovich Magdolna I. m. 22—38.

¹⁵ T. Matic: Prosper Méricée's Mystifikation kroatischer Volkslieder. Archiv für Slavische Philologie 1906. 321—350., 1907. 49—96.

¹⁶ Vörösmarty Mihály: Jelességek. Tudományos Gyűjtemény 1828. V. k. 124—125.; Az Európai népdaltár Londonban. Hasznos Mulatságok 1828. I. k. 34. sz. 267—268.

¹⁷ John Bowring: Narodne srpszke pjesme — Servian Popular Poetry. London 1827. Introduction VII—XLVIII.

¹⁸ E. M.: Lebensbeschreibung des grossen und berühmten Serbischen Helden Marco Kraljevitich. Iris 1827. Nro. 76—77. (VI. 30 — VII. 3.).

¹⁹ Thaisz András: Allgemeines Deutsches Reim-Lexicon hrsg. von Peregrinus Syntax. Tudományos Gyűjtemény 1827. II. k. 103—107.

²⁰ Toldy Ferenc: A Szerbus Nép-Költéséről. Felső-Magyarországi Minerva 1827. IV. k. 1153—1167.

R É S U M É

L'INFLUENCE DE LA POÉSIE POPULAIRE SERBE SUR L'ÉVOLUTION DE LA PENSÉE LITTÉRAIRE HONGROISE AU DÉBUT DE L'ÉPOQUE DES RÉFORMES

C'est pour la plupart du point de vue de l'esthétique et du style poétique expressif que la littérature, d'ailleurs étendue, de la réception de la poésie populaire serbe en Hongrie, examinait jusqu'ici les influences rayonnantes et les relations. Par contre, l'étude d'István Fenyő cherche à révéler le fait qu'au cours de cette réception, non seulement la pratique de la littérature hongroise, mais la pensée littéraire et le processus d'évolution de la théorie se sont aussi enrichis considérablement. Elle démontre que la poésie populaire serbe et l'écho qui s'est formé autour d'elle étaient une source pas du tout négligeable de la conception littéraire et des courants d'idées de l'époque des réformes hongroise.

Au cours de cela, l'étude résume avant tout l'activité en tant que médiateur de culture du „poète bilingue”, Mihály Vitkovics, ensuite elle analyse les composants théoriques de la conception que l'auteur de l'hymne national hongrois, Ferenc Kölcsey s'est formée sur les chansons populaires serbes. Elle souligne le fait que la base de cette opinion favorable a été fournie par l'un des articles du folkloriste allemand de réputation mondiale, Jacob Grimm.

A la suite, l'étude expose et systématise les éditions critiques se rapportant à la poésie populaire serbe, parues entre 1817 et 1830 en Hongrie, et elle achève l'énumération de celles-là par la leçon synthétique que les écrivains hongrois de cette époque croyaient retrouver dans ce trésor de chansons po-

pulaires l'illusion d'une société harmonique, dépourvue d'antagonismes de classe et vivant dans une communauté fraternelle. L'une des idées principales de la transformation bourgeoise à l'époque des réformes était la fiction romantique selon laquelle la nation entière pouvait vivre en bon accord comme une grande famille, et les principaux critiques littéraires hongrois de l'époque en voyaient un exemple attrayant, réalisé dans la poésie populaire serbe.

Bosnyák István

**„A HOMOKÓRA MADARAI”
(Déry Tibor és Sinkó Ervin vitája
1927-ben)**

A *Korunk* 1927 márciusi számában *A homokóra madarai* címmel egy előadásszöveg jelent meg,¹ amelyet Déry Tibor Budapesten, a *Dokumentum* című új Kassák-folyóirat március 5-i előadásán olvasott fel. A *Korunk* áprilisi számában a bécsi emigrációból ideiglenesen Szarajevóba távozott Sinkó Ervin rövid polémiával szól hozzá Déry előadásához,² amire Déry az eredeti szövegét terjedelemben és igényben is meghaladva válaszol, *Csicsergés a homokóra körül* címmel.³

Sinkó alkotói útja távlatából nézve, e Déryvel folytatott vitájának az a sajátossága, hogy ez volt az ő utolsó kísérlete, hogy polémikusan határozza meg az izmusokhoz való viszonyát. Rövid, tömény vitáirása azonban önmagában nem képes arra, hogy felfedje ennek a viszonyoknak életérzésbeli és világnézeti alapjait, ezek ismerete nélkül viszont pusztán esztétikai konzervatívizmusnak tűnhetne a Déry Tiborral való szembe-szegülése. Éppen ezért indokoltnak látszik, hogy vitáirásaik szembe-állítására előtt vázlatosan bár, de kitérjünk azokra az előzményekre is, amelyek komplexebben világítják meg a Sinkó Ervin és az avantgarde megírásra váró témáját.⁴

I. AZ ELŐZMÉNYEK

1. Adytól Kassáig

Egy depolitizált és elérzelmesített, csupán stiláris külsőségekben megnyilvánuló „adyasság”: ez jellemzi többek között a tizennyolc éves Sinkó Ervin első verskötetét, az 1916-ban megjelent *Éjszakák és hajnalokat*. S az akkoriban vezetett, közöletlen Sinkó-napló is arról tanúskodik, hogy Ady Endre elsősorban mint az emberi magatartás eszménye s nem mint költő játszott sorsdöntő szerepet a szociáldemokrácia világháborús csődjével hitét veszített szabadkai poéta indulásában. A nacionalista mánerv és a háborús őrjöngést kívülálló individualistaként szemlélő és szenvedő, emberségével egymagában álló, minden közösségből kiszakadva létező különb-ember: mindennek előtt ezt jelentette a nietzscheánus ifjú Sinkó számára Ady Endre, s erről a példaként megcsodált

magatartásról ír hosszú, hálálkodó levelet magának a költőnek, *Ady Endre a háborúban* címmel pedig lelkes cikket a *Világnak*.⁵

„Zarathustrás” individualizmusából, mindennemű tevékeny magatartást elvető létformájából Kassák Lajos aktívan-antimilitarista köre szabadítja ki a hitehagyott poétát. 1916. május 25-i naplójegyzete tanúságaként György Mátyás révén személyesen is megismerkedik *A Tett* vezető embereivel, akik közül — „zarathustrás” fölényeskedéssel — csupán Kassák Lajost tartja kivételes egyéniségnek. „Egyetlen ember van ott: Kassák Lajos (...) Hosszú, háromórás párbeszédben tisztáztuk elveinket és művészi hitvallásunkat — és én nagyon-nagyon sok tapasztalattal és belső fejlődéssel gazdagodva tértem vissza” — jegyzi be Sinkó a szabadkai naplóba a fontos találkozás friss élményét, s egy évvel később, 1917. április 20-i naplójegyzete szerint, már tisztán és pontosan látja, miben volt számára e találkozás tulajdonképpeni, igazi jelentősége: „időm legnagyobb részét Kassákék hasznos társaságában töltöttem. Megint sokat láttam és tanultam — rájövök, hogy valahányszor az Éjszakák és hajnalok hangulatába való visszaesés fenyeget, fel kell ugranom Bpestre s ott, ezekkel a dolgos és vívódó emberekkel való érintkezés stimulálni fog újabb erőfeszítésekre a művészi alkotásban. Bpesten egészen más emberré vedlek — itt Szabadkán egy szomorú, neuraszténiás, vágyó és otthontalan diák-lélek, ott terves, férfias, lendületes.” Életérzést meghatározó és magatartást változtató jelentősége volt tehát a Kassák-körnek a szabadkai ifjú poéta számára, s ennek az alapvetően fontos ténynek már csak másodlagos következménye lett, hogy iradalomszemlélete és irodalmi hovatartozás-tudata is megváltozik: a nemrég még elérhetetlen magasságnak tartott *Nyugatot* nemcsak hogy megtagadja, de — naplója tanúságaként — a nevezetes Babits-kritika megjelenésekor azt ajánlja Kassákéknak, hogy „most már agresszíven fel kell lépni a Nyugat ellen. Épp annyira ellenséges a mi tendenciánkkal, mint az Új Idők. Utóbbi leginkább nem akar más lenni, de a Nyugat... Borzalmas! Ilyennek kell lennie minden öregségnek?”

A Kassák-kör világnézetével és irodalmi törekvéseivel való teljes azonosulását *A Tett*ben még csak egy Nietzsche-tanulmányról írt recenzió dokumentálja,⁶ a *Mában* viszont négy verse is megjelenik már⁷ s kivétel nélkül azt bizonyítja, hogy a lelkes tanítvány a Mesternek nemcsak világnézeti-politikai, de költészeti-stilisztikai iskoláját is szorgalmasan járja. Az ifjú Sinkónak ez az iskola — két, immár öregkori visszaemlékezése szerint — nem ment valami túl könnyen. „Kassák fekete ingben volt. Mellette Simon Jolán. Elvittem neki első versemet a Ma számára. Rettenetesen meg voltam hatva. Szabadkáról jött vidéki gyerek voltam. Átvette a versemet és azt mondta: Jó, jó, csak hogy lehet ezt a banális szót leírni, hogy nap. Írja azt, hogy kicsattant égi nyársfa. Úgy álltam ott lesujtva a fekete földig. Honnan is tudhattam volna én szegény vidéki fiú, hogy milyen avult dolgokat beszéltek” — emlékezik vissza Sinkó az első Kassák-leckére 1965-ben,⁸ s egy másik visszaemlékezése is arról tanúskodik, hogy a Fészek, majd a London kávéház, ahova György Mátyás pártfogó közvetítésével szabad volt elvinni kéziratait *A Tett*, majd a *Ma* szerkesztőségi összejöveteleire, előre is szorongással töltötte el annak idején: mindig attól tartott, hogy az a „feketeinges,

szigorú és csodás ember, Kassák Lajos minden igyekezetem ellenére még mindig nem eléggé eredetinek, nem eléggé bomlasztóan újnak fogja ítélni szívem és elmém szüleményeit.”⁹ Az anekdotizáló visszaemlékezéseknél azonban maguk a *Mában* közölt Sinkó-versek a hitelesebb tanúságai annak, hogy ha nehezen is, de nem minden eredmény nélkül járta e lelkes tanítvány a Mester poétikai iskoláját, s egy-egy sikerebb sorával vagy fragmentumával a *Ma* „lírai standardját” is elérte. Mint például az alábbi részletben:

Nyughatsz — közel a Nap az Aequatorhoz — könyökölhatsz Gizeh
/ Sphinxje előtt
s a bosszuló rejtvény adótól te csikarhatsz ősi rejtvény oldást —
Részese lehetsz fetrengtető vagy halk szépségek korálltornyanak,
mert ha van öled, bűnösen ért az Éj, buján belőle bőr forrást csa-
/ polni —
Szerezz szeretőt és rohanj vele ki, el, messzi a maszatos zshivajgó
/ kőszörnyeteg gyomrából
s álljatok meg bódulatot tajtékzó, árnyékokat ringató mezők tala-
/ ján —
Több szépség, csókok bús kéjénél, sokkal több: megállni lángittas
/ hámor előtt
és éltetni isten-izmokkal az irtózatot, falánk tűznyelveket —
Ám — vágyaidnak áldozz — s látó szem káprázatba kábul látván nőt,
Mert üdítő, mint forrásvíz és titka tengerként: feneketlen és rejtjel-
/ mes —
Szóaltasd szívedben léttelen jövődő feltörő élni-óhaját,
és csókdold érte melled, szeresd lágyékd és — férfi testvérem —
/ ó örvendezz!

— — — — —
Levegőtlen, mellszorító csend —
Csend — Csend —
Ki hallotta már üvölteni a Csendet?
A Csend üvölt. Évbiliók mélységeit üvölti,
évbiliók tusáit, elvérzéseit és poklait —

— — — — —
Egyedül: én és a párduc, az isten.
Sikongó jaj! Nincs köröttem, se alattam, se fölöttem semmi!
Egyedül: én és a párduc, az isten,
és az üvöltő Csend súlya, borzalmas fojtása.
Semmi, Úr, Semmi! Mihez tapadhat hörgő testem?!

Táncoló alakjából villámként világít zöld szeme —
És Ūr —
Semmi, Csak — Semmi
Nyögök. Fetregésem lázba gyúl s lobbant táncra a láz —
Mellrobbantó, szétvető, kedvdobott izmok —
szárnyas szaladás —
A párdúc, az isten felé! Röpítő tánckedv!
Vele táncolni,
vele énekelni,
Ó tánc, ó tánc, ó tánc!

(Relief egy új templom oltárára)

2. Vissza Adyhoz

Nem kétséges, hogy a Kassák-kör aktív antimilitarizmusa és mozgalmisága jelentős szerepet játszott abban, hogy az ifjú Sinkó, a mozgalomból 1914-ben kiszakadt ex-szociáldemokrata visszatalált a cselekvő létformához, s ezzel egyidejűleg elrugaszkodott „nyugatos” irodalom-eszményeitől is. Ez az újra megtalált mozgalmiság azonban annyira eluralkodik rajta, hogy szükségszerűen következik be a Mesterrel való szakítás: Komját Aladárral, Révai Józseffel, György Mátyással és Hevesi Gyulával megtagadják a Kassák-kör irodalmi és politikai platformját, s erőteljesen „balos”, antiindividualisztikus és természettudományos programmal 1919 januárjában elindítják a már két évvel előbb is tervbe vett *Internationálét*, a KMP majdani központi orgánumát. Az osztályharc *közvetlen* szolgálata minden eszközzel, tehát az irodalommal is: ez volt az *Internationále* programja, s természetes, hogy a tegnap még avantgarde-modorban verselő Sinkó is hangot vált, s efféle nagyon lelkes — és nagyon gyöngye verseket ír:

Rajtunk a sor!¹⁰

(*Lieb knecht Károly és Luxemburg Rózának*)

Pribék-magukra már nem húzhatnak kámzsát!

Orgyilkosok!

Avató ünnepe vérnek!

Proletár-öklökben felvonaglik a düh!
Dacban, ütésben égnek!

Rajtunk a sor!

Leszünk!

Kell: hát rombolók! gyilkosok!

Hadd mossa miénkké uccáikat a vérük!

Miénk az ucca, a gyáarak, a föld!

A morális konfliktusok azonban, melyek Sinkót már a forradalom bukásának előestéjén is kísértik, a „százszázalékos materializmus” platformjáról a szélsőséges eticizmus felé taszítják, s a bukás bekövetkeztével egy abszolút, egész egzisztenciáját hatalmába kerítő krisztianizmus uralkodik el rajta és tartja „fogva” majd egy évtizedig. Ennek a világlátásban és életérzésben bekövetkezett radikális és tartós változásnak lett a logikus irodalmi következménye, hogy az Adytól induló és Kaszáig, sőt egy korai „proletkultig” is eljutó Sinkó visszatér Adyhoz — az „egyik” Adyhoz.

„Ady Endre azért páratlan magyar költő, mert ő az egyetlen, akiben a hagyományos magyar lírikus szellem felülmúlta önmagát. Szó szerint veendő, hogy felülmúlta önmagát, mert sehol költőt, aki mélyebben gyökerezne népe, kora szellemében és sehol költőt, ki útja végén jobban föléje nőtt volna népe, kora szellemének” — hirdeti Sinkó 1924-ben a *Testvér* című bécsi folyóirata programcikkében,¹¹ s explicite is kimondja, miért éppen az útja végére érő Adyt tartja a magyar irodalom páratlan költőjének: „Ady Endrének főleg utolsó verskötetében a magyar irodalom az első vallásos magyar s az első igazán mai költőt kapta meg...” A saját krisztianizmusával leginkább összeegyeztethető, *A halottak* élelbeli Ady Endre elsősorban ismét csak az *emberi magatartásnak* a nagy példaképe Sinkó számára — mint ahogy annak idején a világháborús Magyarországot s minden háborús kollektívát megtagadó Ady volt —, azonban az elsőrendűen magatartásbeli és világnézeti ideálját ezúttal esztétikai és irodalomtörténeti érvekkel is bőségesen alátámasztja, s a „tizenkilenceselek” szellemi koraérettségére jellemzően induló folyóiratához egy meglepően alapos, történelmi távlatokban gondolkodó és koncepciózus programot ír, melynek önértékét az egyes irodalomtörténeti példák és érvek „fals” volta sem tudja lényegesen csökkenteni.

A programcikk a „speciálisan magyar szellem” kritikájára alapoz. „Aki például már próbált filozófiai művet magyarra fordítani, az átélhette a magyar szellem minden negatív sajátságát. Ezt a speciálisan magyar szellemet, mely népköltészetében és költőiben a világirodalom legmagasabb mértékeit is megüti, a közvetlen, konkrét érzéki életben való korlátozottság, a földszerűség jellemzi és a spekulatív, a spirituális képességeknek teljes hiánya. A magyar nyelv fogalmai is képszerűek, úgyhogy a magyar nyelv egyes szavai kompromittált plasztikus költemények; de ez a gazdagság egyben megmagyarozza azt a szintén speciális magyar szegénységet, hogy líránk azokban a korokban sem termett egyetlen igazán vallásosnak mondható vagy spirituális költőt sem, mikor mindenütt másutt a vallás annyira az emberiség legaktuálisabb kérdésévé válik, hogy még a politikai mozgalmak is vallási mozgalmak jegyében jelennek meg” — írja Sinkó az *Elöljáró beszédben*, s a „speciálisan magyar szellem negatívumait, a „közvetlen, konkrét érzéki életben való

korlátozottságot”, a „földszerűséget” és a „spekulatív, a spirituális képességeknek teljes hiányát” az újabb, sőt legújabb magyar irodalomra is vonatkoztatja: „Kimaradt valami a magyar irodalomból. (...) Valami, amit talán az ég felé való teljes fordulásnak, szellemként átélt szellemnek vagy ezoterikus vallásosságnak lehetne nevezni (...) Ez a megállapítás éppúgy érvényes a XIX. századra is, mint a magyar irodalomnak arra az ún. forradalmi korszakára, melyet a „Nyugat” nevével szokás megjelölni.”

Nyugat-kritikájában Sinkó elismeri, hogy a korabeli magyar irodalmat a dilettantizmus elől ez a folyóirat mentette európai szintre, s nem egy rendkívüli rész-eredményt is magával hozott: a magyar nyelv nüanszírozásában például a Kazinczykéhoz hasonló munkát végzett, sok-sok széppel ajándékozta meg a korabeli olvasó-nemzedékeket, s megbecsülhetetlen teljesítményei közé tartozik a hatalmas műfordítás-irodalom is. A *Nyugat* modernségét viszont már nem tartja egyedülálló érdemnek, hisz „Balassi Bálint 1910-ben Budapesten szintén olvasta volna Verlaine-t és Baudelaire-t és nem a végbeli vitézekhez, hanem valószínűleg Párizsról énekelt volna”. Sinkó tartózkodó álláspontjának azonban nem az az alapja, hogy a *Nyugat* csak viszonylag volt modern, hanem az, hogy csak viszonylag, pontosabban: csak *látszólag* volt forradalmi: „Ma már nyilvánvaló, hogy a 'Nyugat' annak idején nem kívülről betörő, a magyar irodalom szellemétől idegen áramlat volt, hanem szerves fejlődési eredménye a múltnak, sőt nagyon is a múltnak. (...) A 'Nyugat' azért hatott forradalomként, mert teljesen megéretten fejezett ki egy szellemet és idő kellett, míg nyilvánvalóvá lett, hogy a 'Nyugat' íróinak egyik csoportjában csak Kazinczy, Dayka, Berzsenyi, Vörösmarty, Arany végső konzekvenciája, míg az egyedülálló Ady Endrében Balassi, a kurucköltészet, Csokonai és Petőfi szelleme ünnepeleltéldást...”

A *Nyugattal*, amely őszerinte nem forradalom, csak evolúció, nem a magyar irodalom hagyományos szellemétől radikálisan különböző új irány, új út, hanem csak az új utak előkészítője volt, Sinkó határozottan szembehelyezi Balázs Bélát, Lesznai Annát és Lukács Györgyöt, mint egy valóban új iránynak nemcsak előkészítőit, de megtestesítőit, hordozóit és első képviselőit: „Ők az elsők Magyarországon, akik a 'modern' természettudományos 'világnézet', a pozitívizmus laposságát és az esztétikai kultúra belső ürességét felfedik.” Sinkó bejelenti, hogy ezt a még meg nem becült rövid irodalmi korszakot szándékában van legközelebb kritikusan ismertetni, addig pedig egy idézettel szolgál Lukács György „sajnos, ma is változatlanul tanulságos!” füzetéből, az *Esztétikai kultúrából*: „A teljes szabadság a legirtózatosabb megkötöttség. 'Minden hangulat': gyönyörű, fenséges szabadsága a léleknek!... semmi sem lehet több a hangulatnál: a legkeményebben kötő rabszolgaság, a legkegyetlenebb öncsonkítása a léleknek... Az 'esztétikai kultúra', az 'életművészet' a lelki züllöttségnek, az alkotni és cselekedni tudás hiányának, a pillanatnak való teljes kiszolgáltatottságnak életprincípiumokká való emelése.”¹²

Amint látjuk tehát, a *Nyugat* modernizmusát Sinkó kettős elvi platformról bírálja s helyezi vele szembe a Balázs Béla, Lesznai Anna és

Lukács György képviselte szellemiséget: a *Nyugat* sem tudott elrugaszkodni a „speciálisan magyar szellem” földszerűségétől, anti-spekulatív és anti-spirituális jellegétől, hanem maga is a „pozitívizmus laposságát” képviselte, másrészt pedig megtestesítője volt a Lukács György elmarasztalta „esztétikai kultúrának”. Ady Endrében aztán ennek a merőben új kettős tendenciának a beérését, végső kiteljesedését ünnepli Sinkó, s programcikkében kimutatja, hogy mindkét tendencia — az „ezoterikus vallásosság” afirmálása és az „esztétikai kultúra” negációja — már a kezdetben is jelen volt Adynál, de csak *A halottak élén*-ben teljesedik ki véglegesen, s ezért ez a kötet jelenti Ady újszerűségének a csúcását: „A Léda-versek, a kuruc versek, a forradalmi versek, ha költői nagyságukban páratlanok is, más formában, más tartalmakkal, de szellemükben nem egyedülállóak a magyar irodalomban (...) nem a Léda-dalok és nem a forradalmi versek azok, amik Adyt végérvényesen messzi a magyar költészet fölé emelik, hanem A szamaras ember, A szenvedésnél többet, a Mégsem, mégsem, mégsem, Emlékezés egy nyáréjszakára és sok-sok más vers ebből az időből s elszórtan régebbi kötetekben — ezek kezdenek valami újat a magyar irodalomban, ezek jelentenek új szellemet szemben a régi magyar irodalommal. Ahogy Csokonai verse Szegény Zsuzsi a táborozáskor kezdetet jelent a magyar irodalomban, kezdetét új tartalmaknak, új formáknak, új nyelvnek, úgy van Adynak vagy húsz verse, amiben egy valóban új magyar költészet, egy magyar nyelven eddig még szóhoz nem jutott lélek ölt testet.”

3. A krisztianus esztéta

Sinkó számára az extatikusan, teljes egzisztenciájával élt Világforradalom elbukásának az lett a közvetlen világnézeti következménye, hogy a krisztianizmust mint egyetlen, utolsó szellemi Édent vállalta s hirdette költészetben és esztétikai írásokban egyaránt. Az 1919-től 1924-ig, a *Testvér* elindításáig írt vaskos kötetnyi, részben közöletlen, részben *A fájdalom Istenben*¹³ megjelentetett verseivel megalapozott egy krisztianus esztétizmust, egy spekulatív és spirituális, „az ég felé való teljes fordulást”, a „szellemként átélt szellemet”, az „ezoterikus vallásosságot” képviselő költészetet, amely — szemben Sinkó avantgarde-kísérleteivel — nem kis hányadában időtállóan bizonyult, s jónéhány darabjának kétségkívül ott a helye egy elképzelt, imaginárius lírai antológiában, amely, úgymond, az Ó-magyar Mária-siralomtól Pilinszky Jánosig fogná át a magyar költészet „ezoterikusan vallásos” irányát... Ennek a költészetnek az afirmálására indította el Sinkó a *Testvért*, a Balázs Béla, Lesznai Anna, Lukács György, s mindenek előtt a késői Ady képviselte szellemiséget téve meg folyóirata legmagasabb eszményeként — s egyúttal saját útjának apológiájaként is: amikor az *Előljáró beszédben* Ady költői útjának hatalmas távolságait csodálja, melyeket a költő a „vér és arany”-költészettől *A halottak élén* vallásos költészetéig, másrészt pedig az „esztétikai kultúra” beütéseitől sem mentes „hangulat”-versektől az „esztétikai kultúra” eruptív tagadásáig bejárt, akkor ösztönösen saját költői útját is dicséri, melyet az *Éjszakák és hajnalok* „dionüszoszi” ér-

zékiségétől és sóhajtozó-sóvárgó „hangulat”-lírájától, az „esztétikai kultúra” vidékiesen „dekadens” beütéseitől *A fájdalmas Isten* ezoterikus-spirituális költészetéig megtett.

Ennek a költészetnek akar Sinkó tábort szervezni a *Testvérrel*. „A Testvér nem akar olyan értelemben liberális lenni, hogy minden értékes irodalomnak helyt ad: nem is akar szűkkeblűen dogmákat kötelező programmá tenni: de lehetségessé akarja tenni, hogy azok, kik a Nyugat után alakuló politikai irodalmi csoportok egyikéhez sem tartoznak, mert művészetük útja nem a politikán visz keresztül, gyűlöhelyre találjanak és ezen keresztül olvasók füléhez és szívéhez. Hogy sokan vannak-e ilyen írók, még nem tudjuk; de ha vannak, akkor izoláltan, részvevő közönséghez való eljutás lehetősége nélkül élnek. A létező kevés számú magyar irodalmi lap a szándéktalanság anarchiájában vagy pedig politikai tendenciájú irodalommal táplálja közönségét. És mert tudjuk, hogy van egy közönség, mely az esztétikai kultúrában már nem leli örömét és mégis a művésztől mást vár, mint politikai agitációt: reméljük, hogy ez a közönség a Testvért életben is tartja majd” — vallja Sinkó a programcikkekben, s a maga és folyóirata „harmadik újaként”, az „esztétikai kultúra” és a „politikai tendenciájú irodalom” közötti irányvonalként a krisztianizmust jelöli meg: „Nincs béke, kevés a jóakarát, nehéz a szeretet e földön — ez igaz, de a szavak: béke, jóakarát, szeretet, az emberiség legnagyobb kincseit, a mi elveszített paradicsomunkat őrzik, s mi volna életünk, ha még csak nem is tudnánk arról a paradicsomról, mely ebben a három szóban jár hozzánk biztatni, inteni és törekvéseinek irányt szabni!”

S míg e programcikk csak nagy általánosságban jelzi a krisztianus-esztéta „harmadik utat”, a fél évvel később írt, *A legmodernebb irodalmi irányok, vagy „Miben különbözik ez az éjszaka minden más éjszakától?”* című vallomások esszéjében Sinkó részletesen is kifejti krisztianus esztétikai programját, s azt igen erőteljesen és egyaránt elhatárolja a „legmodernebb irodalmi irányoktól” — azaz a huszas évek avantgarde-törekvéseitől — és „az ún. proletkultúrás művészeti iránytól”.

A huszas évek izmusaira s azok képviselőire a krisztianus etikájára mintegy rácáfolva, valóságos „jezsuita agresszivitással” tör rá:

„Ha a szellem forradalma azt jelenti, hogy a kínjában megboldult ember jót, rosszat egy fazékba dob és mindent törni-zúzni akar — akkor csakugyan forradalmárok ők; ha a szellem forradalma azt jelenti, hogy egy meglévő, az elsötétült réginnél nagyobb és különb világosság veti szét a régit — akkor nem forradalmárok. Mert mit csinálnak? Tagadják, hogy ma lehetséges a forma és a hangsúlyt a szóra teszik: ma. A konkrét helyett víziókba menekülnek vagy exotikumokba vagy pedig nagy méretek közé, lármába, csatakiáltásokba: a monumentalitást a kolosszállással tévesztik össze és a ma dühöngő sportszellem jegyében a rekord, az újszerűségben való rekord a legfőbb törekvésük. Nem tudják, hogy mit akarnak, csak azt tudják, hogy mit nem akarnak. Elkeseredett typográfiával, a magabaszállás, az alaposság, a mesterség minden szándéka nélkül mindig csak negatívumokat kántálnak: nehéz az élet. Nem ilyen egyszerűen

mondják; az egyszerűség ugyanis minden ürességet leleplező hatalom. Úgy mondják ezt az egész egyszerű és — igen, épp ma — nagyon is küztudomású igazságot, hogy szörnyű grimaszokat, szóbukfenceket vágnak és csucsára állított Eiffel-tornyokat emlegetnek; vicsorgatják a fogukat, leckéztetik és leszidják Istent, leköpdösik saját legjobb érzéseiket; mindez azonban végsőképp még se több, mint temperamentumos vagy legtemperamentumosabb ismétlése az egyetlen egyszerű mondatnak: ma nehéz az élet. Az volna a forradalmiság, hogy mindennek nekimennek és mindent összekevernek, hogy minden kicsúfolnak és semmit se tisztelnek?”

E pamflettszerű, a korabeli izmusokat nem egy vonatkozásban szimplifikáló kirohanás után azonban Sinkó tovább megy, s az izmusok felszíni megnyilvánulásainak és formális-stiláris esetlegességeinek a bírálatán túl a jelenség szociológiai vonatkozásaira is kitér, a bukott forradalmak polgári világának valóságával, s különösen annak szellemtelenségével és „elposványosodott szubjektivitásával” hozva kapcsolatba a huszas évek modernizmusát:

„Talán 50 év előtt ez még csakugyan forradalmiság lett volna. De ma csak a nem-közönséges kifejezése a cinikus és korrup, mindent magához lehúzó üzletes polgárszellem általános hangulatának, a világnak, melynek a demokrácia a szellemiekben is princípiuma, mert nem ismer rangkülönbségeket és abszolút értékeket — és két dolgról semmit se tud: áhitatról és tiszteletről. Mikor még autoritások vannak, akkor forradalmi lehet a féktelenség; de mikor nincs az a féktelenség, amin bárki is megbotránkozna, mert hiszen az anarchia, a rendteremtő, rendtartó eszme hiánya a természetes és általános mai állapot — kinek kell akkor ma a csataüvöltés pl. arról, hogy a pápa nem csalhatatlan? Ezért is olyan unalmasak és halálosan egyformák ezek a forradalmi költők: az ember semmivel se lesz okosabb, jobb, elszántabb, ha elolvassa őket. Pedig vannak köztük komoly tehetségek, de mégis: ha egy csak közepes szellemi koszthoz szokott embert kizárólag ezzel az irodalommal való táplálkozásra akarnánk kényszeríteni . . . szegénynek nem válna épülésére. Olyanok ezek a modern alkotások, mint a cukorbetegségekenyere: nincs rajtuk enni-, csak rágnivaló. A legjobb esetben annyiban pozitívek, hogy „Gesinnung”-juk van; de ebben a legjobb esetben is megállnak a „jelen”-en, nem tudnak vele megbirkózni. „Káosz, káosz”, kiabálják minden hangnemben és variációban, mintha érdeemes volna még mindig ilyen köztudomású dolgot extatikus taglejtések kíséretében kiabálni. Ők azt kiabálják, hogy nem találtak semmi jót, de ezt szisztematikusan olyan szerénytelenül és lelkenedezve teszik, mint ahogy Archimedes annakidején a város uccáin végigszaladva: heureka-t kiáltott, mikor megtalálta a törvényt. Ez az, ami nem közösség a világgal, a mával, hanem azonosság a szegénységével. De van egy másíkfajta költészetük is, melynek nem közvetlenül a „világ” a tárgya, hanem az ő külön szubjektív bánatuk maguk miatt. Egy részüknél mostanában ez a gyakoribb, ami

természetes a levert forradalmak és a megfeneklett lendületek korában. Lelkesedtek és hittek a jelenben, az idő hatalmában a világháború után, de mert kezdettől fogva mindent a mától, a világtól vártak — mely életadó, tápláló manának nagyon sovány és állandóság nélkül való idea — a csalódottságból nem lehet kikecmeregniök és a desilluzionista lamentáció, ahová most elérték, visszamenőleg is megmutatja, rávilágít a régi forradalmi élan belső szegénységére. (Itt van például a Georg Kaiser esete, aki most drámát írt, mely a maltusiánus szaporodási elméletben kínálja a világ nyomorúságaira a megváltást! Sok az eszkimó, kevés a foka — és a tragédia — Georg Kaiser számára, a „forradalmár” számára — hogy az eszkimónék nem akarják szívüket ennek a világmegváltó bölcsületnek alárendelni.) Úgy lépnek fel, mint a polgári társadalom ellenségei, mint a jövő költői; a valóságban pedig karikatúrái e polgári társadalom szellemtelenségének és elposványosodott szubjektivitásának.”

S nem kisebb vehemenciával tör rá az indulatos krisztianus a „legmodernebb irodalmi irányok” antipódusára, „az ún. proletkultúrás művészeti irányra” sem:

„Ez (ti. a proletkult) azt tartja elődeiről: futuristákról, taktilis-tákról, expresszionistákról, dadaistákról stb., hogy egyik se az, aminek mondják magukat, ti. nem a jövő művészei, hanem igenis ők, a proletárkultúrák azok és csak ők. Szerintük vallás, művészet, filozófia — minden ami eddig volt: reakciós múlt — az igazi ővelük kezdődik, az „osztályharcos művészetel”, ahol mindig a proletárról és a burzsoárról és nem „az emberről” van szó. A „polgári” kultúra dögrovásra jutott: a proletár az új kultúra képviselője, ami alatt ebben az esetben szerénytelenül saját magukat értik.”

Azonban e karikírozáson túl — akárcsak az izmusok esetében — Sinkó itt is főleg irodalom és valóság összefüggéseire koncentrál, s különösen azt a téves módot domborítja ki, amellyel a proletkult a korszerű világ egyik legművészetellenesebb tényezőjét, a médium-hiányt akarná „túlhaladni”:

„Azt el kell ismerni erről az irányról, hogy a maga módján komoly megismerésekből indul útra: a téma fontosságának felismeréséből, mert végsőképpen a téma problémája az, amibe az egész legújabbkori irodalom belebetegedett. A legújabbkori irodalmat a kötetlenség tette meddővé; a szó fölé nem boltozódott templom, közösség, mely a szónak életet adott volna, realitást. A költő a publikumhoz beszélt — a világ legheterogenebb és legabsztraktabb, fiktív tényéhez — amellyel lelkileg már azért se lehetett kapcsolata, mert a publikumnak, mint ilyennek, nincs lelke. A proletárkultúrák a publikum fogalmának meddőségét felismerve egy reálisabb valóságot keresnek és vélnek megtalálni az osztályban. Az osztály egy egységes, homogén valóság és tudatosan az osztályra kell és az osztály-

ból kell felépíteni a kultúrát — ahogy a múltban az ifjú polgárságra — mondják — most az ifjú proletariátusra. És húzzák a halálharangot a múlt, a halott kultúra felett és mint a jégeső hullnak a jelszavak kollektív emberről, a kollektív kultúráról és arról, hogy a jövő embere a tömegben és nem az individualitásban él.

Annyi igaz: a kultúra ma csak megtúrt és közömbös idegen, munkásainak a magánügye. Az árú mindenhatóságával a polgárság a maga egykori ideológiáiból kiszegényedett és kifogyott minden ideológiai szuszából és szellemi pozícióit feladva, tisztára hatalmi eszközzel — hivatottságának hite nélkül — védi uralmának várát s amennyiben elvétve még ideológiai területre is lép, a proletariátus ideológiáit kölcsönzi ki: éppúgy beszél az osztályharcokról, mint — maga a munkásság, de küzd ellene. Már nem akarja az emberiséget, egy osztályfölötti ideát képviselni, hanem csak önmagát, nem intencionál már valami egészre kiterjedő jót, hanem csak a saját hasznát. De mi következik ebből arra a kultúrára nézve, melyet egy ideig ez a polgárság nemcsak viselt, hanem növelt, gazdagított, mélyített? Mikor a polgárság a feudális arisztokrácia kultúráját átvette, akkor ez a polgárság már kultúrában rég elérte az egykori uralkodó osztály szintjét; mert a polgárság, még mielőtt uralkodó osztály lett, már akkora anyagi és szellemi gazdagsággal rendelkezett, hogy — még a politikai uralom átvétele előtt kulturálisan legalábbis egyenrangú volt elődjével. A kultúra kontinuitása szempontjából a proletariátusra is hasonló szerep vár, de — és ezt a proletkult rajongói se vonják kétségbe — ez a munkásság nincs még felkészülve egy több ezeréves kultúra birtokba vételére, s így történt, hogy ez a többezeréves kultúra ma a polgárság és a proletariátus — két szék között — a földre esett. Mi következett a görög művészetre a népvándorlásból? Ezer és néhány száz évig a föld alá költözött, hogy ezer és néhány száz év múlva minden követ áhitattal ássák ki egy ámuló világnak. De akik csak a máról akarnak tudni, mint ha — mondja Kierkegaard — minden nap nemcsak egyike volna a minden negyedik évben bekövetkező szökő napoknak, hanem legalábbis a csak minden ezredik évben bekövetkezőknek — ezek a mába vakultak a vallás, a metafizika, a „régis” művészet haláláról beszélnek — holott sokkal kisebb dologról van csak szó: csak arról, hogy a kultúra egyelőre néhány ezer ember magánügyévé, gazdátlanná vált és nem arról van szó, hogy idejét múlta, hanem arról, hogy eddigi hordozója a polgárság mint szellemi faktor halálra vénült, de nem kell félteni pl. az örökifjú görög tragédiákat, láttak ők már különb véneket is sírba szállni — és különb legények is öltögették már rájuk nyelvüket, mint például a mi dadaistáink és Odipus király mégis király s megmarad annak, míg ember él a földön.

Egyik oldalon a desillusionált legmodernebbek, a másik oldalon a proletárkultúrák: az előbbieket a polgárság „forradalmi” költészet, az anarchiába rekedt destrukció, mely minden hierarchiának a szellemben hadat izent és mindent, ami saját sekélyessége és reménytelen meddsége fölött áll, halottnak minősít; a proletárkultúrák pedig, akik — teoretikusan — ráébredtek, hogy az igazán új

csak az lesz, ami nem a káoszról kiabál, hanem a rendet adja vagy a renدهz mutat utat — tehát bekapcsolódni a tömegek konkrét életébe és velük, mellettük haladni. Ennek pedig receptje: osztályharcról és a kommunista kiáltványról, csak erről írni a verseket. Személy szerint többnyire a polgári kultúrából jönnek a proletkultnak ezek az apostolai és időnként eszébe juttatják az embernek az egykori népieskedő magyar költőket, akiknél legalább minden sorban egyszer előfordult a lobogó ing, a gatyá, a csizma, meg „az anyja istenit”. Ezek a proletárkultúrások pedig mindenáron „proletárul” akarnak beszélni; hogy még az emlékét is elmassák a „régii” művészeti formáknak és tartalmaknak. Mint egy laboratóriumban, úgy ülnek és vitatkoznak naphosszat, fejüket törve proletárformákon; a proletárok pedig még annyi megértést sem tanúsítanak velük szemben, mint amennyit egy jóakarató polgár pszichológikus érdeklődésével magában felszínre tud hozni, a proletariátust egyszerűen nem érdeklik, mert — mint Trockij igen okosan megállapítja — a proletárok sem élnek csak a politikából és például Oroszországban jelenleg egy orosz parasztköltőnek a versei a legnépszerűbbek; szép, öregformás versek, amik a holdról, az ekeszarva mellett haladó parasztról, a csavargóeletről, mulandóságról és a természetről énekelnek. De ezek a versek belülről jönnek és nem reflexiókból; ezek a versek a lélek teljéből mennek ki az emberek közé — de ha hozzám valaki azzal jön, hogy meg akar agitálni, ha nem is mondja, csak látom rajta, mindjárt elkedvetlenedek és bizalmatlan leszek.”

A „legmodernebb irodalmi irányokkal” és a „proletkultúrás művészeti iránnyal” szemben — amelyeket, mint látjuk, szociálisan, történelmileg egyaránt léttelennék, közeg-nélkülinek tart — Sinkó a maga számára egyetlen járható útnak az irodalomban is a krisztianizmust vallja. „Mi közöm volna nekem a különböző irodalmi irányokhoz, ha nem a magam különböző tévedései és tévedés-lehetőségei kísérténeek bennük?” — kérdi e vallomásos esszéjében, s a „tévedéseket és tévedés-lehetőségeket” elkerülendő, mindenek előtt saját etikai platformját tisztázza:

„Nagy jót tesz magával és a világgal, aki életével és szavával tükörképe egy tiszta gondolatnak. De ehhez szükséges: búcsút venni a világtól.

Búcsút venni a világtól? Igen, lerázni a világot, amelyik úgy ráfeküdt a mellemre, hogy alig mertem megnyitni a számat, ha valami gyengéd és mosolygó szellem akart rajta életbe válni — alig mertem, mert megdermedt a bátorságom a nevetéshez, hogyha a lerázhatatlanul mellém szegődött világ eltorzult arcára néztem. Lerázni a világot, mely éjszakájával mindig előttem járta haláltáncát, úgy hogy hamis érzékenységgel árulásnak éreztem, ha különválasztom magam tőle és másról is beszélek, mint a sötétségbe fulladt világról. Tehát búcsút venni a világtól, nem megtagadni vele a közösséget, hanem búcsút venni tőle, hogy létrejőjön meddő egymás-

hoz kötözöttség helyett egy termékeny közösség. Termékeny közösség: a kettőnk szabad viszonyából létrejön valami, ami több, szebb, igazabb — istenibb, mint a körülményeknek és idegeimnek nyomorúsága. A világnak a szomszédságába telepíteni egy szépségében, lelkében bátor, pusztá létével hívogató és igazságában megrendíthetetlen gondolatot, értelmet, vagy legalább annak egyetlen vékonyka sugarát minden időkre megfogni.”

Erre az etikai platformra aztán logikusan épül rá a minden ízében krisztianus, az élethez hasonlóan az irodalomban is a „több, szebb, igazabb — istenibb” igényével fellépő, mind tisztább emberségre törekvő és ön-nemesítő esztétikai hitvallás, amely irodalomtörténetileg a megrendült Adyt lenne hivatott követni és egyféleképpen túlhaladni, egy új klasszikus költészet létrehozásán munkálkodva:

„A l'art pour l'art-on túl vagyunk, de 'a világon' még nem és ez a nagy baj, mert ez annyit tesz, hogy az ember nemcsak a világba, hanem önmagába is belesüpped, mint szekér a sárba, melynek a kocsisa aztán panasszal vagy káromkodással tölti az idejét — holott itt költőkről van szó, művészekről, alkotókról, építőkről. Az én számomra ebből az a tanulság, hogy verseimet magamhoz intézzem bizonyos oktató, nevelő szándékkal, hogy általuk okosabb, erősebb legyek és minden versnek valami hivatást kellene betölteni: leszámolást egy érzéssel, egy állapottal, melyből kinőtt — egy magasabb állapot felé. A l'art pour l'art igazi leküzdése csak akkor fog megtörténni, ha a költészetnek megint lesznek intenciói; nem a közön-séges tendenciózus művészet vagy a l'art pour l'art a kérdés, a kettő fölött van egy harmadik lehetőség: hogy a költő magát emberré nevelje, emberré — és akkor minden mozdulata és szava építő és épületes lesz. Nem a szubjektivizmus vagy az objektivitás a probléma, hanem a tartalom; a szubjektum tartalmai. A romantikát — látszólag — a romantika útján legyúrta a mai kor legkorszerűtlenebbé nőtt költője: Ady Endre. Ő utána a probléma úgy hangzik, hogy: őt folytatni már nem lehet, mert csak bevégezetlent lehet folytatni, ő azonban utolsó szóig és utolérhetetlenül elmondta, amit az ember, kinek a káosz élményévé vált, elmondhat, a kérdés tehát az: tudunk-e végleg megszabadulni a romantika bűvköréből, de még az Adyéból is és egy újabb klasszikus költészetnek, egy építő, a szellemi káoszban rendet teremtő, nevelő, pozitív művészetnek munkásai lenni?”

Jellemző azonban, hogy akárcsak Sinkó szerint a „legmodernebb irodalmi irányok” és a proletkult — úgy ez az ő krisztianus esztétikai programja is illuzórikus módon akarja „megoldani” a korabeli művészetek alapvető problémáját, a médium-hiányt: a közösséggel való termékeny és éltető dialógus helyett az alkotói monológot, egy reális, széles társadalmi bázisú közeggel való aktív kapcsolat helyett az individualisztikus kommunikálást, a publikumról mint irreális közegről való lemondást

kénytelen Sinkó is — természetesen szintén nem függetlenül a bukott forradalmak Európájának akkori valóságától — egyetlen kiútként hirdetni:

„... a költőknek az a bajuk, hogy nem áll velük szemben egy konkrét, lelkes közösség, amelyhez beszélhetnének, ami kétségen kívül nagyon rossz, de még rosszabb, ha valaki erre sok szót veszteget, ahelyett, hogy tülsegítené magát (...) Az ember tanulja meg az imádkozásnak mély értelmét, mely nem egyéb, mint komoly tárgyalgás, vita, verseny önmagával a különb-önmagának, a megvigasztaltnak megteremtéséért. (...) A Testvér a maga útját a világhoz az egyes ember lelkén és eszén keresztül választotta. A világ maga nem ér rá az egyes emberrel foglalkozni; elfoglalják államügyek, osztályharcok, technikai kérdések; csupa nagy dolgok, amikben csak úgy van benne az én és a te meg az ő, mint a summában az egység. A Testvér a maga munkaterületét az az egységet választotta ki, amit a nagy summázók mindinkább figyelmen kívül hagynak, de az én számomra: csak ez az egyes ember az, amiktől a világ minden dolga érdekes és reális valóság.”

A fent bemutatott krisztianus programcikkei után Sinkó megegyeszer szembeszáll az avantgarde-irányzatokkal s megerősíti saját művészi hatvállását: fél évvel a második programcikk után leközi, majd nyomban vitába is száll a *Testvérben* Kassák Lajos *Az új művészet él* című, később a *Korunkban* is megjelent tanulmányával.¹⁵

Nem tudni, hogy Kassák szerkesztői felkérésre írta-e a tanulmányát s tette közzé egykori, időközben krisztianussá és avantgarde-tagadóvá lett tanítványa folyóiratában. Az viszont egyértelműen kitűnik a tanulmányból, hogy szerzője olvasta a „hűtlenné” vált tanítvány második programcikkét, *A legmodernebb irodalmi irányok*...-at, s anélkül, hogy utalna rá vagy említést is tenne róla, hallgatólagosan vitába száll vele és cáfolja több fontos tételét.

A konstruktivizmust tartva az összes addigi izmus eredményei szintetizálójának és termékeny letisztulásának, ez az 1925-beli Kassák-tanulmány elsősorban azt cáfolja, hogy az új és a legújabb avantgarde-művészetek *egyaránt* destruktív jellegűek — ahogy azt Sinkó elmarasztalóan hirdette. Ellentétben a huszas évek dereka előtti művészeti mozgalmakkal, melyeket Kassák a futurizmus, expresszionizmus és kubizmus alapkategóriába sorol, a konstruktivizmusra már nem tartja jellemzőnek a destrukciót, ellenkezőleg, azt bizonyítja, hogy ez a legújabb művészeti irány az építő eszme képviselője és materializálója, amennyiben is lezárja azt a folyamatot, amely a tagadás anarchikus gesztusaitól (futurizmus) az igenlő építés vállalásához (konstruktivizmus) vezette el a század új művészeti mozgalmait: „a konstruktivizmus önmagában megtisztultan az építés, az új egyensúly-állapot előkészítésén dolgozik”.

Mint láttuk, Sinkó a legmodernebb irodalmi irányok egyik nagy fogyatékoságát abban látja, hogy — szemben a krisztianus művészettel — nem képviselnek egy új törvényt, princípiumot, rendezelvet, mely a káotikussá vált világot ismét egybefogná, új rendet teremne benne

vagy legalábbis a rendhez mutatna utat. Kassák azonban, ismét csak hallgatólagosan, ezt a sinkói érvet is hatálytalanítja, visszahelyezve a rendteremtő elv hiányát s a vele együttjáró anarchikus szubjektívizmust — az *impresszionizmus* korába, vagyis az ő értelmezése szerinti „új művészeti irányok” elé: „Az impresszionizmus a polgári társadalom belsejében jelentkező morális, gazdasági és politikai konfliktusoknak és a pillanatnyi eredményekre törekvő individualizmusnak paralell jelentkezése a művészetben. A huszadik század kereskedője konjunktúrára és egyéni leleményességre bázírozott mindent, figyelmen kívül hagyta a törvényszerű összefüggéseket és önkéntelenül megteremtette a saját létét is aláásó társadalmi anarchiát. A demokrácia jegyében minden a pillanatért s a pillanatban élte ki magát. És nem másképp történt ez az impresszionizmussal a művészetben. A klasszikus kompozíció belső törvényei helyett, ami mögött az ember kozmikus élménye állt, a lokalitás és pillanatnyi eseményszerűség lett uralkodóvá. A művész megelégedett a látással s csak a dolgok felületével érintkezett. Tiszta anarchia a lélekben s ennek megfelelően indokolatlanság, egyensúlytalanság, elnagyoltság a műalkotásban. Az impresszionizmus az illuzórikusban kulminált, pedig a művészet értéke és jelentősége a százszázalékos realitás.” Kassák magával e visszahelyezéssel is „kifogta a szelet”, legalábbis ilyen vonatkozásban, Sinkó avantgarde-izmust megcélzó vitorláiból, de ezen túlmenően explicite is cáfol: „az alkotó munka mögött nagyon elmaradt kritikuskokkal szemben” az utóbbi két évtized művészeti mozgalmaiban épp azt kell meglátnunk, hogy „a küzdelem nem káosz, hanem a rendszeres előretörés fáradhatatlan munkája volt”.

S ugyanevvel a „visszahelyező” módszerrel él Kassák akkor is, amikor Sinkónak azt a tételezen ki nem mondott, de programcikkeiben evidensen jelenlevő meggyőződését cáfolja, hogy a legmodernebb — tehát a huszas években jelentkező — irodalmi irányok is a Lukács György megtagadta „esztétikai kultúra” megtestesítői. Mint láttuk, a majd másfél évtizeddel azelőtt megjelent *Esztétikai kultúrát* Sinkó 1924-ben is, „*sajnos, ma is változatlanul tanulságos!*” olvasmányának tartja, s mellőzve a tényt, hogy Lukács György harca az „esztétikai kultúra” ellen az *impresszionizmus* korának „életművészete”, „pillanatnak való teljes kiszolgáltatottsága”, „lelki züllöttsége”, „hangulat”-kultusza meg alkotni és cselekedni nem-tudása ellen irányult, bemutatott programcikkei sorközeiben az impresszionizmust követő *egész* avantgarde-ot az „esztétikai kultúra” örökösének sejteti. Holott magának Kassáknak a különféle izmusok formáját öltő, de lényegileg állandó, permanens aktivizmusa is az „esztétikai kultúra” heves tagadását jelentette, s szóban forgó tanulmányában ezért joggal helyezi vissza az „esztétikai kultúra” jelenlétét az új művészeti mozgalmak legelső, a konstruktívizmussal rég túlhaladott „kiáltványos” időszakába: „A mű kell, hogy dokumentálja önmagát, jelenvalóságával kell hogy aktív szerepet vállaljon a környező világban. Hogy majd eljövünk mi új költők s így teszünk, meg úgy teszünk, hogy bizonyisten leromboljuk a régi és felépítjük az új világot — ez lehet jó vagy még jobb retorikai gyakorlat, talán művészi eszközökkel is, de nem maga a művészet a szóban abban az értelmében, ahogy ezt ma értelmezni kell és érteni tudjuk. Az ilyen „művészet” csak az alkotó

ember jószándékát és a tette képtelenségét mutatja meg, az egész nem több romantikus szenvedésnél, híjával minden tény- és tárgyszerűségnek. A művészet aktív jelenvalósága pedig az élet szintézisét jelenti! Ma már szó lehet a művészet és élet ilyen szintéziséről. Az új művészet, túl az iskolák részeredményein, az életegység megteremtésén kell, hogy dolgozzon." Vagyis, Kassák hallgatólágoosan elismeri ugyan, hogy az új művészetek sem mentesek az „esztétikai kultúra” beütéseitől, azonban mintegy az *Esztétikai kultúra* íróját parafrázálva (az alkotó ember „tettre képtelensége”; a művészet mint az „életegység” megteremtője...), ezt a jelenséget csak az izmusok kezdeti időszakára vonatkoztatja s az új, ti. a konstruktivista művészet nevében kritikusan elzárkózik tőle.

S végül Kassák „kifogja a szelet” Sinkó vitorláiból olyan értelemben is, hogy a kulturális és művészeti örökség merev tagadását szintén az izmusok korai tünetének, afféle gyermekbetegségének nyilvánítja, tagadva a sinkói állítást, hogy a legmodernebb — tehát a húszas években egzisztáló — irodalmi irányokra is éppúgy jellemző az emberiség kulturális örökségének merev tagadása, mint a proletkultura. „Gyűjtsátok fel a könyvtárakat és romboljátok le a múzeumokat! Milyen gyerekromantikának és vadember-rikácsolásnak tűnik fel ez előttünk ma” — vallja Kassák önkritikusan e tanulmányában, mintegy stílusosan is azonosulva *A legmodernebb irodalmi irányok*... ironikus, az izmusok örökségtagadására irányuló kritikájával, s természetes tényként kontstatálja, hogy az ókor és középkor alkotótevékenysége is művészet volt, „maximális teljesítménye az akkori ember teremtőképességének.” Azonban a múlt idők művészetét Kassák mégis elévültnek, a korszerű ember számára idegennek tartja: „A múlt művészetében összesűrített úgynevezett gondolati és érzelmi tartalom már rég meghaladottá, semmitmondóvá lett részünkre...”

Sinkó „Az új művészet él” és ami ebből Kassáknak és ami ebből másoknak következik című válaszában egyelőre még eldönthetetlen kérdésnek tartja, hogy a legújabb művészet csakugyan arrafelé tendál-e, amerre Kassák véli, ti. hogy „az építő-eszme képviselője és első materializálója legyen”. Ugyanakkor annyiban sem egyezik Kassákkal, hogy továbbra is hiányolja a korszerű életből és művészetből azt a princípiumot, amely „középpontot ad a dolgoknak”, s tovább bírálja Kassáknak a még mindig fönntartott idegenségét is a történelmi múlt művészi örökségével szemben. Az alapvető kérdésekben tehát afféle „holtpontra” kerülnek a vitázók, Sinkó fenntartja krisztianus művészi hitvallását, s erőteljesen elhatárolja azt a konstruktivizmus Kassák-meghatározta esztétikai aktivizmusától:

„Az anyag neki (ti. Kassáknak) az abszolút egyik pólusa és az individuum a másik pólus. És az egység megteremtője — Kassák szerint — így kérdez: 'mit tudsz csinálni az előtted való anyaggal?' 'És — folytatja —, nem az anyagban rejlő isteni szellem kifejtésén dolgozik, hanem az ellentállással telített anyagba bele akarja erőszakolni tulajdon életének egy eszenciális csöppjét.' (...) a kérdés azonban az, hogy vajjon: így megszülethet-e az a bizonyos életegység? A társadalmi élet tökéletessége — Kassák ebben feltétlen egyet-

ért velem — attól függ, hogy az emberek között az erőszak, mint társadalomalkotó erő, megszűnjön. És ahol valami erőszaktól történik, ott az egység hiányzik: az egység tökéletes terméseti képe a mánes, mely a vasat a vassal egyetértésben vonzza. De mi lesz az anyaggal, ha én „beleerőszakolom” tulajdon életemet? Semmiesetre se lesz egység köztem és az anyag között. Szent Ferenc és a gubbiói farkas históriája a példa rá. A világ emberei gubbióiak: farkósbottal, kaszákkal mennek neki a rettenetes fenevadnak és nem segítenek ezzel se maguknak, se a fenevadaknak. De a művész többet tud a farkasról. És azt mondja az anyagnak: atyámfia anyag... És nem birokra mennek, hanem egyetértésben felelnek egymásnak, találkoznak egy közös, egy harmadik princípiumban, mindkettőjük őseben: Szent Ferencnél a szelíd Istenben, a művésznél: a lélek és anyag találkozási pontjában, a szépségben. Ez volt mindig a nagy választó a világ és a formátadó művész között: az egyik csak anyagról tudott, ahol a művész az egészet, a lelkes egészet tudja.”

Ez a többszörösen is megerősített s mindig új elemmel gazdagodó sinkói krisztianus esztétika a bécsi emigrációban, úgy látszik, gyakorlatilag nem tudott mélyebb gyökeret eresztetni, a *Testvér* 13 szám megjelenése után megszűnt s vele együtt megszűnt a szerkesztő lehetősége is, hogy egy homogén krisztianus irodalmi tábort maga mögött tevékenyen vegye ki részét a huszas évek irodalmi harciából s az izmusokkal való opponálásból. Visszakerül Jugoszláviába, s innen, Szarajevóból teszi az utolsó kísérletet, hogy polémikusan szóljon bele a korabeli izmusok elhalás előtti utolsó csatározásaiba.

II. A VITA

1. Déry Tibor: A homokóra madarai

Előadatott Budapesten a „Dokumentum” március 5. előadásán.

Tisztelt közönség! Arany János azt tanácsolja a költőnek, hogy hazudjon, de rajt ne kapják. A kritikusnak dolga viszont rajtakapni a költőt a hazugságon. Arany János sokat hazudott: A modern költők még többet. S mentül jobb költő valaki, annál nagyobb hazudik. Ha például a jegyszédő, aki beengedte Önöket a terembe, azt közölte volna velem az előadás kezdete előtt, hogy ő ma délben Vilmos császárnál ebédelt, akkor semmi esetre sem foglaloznék egy pillanatig sem a nyilvánvaló ténnyel, hogy ez az ember hazudott, de felmerülne bennem a gyanú, hogy a Nyugat egy titkos munkatársával állok szemben. Ez a gyanúm bizonyossággá válna, ha a jegyszédő azt állította volna, hogy a homokóra madarainál ebédelt, s ekkor már legfeljebb csak azon töprengnék, hogy milyen más modernebb lap felé irányulnak aspirációi. Ha Vilmos császárhoz ragaszkodik, rossz poéta, mert rá tudom bizonyítani, hogy 3 óra alatt nem tud Doornból Budapestre érne, vagy ha mégis,

megkérdezhetem a volt császárt, szokott-e jegyszédőket vendégül látni: mindenképp logikai kételyeim támadnak. De a homokóra madarainál lefolyt lakoma ellenőrizhetetlen. S mert teljességgel az, teljesen hihető.

1. felszólaló: Nem áll.

Felolvasó: A két ebéd közti tudatosított különbség választja el az új lírát (az új művészetet) az előtte járó alkotásoktól is. Ha a jegyszédő Vilmos császárnál ebédelt...

1. felolvasó: Nem áll.

Felolvasó: Ha a jegyszédő Vilmos császárnál ebédelt, a történet minden eleme a meglévő, általunk ismert valóságból adódik össze s költőivé csak az a lehetőség, jobban mondva az a lehetetlenség teszi, hogy a budapesti jegyszédő a német excsászárnál ebédelhessen s 3 óra alatt Hollandiából Pestre érhesse vissza. Ami holnapután talán már egyik sem lehetetlenség. Ez a kép a valóság keretein belül született meg. Az új líra tudatosan a valóságon kívül él, egy új realitással folytatva emezt.

1. felszólaló: Nem áll.

Felolvasó: Mi nem áll?

1. felszólaló: Nem áll... Mi az hogy a homokóra madarai? Olyan nincs. Mi az, hogy a homokóra madarainál ebédelt? Az egésznek nincs semmi értelme.

Felolvasó: Miért nincs értelme?

1. felszólaló: Mert... mert én nem ismerem a homokóra madarait. Engem az élet érdekel. Ha a jegyszédő nekem meséli el, hogy a homokóra madaraival ebédelt, a mentőkért telefonálok. A homokórának nincsenek madarai.

Felolvasó: Arany János azt állítja, hogy a rét keble virággal van tele. Kérdem Öntől: van a rétnak keble?

1. felszólaló (gondolkodik): A szó szoros értelmében véve nincs, de el tudom képzelni, hogy olyan alakú...

Felolvasó: Bocsanat, én Önnek be tudom bizonyítani, hogy a rétnak nincs keble, míg Ön nem tudja bebizonyítani, hogy a homokórának nincsenek madarai. Tegyük fel, hogy a réten van két emlé-alakú domb, meri Ön azt állítani, hogy ez a két domb a rét melle, hogy a mell funkcióit végzik, hogy tüdő, szív van alattuk s hogy meg lehet rajtuk szoptatni az árvagyereket?

1. felszólaló: Nem, de a kebel látszatát keltik.

Felolvasó: Ez a látszat épp oly fikció, mint Ön szerint a homokóra madarai. A különbség azonban az, hogy Arany János tudatosan, fikcióként használja fel a metaforát, míg az új lírikus azt állítja, hogy a homokórának valóban vannak madarai.

1. felszólaló: Micsoda? ezt már nem lehet kibírni!

Felolvasó: Értsük meg egymást. Egy versről van szó, melynek sorai közt ide-oda röpködnek a homokóra madarai. Nem tűr kétséget, hogy ezek a madarak élnek. De csak a vers határain belül. Az új lírikus nem állítja, hogy azokban a homokórákban, melyek minden tisztességes háziasszony konyhájában található, madarak élnek. Sőt, határozottan tiltakozik ellene. Az ő homokórája semmi más

homokórához nem hasonlít. S ennyiben új realitás. S ennyiben különbözik Arany Jánostól, aki egy margitszigeti vagy hűvösvölgyi rét keblét ékesítette fel virágjaival, de akinek nyilvánvaló költői célja, hogy minden szemünk elé kerülő rétet virággal ékesített keblűnek lássunk. A modern lírikus jobb szereti a kebel nélküli rétet. Mindent a maga helyén. Puritán és kegyetlen. A költészet nem a valóság égi mása s a valóság nem költészet. A rét maradjon rét s a kebel is a maga helyén. Az életet s a költészetet csak úgy lehet összekeverni, mint ahogy egy és ugyanabba a térbe nem állítható egyszerre két test. Csak egymás mellé, fölé vagy alá.

2. *felszólaló*: Bocsánat, én a művelt középosztályt képviselem. Megengedi, hogy egy tévedésére figyelmeztessen?

Felolvasó: Tessék!

2. *felszólaló*: Ön Arany János hasonlatát csak külsőleg értette meg. Semmi szükség, hogy a rét keblét két valóságos domb alakjában képzeljük el. A hasonlatnak sokkal fontosabb a metafizikai értelme. Életet lehel a rétbe, mely emberré hasonul s keblében a virággal szinte szemünk láttára pihegni kezd . . .

Felolvasó: De ne pihegjen! A rétnak megvan a maga élete, mely, mint minden realitás, tökéletes. Akármit teszünk hozzá, csak fölösleges dekoráció lesz.

1. *felszólaló (féláll)*: Kikérem magamnak. Én dekoratőr vagyok s már állami megbízásaim is voltak. (*Leül*).

Felolvasó: Ön azt állítja, hogy a hasonlat életet lehel a rétbe. Eltekintve attól, hogy a rétnak megvan már a maga törvényes és természetes élete, vizsgáljuk meg, hogy szimpatikus-e nekünk az a másik élet, amit Ön belehelni vél. A rét emberré hasonul — tekintve, hogy férfiak nem szoktak keblükben virágot viselni, fel kell tételezni, hogy nővé. De hátha nekem nem tetszik az, hogy a nők virágot tűzzenek keblükbe? Én 20 éve nem láttam keblében virágot viselő nőt. S ebben az esetben számomra az áthasonulás nem is következik be, vagy ha bekövetkezik, csak régi emlékeimen át, tökéletlenül, s miután bekövetkezett, divatjamúltan, antipatikusan fog rám hatni a kép. Egy rétet látok magam előtt, mely nem rét, mert keble van, de nem is asszony, mert fű nő a keblén, mezei egerek szaladnak dombjai közt s vakondok rágja beleit. A két külön realitásból egy félrealitás keletkezett.

A homokóra madarai ezalatt mindentől függetlenül élnek s röpködnek az új versben. Semmiféle madárhoz nem hasonlíthatnak, mert semmiféle madár nem fér bele egy homokórába. A homokóra semmiféle más homokórához nem hasonlít, mert semmiféle más homokórának nincsenek madarai. S ha valakinek kedve támadna, metafizikai arcát megkeresni ennek a kalandnak, módjában van racionális gátlások nélkül egy homokból való időegységnek képzelni el ezt az órát, mely fölött madarak röpködnek, az óra külön madarai s mely ha egyszer elpergett, madarai meghalnak, ő sem tér többé vissza. Egyszer volt.

1. *felszólaló*: Most megfogom Önt. Én egy egyszerű ember vagyok, doktor úr . . .

Felolvasó: Nem vagyok doktor.

1. *felszólaló:* Az meg is látszik. De kérem... Engem esetleg érdekel, hogy a német excsászár leereszkedik egy budapesti jegyszédőhöz s meghívja ebédre vagy érdekelnek a technika vívmányai, melyek lehetővé teszik, hogy három óra alatt Hollandiából Budapestre érhet ezen egyszerű jegyszédő, de kérdem Öntől, mit érdekelne engem...

2. *felszólaló:* ... az Ön homokórájának madarai? Úgy van, mit érdekelnek azok engem? Ha nem is osztom az előttem felszólaló úr nézeteit, mert engem a költészetben a szociális motívumok sem érdekelnek, sem a technika vívmányai, mert az önmagáért való szépet keresem, de mit érdekelhetnek engem a homokóra madarai, melyekről semmit sem tudok azonkívül, hogy az Ön képzeletében léteznek, illetve hogy röpködnek, illetve...

1. *felszólaló:* ... illetve, hogy egy jegyszédővel ebédelnek. Hát érdekes az, hogy egy jegyszédő valakikkel vagy valamikkel ebédel, akik vagy amik nem léteznek...

2. *felszólaló:* ... ami nem is fontos, mert elég, ha a költő képzeletében léteznek, ha a költő fel tudja kelteni a mi érdeklődésünket is. De mit érdekelnek engem a homokóra madarai, akikhez semmiféle érzelmi vagy gondolati kapocs nem fűz, akiket tehát el sem tudok képzelni magamnak...

1. *felszólaló:* ... vagy ha el is képzelem őket, nem érdekelnek, mert semmi hasznom sincs belőlük?

Felolvasó: Tisztelt közönség! A homokóra madarai nevében ki kell jelentenem, hogy ők füttyülnek arra, hogy mi érdeklődünk-e irántuk, el tudjuk-e őket képzelni, van-e, nincs-e rajtuk hasznunk. Ép oly hidegvérűen viselik el érdeklődésünket vagy közönyünket, mint amennyire közömbös egy asztalnak, hogy ebédelnek-e rajta, vagy éheznek-e körülötte. Élnek, mint az asztal. S nem rajtuk múlik, hogy mi tudomásul vesszük-e őket, vagy pedig leülünk az asztal mellett a padlóra s a padlón fogyasztjuk el mindennapi kenyérünket. A homokóra madarainak törvényeik vannak, melyek önmagukon belül keletkeztek s csak egzisztenciájukat szolgálják. Ha ezek a törvények jók, egzisztenciájuk példás lesz.

2. *felszólaló:* Azt mondja meg, mitől függ, hogy törvényeik jók-e vagy rosszak?

Felolvasó: Ugyanattól, amitől függ, hogy az asztal jó-e vagy rossz: a mesterembertől, aki elkészíti.

TÁBLA A PÓDIUMON

A MODERN KÖLTŐ AZONBAN NEM HAZUDIK

Úgy van, a modern költő, a modern mesterember nem hazudik. Amilyen nyilvánvaló hazugság, hogy a rétnak keble van, olyan nyilvánvalóan igaz, hogy a homokóra madarai most itt röpködnek a teremben.

Nem hazudik, mert nem a realitást formálja át, hanem önmagából teremt egy új realitást. Nem hazudik, mert nincs logikája.

Boileau szerint a logika a valószínűségnek egy eleme. Valószínűség és valóság úgy különböznek egymástól, mint az elő ember a fényképétől. Arany János a valószínűséggel dolgozik, tehát nem léphet ki ennek rendjéből, a racionális logikából, melyet az új lírikus nem vesz figyelembe, mert túlságosan respektálja a külvilágot, semhogy eltulajdonítsa tőle s túlságosan édes neki a saját függetlensége, semhogy idegen jármot vegyen a nyakába. Az új líra a logika bukását jelenti.

1. *felszólaló*: Nem áll.

Felolvasó: Az új líra a logika bukását jelenti. S mintahogy...

1. *felszólaló*: Nem áll.

Felolvasó: Az új líra a logika bukását jelenti. S mintahogy...

1. *felszólaló (feláll)*: De kérem...

Felolvasó: Az új líra a logika bukását jelenti. S mintahogy abból, hogy én Önöknek eddig feleltem, nem következik holt bizonyossággal, ha valószínűnek tetszett is, hogy ezután is felelni fogok, mintahogy ezúttal nem is felelek, úgy az új lírikus számára sem evidens a valószínűség kényszere. A logika csak akkor lenne rá kötelező, ha a külvilágot másolná több-kevesebb hűséggel, kompozíciójában ekkor kénytelen lenne többé-kevésbé a külvilág törvényéhez, a logikához alkalmazkodni. Az új lírikus azonban saját magából merít. Az események kauzalitása nem érvényes a lélekre. A költőnek egyébként nem is fontos. A költő egy mélyebb rétegben heverő logika szerint dolgozik, mely kifelé önkényes, nem ellenőrizhető, de belül csalhatatlan, mint az ösztön s amelyet érzelmi logikának hívnék. Önnek nem ez a véleménye, doktor úr?

2. *felszólaló*: De kérem... miért kérdez most?

Felolvasó: Mert abból, hogy eddig nem kérdeztem, nem következik, hogy ezután sem kérdezhetem. Mintahogy abból, hogy kérdezem a véleményét, még nem következik, hogy híváncsi is vagyok rá. Az új lírikus nem hajlandó eltévedni a külvilági valószínűségeknek ebben az útvesztőjében. Nem teszi ki magát a logikai kételyeknek, amelyek, bármilyen evidensnek látszik is a valószínűség, mindig fenyegetnek. Az ő realitása mindig a teljes valóság. S így épp azért, mert logika nélkül dolgozik, alkotásához nem fér logikai kétely.

2. *felszólaló (írónikusan)*: Önnek tehát, mélyen tisztelt doktor úr, más kifogásai is vannak Arany János virágos keblű réte ellen?

Felolvasó: Nem vagyok doktor. Viszont az ellen, hogy a rét keble virággal van tele, az az egy kifogásom van, hogy hazugság. De ahhoz, hogy hazugságnak látom, logikai úton jutottam el. Arany János ehhez a képhez úgy ért el, hogy megállapította, hogy a rét is, a nők is virágokat viselnek, miután a nők a keblükben viselik, a rét sem viselheti másutt, tehát a rétnak is kell, hogy legyen keble. A feltámadó logikai kifogásokból csak egyet említek meg: ha például a feleségem nem visel virágot a keblében, nem hiszem el, hogy a rétnak van keble.

1. *felszólaló*: Ezzel szemben...

Felolvasó: Úgy van, ezzel szemben az, hogy a homokóra madarai kiröpültek, megtámadhatatlan. Megtámadhatatlan elsősorban azért, mert nem tudják elképzelni, hogy a természetes világban létezhetik egy homokóra, melynek madarai vannak, tehát máris nem támaszthatunk természetes igényeket. Logikai kételyeink nem támadhatnak, mert ha például azt akarnók kifogásolni, hogy a madarak nem röpködhetnek ki a homokórából, melynek tudvalevően nincs nyílása, azonnal eszünkbe jut, hogy madarak nem is férnek be egy homokórába, ezek szerint tehát bent sem voltak, viszont ha bent sem voltak, akkor nem a homokóráé ezek a madarak. A kifogások itt egymást puszítják. A történet logikával megközelíthetetlen.

1. felszólaló (feláll): De ez nem jelent annyit, hogy...

Felolvasó (feláll): Ön azt akarja mondani, hogy nincs igazam. De csak nem gondolja komolyan, hogy nincs igazam?

1. és 2. felszólaló (egyszerre): Dehogy van igazam!

Felolvasó: Ebből is láthatják, hogy mennyit ér az Önök meggyőző logikája.

Amint látjuk, Déry Tibor „laikusoknak”, „nagyközönségnek” szánt propagandisztikus előadása egyetlen központi tételt variál: az új vers — vers, önálló világ, külön-világ, melynek nem elve a mimézis. A népszerűsítő előadás „műfajának” szellemes modorában, s a fiktív, megrendezett dialógusok révén — melyek, úgymond, Giordano Bruno dialógusaira emlékeztetnek, ahol az „ellenfélnek” az az egyetlen tényleges szerepe, hogy Bruno minél fölényesebben és hatásosabban verje el rajta a port... — Déry meggyőzően fejti ki az új művészet öntörvényűségéről alkotott nézetét: az új líra tudatosan a világon kívül él, egy új realitással folytatva azt; a modern költő nem a realitást formálja át, hanem önmagából teremt egy új realitást; ebből kifolyólag az új vers nem hasonlít s nem is kell hasonlítania semmihez, hisz a „világ” és a vers két külön realitás, és összemosásukból csak egy korcs félrealitás keletkezhet; mivel nem a külső, hanem a költő belső világából ered, az új versnek önmagán belüli, minőséget megszabó törvényei vannak, s ezeket a törvényeket nem a külvilági, racionális logika, hanem az emberi egzisztencia mélyebb rétegeiben heverő érzelmi logika határozza meg, amely kifelé önkényes, ellenőrizhetetlen, de befelé csálthatatlan, mint az őszön...

Sinkó tulajdonképpen nem is e Déry kifejtette antimimetikus művészi hitvallás cáfolására, hanem — a vitát megelőző, bemutatott cikkeihez hasonlóan — az avantgarde szociális lételenségének bizonyítására és saját krisztianus esztétikájának afirmálása érdekében írta az alábbi választ.

2. Sinkó Ervin

A homokóra madarai egy 3. felszólaló megvilágításában

Déry Tibornak dialógusában túlságosan könnyű volt Dérynek dialmaskodni: a maga ellen felléptetett 1. és 2. felszólalót igen mostohán kiosztott szellemi képességekkel vonultatta föl maga ellen, úgyhogy a

másvélekedésük semmiképp se láthatják magukat kellően képviselve. Kérem tehát a Korunk engedélyét és Déry Tibor szíves figyelmét, hogy mint 3. felszólaló önként felléphessek az ún. új vers kérdésével kapcsolatban. Láttam a Dokumentum első számát, olvastam a Korunkban a Déryével egyidejűleg megjelent Kassák cikket is. Tehát: a régi költő — Déry szerint — a logikai valószínűségek keretei között mozgott, míg az új líra a logika bukását jelenti és mert az új líra tudatosan kívül helyezi magát a logikán — Déry logikája szerint — alkotása megtámadhatatlan. Az új vers főérdeme — írja Németh Andor a Dokumentumban megjelent igen érdekes cikkében¹⁶ — hogy önmagához hasonlít, azaz épp oly titokzatos, önmagáért való szétszedhetetlen egység, reális és irreális alakulat, mint minden, amit valóságnak nevezünk. Az új vers — írja Kassák a Korunkban — nem élmények korrektora vagy kommentátora, hanem kinyilvánítója:

Kezdjük a logikán.

*„Reszket a bokor, mert
Madárka szállott rá,
Reszket a szívem, mert
Eszembe jutottál.”¹⁷*

Vajjon Petőfi ebben a négy sorában a logika keretein belül maradt-e vagy sem? Se belül, se kívül, hanem egy új logikát, egy új logost nyilatkoztatott ki: a bokor, a madár, a szív és egy kedves arc emléke egyazon érzésnek mozduló testévé váltak és ez az érzés-pillanat ebben a versben minden időkre valósággá lett, világ valósággá. Ez a poézis, a teremtés, melyet az adott világkomplexumon a poéta, a teremtő végez. Végezheti ezt Petőfi módján, a naiv költészet útján, mely úton a külső világ csak a belsőnek a képpé vált valósága és a belső csak a külső világnak alak után sóvárgó, testetlen vére. Végezheti a teremtést a szembenállás érzéséből, ebben az esetben verekszik, erőszakot tesz a világon, ti. a külsőn, hogy megtörve ellenállását, idegenségét, a belső, a szubjektív törjön át rajta.

*„Szörnyű a szél
Vitorla nincs
Krisztus kell
Ajtó és kilincs”¹⁸*

Ebben a négy Ady-sorban egy eruptív bensőség teremt és zúz, nem a belső és külső naiv egymáshoz simulása, hanem egy inkongruens bensőség teremt a külső valóság szuverénül széttépett és újjáteremtett elemeiből egy kongruens kifejező képet. De mind a naiv, mint a külső és belsőnek disszociáltságából fakadó költészetnél állt a törvény, hogy a belső, a szellemi, a lelki megnyilvánulásának útja a külsőn, a megfoghatón keresztül vezet. Ha a szellem láthatóvá, tetté akar válni akár lázadva, akár testvériesülve, a matéria, az érzékelhetőség logikája köti. Az új líra már most a szellem és matéria ezen organikus összefüggésének

tagadása, általában az *orgánikusnak tagadása és a törvény nélkül élő, esetleges szubjektivitás önkényét, anarchiához való jogát deklarálja*. Ha tehát Déry „Úszó szigetek” című versében azt írja:

*„ilyenkor indul el az atlanti lepke
himbálózva röpköd a víz alatt és gyűjti a sót,
amivel a halottak homlokát behintik”*

abban Dérynek kétségkívül igaza van, hogy ez logikailag megtámadhatatlan. Ezek az egymásmellé írt szavak is: A ló és hét az négy és fél és a számok alszának — logikailag szintén megtámadhatatlanok, mert szavak önkényes egymáshozfűzése nem tesz ki mondatot, mégha főnév és ige szerepel is köztük. De ez a logikai megtámadhatatlanság nem érdem. A vasvillát nem kompromittálja, hogy a szél ellen nem lehet hadakozni. Ha papírszeletkékre találomra pár szót írnék fel, aztán egy zacskóba tenném őket, jól összeráznám és aztán az egyes szeletkéket a véletlen szeszélye szerint egymásmellé rakva elolvasnám, egy — Németh Andor szavával — titokzatosan ható, reális és irreális szóalakulat állna elő egész biztosan, mely egész biztosan csak önmagához hasonlítana. Csak abban nincs igaza, hogy szétszedhetetlen egységnek nevezi azt, ami így előáll, illetőleg azt, amit ezek az új versek produkálnak. Itt van pl. Dérynek a Dokumentum első számában egy a maga nemében igen szép verse. Isten a címe. Közbe lehetne írni még egy pár sort, folytatni is lehetne, mondatok sorrendjét is fel lehetne cserélni benne és a vers jelentés- vagy hangulatértéke nem szükségképpen változna meg. Kassák utóbbi időben írt legszebb verseire is ugyanez érvényes. Ez szükségképpen következik a matériát elhagyó, az asszociatív képességek helyébe a disszociatívokat kultiváló, antiorganikus költészet természetéből. Csak az organikus, csak egy objektív törvénytől megfékezett valóság lehet egy-ség.

Ez az egész felszólalás nem annyira polémia akar lenni, mint elvégezni azt, amit végre mégis csak ideje volna — az itt adott kereteknél sokkal szélesebben — demonstrálni. Mert Kassák és Déry főleg arról beszélnek, hogy miként kell őket érteni és az hasznos és jogos felvilágosítás. Engem azonban, kinek az az érzésem, hogy nagyon is értem az új lírát, az értékelés és az eredet egymástól elválaszthatatlan kérdése foglalkoztat.

Kassák különbséget tesz közlés és kinyilvánítás közt; szerinte a régiek közölni, az újak kinyilvánítani akarnak. „Und wenn der Mensch in seiner Qual verstummt, Gab ihm ein Gott z u s a g e n was er leidet” mondja Goethe a költőről. Mi ez a goethei „sagen”? Közlés, korrektúra, kommentár vagy kinyilvánítás? Mind a négy és minden. Az élményt közölni, az esetlegességéből a forma erejével mások számára is lényegessé korrigálni és a Kimondottat a kimondással le is győzni, legyőzni a pusztá szenvedésnek renyhe, vak, illogikus voltát. Az új versek csak „kinyilvánítják” a szenvedést, a belsőt: a káoszt a káosznak kibeszélik. Az új lírában kétségtelenül van fascinálóerő, mint ahogyan megfelelő hangulatban egy állat titokzatosan kimeredő szomorú szeme fascinálhatja az embert. De ez nem kinyilvánítás, ez a kinyilvánítandó, itt kel-

lene elindulni, hogy a költő csakugyan adjon valamit, többet a mi mindennapi szegénységünknel. És az új költők itt elhagynak. Hogy lehet ezt megmagyarázni? Csak egyképpen, csak úgy, hogy az új költészet mélyenjáró mai valóságok szimptomája. A realitás elől, az empirikus realitás elől való romantikus megfutamodás. A régi romantikusok legnagyobb része a katolikus egyház oltáraiba kapaszkodott meg, egy mágiikus közösség-álomban kerestek kárpótlást egy való, organikus közösség hiányaért; a mai romantikusok az inségükből erényt akarnak csinálni. Inségük a magányosság és az éltető közösség hiánya, a belső és külső világ teljes inkongruenciája, úgyhogy a világ számára az individuum, az individuum számára a világ egy megközelíthetetlen absztrakció. Fantasztikus szóábrák egymásmellé rakása és az ucca vagy egy ütközet Kínában: egyformán reális és irreális az elszigetelt, az összefüggések hitét elvesztett lélek számára. Barokk és bizzar az új költészet, a sokféleség, a szélsőségesen váratlan szó-egymásbafűzések a teljes szabadság jele, de annak a felszabadultságnak, mely a káoszé, mert a kozmoszban a szabadság épp a törvényen keresztül demonstrálódik. Azért az új versek monotóniája, mert meglepetésekben való minden leleményességük ellenére egy ponton ragadnak meg: az összefüggésekből magát kihajítottnak érző, a maga közlése, adekvát közölhetősége felett kétségbeesett individuum álláspontján. (Azokról itt nem érdemes szólni se, akiknél — szép számmal vannak — az új költészet csak arra jó, hogy elleplezzék a közönséges ténytet, hogy ti. egyszerűen nincs mit közölniük.) Az új líráról tehát a 3. felszólaló így összegezi véleményét:

1. Kortörténetileg érdekes szimptóma, mely alkotói intencióval ellentétes módon jeleníti meg a hitben és célokban koldussá lett individuális lelket,

2. nem kozmikus és legkevésbé szociális, mert nem egy gyökerező, hanem épp egy közösségekből kihullott szubjektivitás produkuma.

„A modern költő olyan kultusznak a papja, melyben nem hisz”
— írja N é m e t h Andor.¹⁹

Sinkó Ervin

Mint látjuk, Sinkó voltaképpen nem is Déryvel vitázik: A *homokóra madarait* csak néhány vonatkozásban érinti, de annak következetesen végigvezetett alap gondolatával, antimimetikus programjával hallgatólagosan kiegyezik, hisz a költészetet — a mindenkori költészetet — ő is a szó eredeti értelmében veszi, teremtésnek, „világ valóság” létrehozójának tartja. Felszólalása Déry előadászövegén túl a *Dokumentum* első számával, Németh Andor *Dokumentum*- és Kassák Lajos *Korunk*-beli tanulmányával, valamint Déry és Kassák legújabb verseivel — a korabeli magyar avantgarde egész aktuál-valóságával száll szembe frontálisan, krisztiánus esztétikája érvényesítésének utolsó kísérleteként. E konfrontálódás közben Sinkó ugyanabba a feltűnő hibába esik, mint Déry Tibor az előadásában, amikor az új vers igézetében egyféleképp elbanalizálta az Arany képviselte klasszikus költészetet: most Sinkó az, aki az új költészet ellen olyan banális érveket is felhoz, mint a papír-

szeletkéek históriája, vagy az új versek mondatainak állítólagos felcserélhetősége, korlátlan kibővíthetősége és egyebek.

Mint ahogy ezt az utolsó polémikus kísérletét megelőző esztétikai írásaiban tette, Sinkó ezúttal is a korszerű művészet szociális talajtalanságára, a káotikus világgal való összefüggésére, megnyilvánulási formáinak társadalmi okaira koncentrált. Lényegesen újat ilyen szempontból nem is ad, csak újrafogalmazza korábbi felismeréseit: vitacikkének avval a két tömény zárótételével, miszerint az új költészet a hitben és célokban koldussá lett individuális lélek, a minden közösségből kihullott szubjektivitás kifejeződése s mint ilyen, nem kozmikus és legfőképpen nem szociális — oldottabb állapotban, részletesebben kifejtve találkoztunk már e vitacikkét megelőző írásaiban is.

S nem új az a törekvése sem, hogy a költészettől, mely belső és külső valóság naiv egymásbasimulását, a szellem „testvériesülő” megnyilvánulását jelenti, különválassa azt a számára idegen alkotásmódot, mely a „szembenállás érzéséből” fakad s lázadva, a világon „erőszakot téve” érvényesül. A Kassákkal folytatott vitában, mint láttuk, ugyanezt a megkülönböztetést a „gubbiói” és a „Szent Ferenc-i” alkotásmód szembeállítása jelentette, s ott Sinkó más szavakkal, de lényegében ugyanazon inszisztált, mint ebben a cikkében: szubjektív erőfeszítéssel túlhaladni belső és külső valóság teljes inkongruenciáját, hogy a világ számára az individuum s az individuum számára a világ ne legyen pusztá absztrakció.

S ugyanígy nem új Sinkónak az a programatikusság kitétele sem, hogy „a költő csakugyan adjon valamit, többet a mi mindennapi szegénységünkénél”, illetve, hogy a kimondással győzze is le a Kimondottat, „a pusztá szenvedésnek renyhe, vak, illogikus voltát”, s ne csupán azt tegye, hogy „a káoszt a káosznak kibeszéli”; nem újdonság ez Sinkónál, csak újravariálása *A legmodernebb irodalmi irányok...* azon megállapításának, hogy a korszerű irodalmi alkotások megállnak a jelennél, nem tudnak vele megbirkózni s csak „káosz, káosz!”-t kiabálnak, ami még nem közösség a világgal, hanem csupán azonosság a szegénységével...

A fogantatásában, intencióiban és tartalmában egyaránt a krisztianizmus jegyeit magánhordó irodalomnak Sinkó továbbra is klasszikus formát szán. Petőfivel, Adyval és Goethével érvelve lényegében ugyanazért az „építő, a szellemi káoszban rendet teremtő, nevelő, pozitív művészetért” száll síkra, amelynek *a Legmodernebb irodalmi irányok...*-ban „egy új klasszikus költészet” volt a szinonímája. S érdekes, hogy a még mindig krisztianus Sinkó ezt az új-klasszikus formát világnézetileg — hegeli-engelsi, illetve Lukács György-i platformról igyekszik kivédeni! Szemben ugyanis a korszerű költészeti formával, melyet szerinte a „fantasztikus szóábrák egymásmellé rakása”, „a sokféleség, a szélsőségesen váratlan szó-egymásba-fűzések” jellemeznék, Sinkó az organikus, az objektív törvénytől megfékezett formát hirdeti, miközben, úgymond, a hegeli-engelsi szabadság-fogalmat parafrázálja — „a szabadság épp a törvényeken keresztül demonstrálódik” —, illetve az *Esztétikai kultúra* azon tételére variál, hogy a teljes szabadság a legirtózatosabb megkötöttség: „a szélsőségesen váratlan szó-egymásba-fűzések a teljes szabadságnak jele, de annak a felszabadultságnak, mely a káoszé”.

Sinkónak erre a kis terjedelmű cikkére, mely inkább nevezhető régi, krisztiánus esztétikai hitvallása megerősítésének, semmint a Déry kifejtette antimimetikus költői elv tagadásának, paradox módon Déry is úgy válaszol — hogy megerősíti *saját* esztétikai hitvallását, a zárórész kivételével szinte szóról-szóra „átmásolva” a *Korunk* olvasóinak a *Dokumentumban* már megjelent, *Az új versről* szóló esszéjét.²⁰

3. Déry Tibor: Csicsergés a homokóra körül

A homokóra madarai csak addig élnek, amíg hiszünk bennük. Sinkó Ervinnel az a csoda történt meg, hogy megtagadván őket, mégis elszaporodának mint a sivatagban a porszem és gyors szárnyakkal és mértéktelen kiabálással nyüzsögnek és sokasodnak szkeptikus szakálla környékén. A verseknek mágiájuk van. Az írástudó tagad, de annál erősebben zengenek mint Hölderlin bíborfelhője az Alpések jobb és bal oldalán. Még egy két ilyen hitetlen s a lázadásból akadémia lesz.

Sinkó azt állítja, hogy érti verseimet. Én, bevallom, nem értem őket. Mint ahogy nem értem meg a szöveget, amit a testemen hordok, a cseresznyefát, ami az ablakom előtt áll, azzal szemben, hogy megértetem azt, hogy a kereskedő mennyiért adta el nekem a szöveget s hogy a cseresznyefa gyümölcsfa s a choripetalae-k kategóriájába tartozik. Nem értem verseimet, viszont értek hozzájuk. S némi hozzáértés elengedhetetlen.

Nem tételezem fel, hogy vitakozási rabulisztika, még kevésbé, hogy könnyelműség vagy rosszhiszeműség, ha Sinkó azt állítja, hogy az új versekbe (az enyéimbe, Kassákéiba, stb.) „bele lehet írni pár sort, folytatni lehetne, mondatok sorrendjét is fel lehetne cserélni benne” anélkül, hogy „a vers jelentés- vagy hangulatértéke szükségképpen megváltozna”. Szimpatikusabb nekem az a feltevés, hogy nem ért hozzá. Ismerek egész sor kitűnő embert, aki nem ért a versekhez. S mint a sáskaraj, megszámlálhatatlan azok serege, akik a mi verseinkhez nem értenek, azzal szemben, hogy megértik a Sinkó által kedvelt verseket. Nem dicsekedésből mondom s ha popularitásomnak nem lenne más ára, mint az, hogy verseimből kihagyjak pár mondatot, beleírjak pár sort, felcseréljek néhány szakaszt, könnyű szívvel megtenném — dacolva azzal a veszéllyel, hogy végül magam is megérteném magamat — de ki tanít meg rá?

Nem hiszem a művészi alkotás megváltozhatatlanságában. Esztétikai frázis, hogy a tökéletes versen egy szót, egy vesszőt sem lehet megváltoztatni. A cseresznyefáról is levághatok egy ágat, belejuthatok egy gallyat s emotív hatása alig fog megváltozni. S amennyire a régi vers, annyira — de csak annyira — megnyeshető utólagosan az új vers is. A mű bizonyos elemekből épül fel, mézből vagy ecetből, rendszerint azonban még komplexebb alkatrészekből, ezek többé-kevésbé helyettesíthetők vagy pótolhatók rokon elemekkel, melyeknek emotív summája egy-két rebbenésnyi, emberi lélek számára alig észrevehető különbséggel meg fogja közelíteni az eredeti vegyület hatását. Ez áll a mi verseinkre is,

innét azonban még nagyon nagy az út a Sinkó által megkísérelt tömegmészárlásig. Ha egy szarvától megfosztott orrszarvú valakiben ugyanazt a gyönyörűséget vagy félelmet kelti, mint egy mellette álló meg nem csonkított példány, úgy közelfekvő a feltevés, hogy emezen sem látja meg a fegyvert, s úgy esetleges gyönyörűsége, mint félelme fiktív: az illető valószínűleg rövidlátó.

Tisztára spekulatív úton aligha lehet hozzáférközni egy ismeretlen jelenség törvényeihez. Nem áll az, hogy „az új líra... az organikusnak tagadása és a törvény nélkül álló, esetleges szubjektivitás önkényét, anarchiához való jogát deklarálja”. Még kevésbé, hogy „az asszociatív képességek helyébe a disszociatívokat kultiválja”. A vers szellemi megnyilvánulás s akkor organikus, ha a szellem törvényeit követi s nem a materiáét. Ezek a törvények még nagyrészt ismeretlenek s ismeretlenje közülük régi műszerekkel s pretenziókkal megközelíthetetlen. Azt írtam, hogy ami logikán kívüli (pl. a prelogikus állapot) logikailag felmérhetetlen. Ezt Sinkó hol koncedálja, hol nem, de kifogásolja, hogy nem látja más törvényeit az új versnek, amik egységbe fognak. A materia az érzékelhetőség logikáját követeli a szellemi alkotástól. De a szellem nem törődik a külvilági élet rendszerével, akár összeütközésbe kerül vele, akár párhuzamosan halad: a saját életét éli s összeütközéseit, megbékéléseit is a saját eszközeivel fejezi ki. Csak az a köze van a valósághoz, hogy belőle fakad s nélküle elképzelhetetlen, de nem szaporodik se sejt-osztással, se párosodással, nem rág foggal, nem emészt gyomorral, nem lélegzik se kopoltyúval, se tüdővel; saját szabályai szerint fejlődik az emberben épp úgy mint az orrszarvúban.

Materiája irodalomban nem a valóság, hanem a nyelv; nem is a nyelv, mely már feldolgozása, formábaállása a nyersanyag, hanem maga az ősanyag, a szó.²¹ A szó, amely lehet a valóság megjelölése, neve, de nem szükségképpen az. A szó absztrakció is lehet, grammatikai hajtószíj, zenei hangemlék, optikai kép, lehet minden racionális értelem nélküli hangcsoport is, meghatározhatatlan asszociációk gyűjtőmedencéje. A szó — minden szó — elasztikus levegőréteget visel maga körül rokon szavak vagy valóságreszletek emlékeiből: az asszociációkból. A grammatikai (sintaxis) logikai rendszerbefogása a szavaknak, melyet az új vers, ha túl nehézkesnek, közvetettnek talál, egyszerűsít vagy felold. Az értelmi rendszert érzelmi rendszerré építi át.

Az új vers önálló életet él. Költője szavakból állítja össze (a szavakból, melyek túlnőttek értelmükön). Önmagát fejezi ki, hogy a maga képére (erkölcsileg is) megváltoztassa a valóságot. Nem látja másnak, mint amilyen, de másnak akarja, amilyen ő. Az új vers tehát cselekvő karakterű s mintahogy az ember életének nincs egyetlen pillanata sem, amelyet ne ő maga vinne véghez, az új vers is maga viszi véghez, *feléli* témáját — de nem közli. Nem szól az értelemhez, mintahogy semmiféle életjelenség nem szól az értelemhez (csak utólagosan kategorizáljuk őket használhatóságuk szerint), hanem teljes súlyával, szenvedélyével támadja meg az embert, az idegen vitalitás ellenállását. Mennél tisztábban fogja fel a költő saját egzisztenciájának törvényeit, annál agresszívebbek, tehát meggyőzőbbek lesznek versei.

A költő a vers összes elemeit saját magából veszi. Minthogy nem

másolja a külvilágot, minthogy nincs közölnivalója, alkotására nem érvényes a külvilág értelmi feldolgozásának rendje, a racionális logika. Az események kauzalitása nem érvényes a lélekre. A költő egy mélyebb rétegekben heverő logika szerint dolgozik, mely az értelem számára önkényes, nem ellenőrizhető, de megnyilvánulásaiban csálthatatlan, mint az ösztön s amelyet érzelmi logikának nevezhetünk.

Ez az érzelmi logika az, mely az új versekben az eddig túltengő racionális logika helyébe lépett s mely bár Arany Jánosban helyell közel épp úgy fellelhető, mint Homerosban, formailag legélesebben különbözteti meg az új verset közvetlen s régebbi elődeitől. Sinkó erről nem beszél, mert nem érzi, nem látja, mert a szellemnek, a receptív készségnek merészebb ellágyulásaira, szilajabb ugrásaira van szükség, mint az eddigi megszokott tempónál (nem így volt-e ez Ady felbukkanásánál is?) Az a kissé demagóg, savóízű hasonlat, mellyel az új vers genézisét magyarázza — a papírszeletkékre taláalomra felírt szavak példázata — viszont alig érdemes ellenvetésre. (Bár sok esetben meggyőzőbb számomra a véletlen lírai ereje, mint egy grammatikai koncepció. A természet egy véletlen s egy törvény találkozásából született.)

Az esetleges szubjektivitás önkényét, az anarchiához való jogot deklaráljuk? ... ugyan honnét vette ezt, uram! Se erkölcsileg, se művészetileg soha ilyen deklarációt nem tettünk. Ön egy versemből idéz egy fél strófát, elhagyva a befejező sorokat, a mondat végét, a melódia befejező ütemét s ezzel akarja bizonyítani szubjektív, művészeti törvény által meg nem kötött önkényemet? Mit szólna hozzá, ha ugyanezzel a módszerrel idézném vissza például az Ön által citált Ady verset:

*Szörnyű a szél
Vitorla nincs
Krisztus kell*

elhagyván a befejező sort, ami verssé teszi: *Ajtó és kilincs*. Menti eljárását, hogy nyilván nem vette észre, hogy a strófának még nincs vége. Az ilyesmi — rímek hiányában — a legalaposabb kritikai vizsgálatnál is megesik.

Mi az, ami szemben az új verssel, meghittebbé teszi az Ön számára még az ugyancsak nyugtalanító Ady sorokat is? (Nem ismerem a verset, tehát csak az idézett részről beszélhetek.) *Nincs itt egyetlen szó, mely saját magát jelentené*. Az első sor hangutánzó, alliterációs szélsúvöltéséből nem tudsz kijutni, mert nincs vitorlád. Vitorla kell? ... nem, Krisztus! aki alatt vitorlát értesz, hogy kikerülhess a zivatarból, mintahogy a vitorla, ha megkerülne, Krisztussá válna. De igazi zivatar-e az a zivatar, amelyből Krisztus tud csak kivezetni, mintahogy egyszer már kivezette az apostolokat a háborgó tengerből vagy pedig csak jele másnak, földi vagy égi kataklizmáknak? S a vitorla amivé Krisztus lett, hirtelen átváltozott ajtóvá, mert közben közelebb jutottál... mihez? ... a vízről már a szárazföldre értél, az ajtó elé, ami Krisztus és nem ajtó, a kilincs alá kívánczol, ami megnyitja az ajtót, az egész verset, mert nem kilincs, hanem kulcs... mire nyitja rá az ajtót... Krisztusra? Szél volt, a vitorla, ami Krisztus volt, elvezethet az ajtó elé, ami Krisztus,

amit Krisztus a kilincsel megnyit, egy szobára, ahol ki ül... Krisztus? Nincs itt egyetlen szó, ami saját magát jelentené, itt csak szimbólum van egy zenei frazeológia hullámain.

A szimbólum kényelmes lombsátor, minden elfér alatta. Nap, árnyék, ringatózunk. Megfejtjük vagy félbehagyjuk, mint egy kereszt-rejtvényt. Ellenőrizhető, mint egy kereszt-rejtvény, megfejtése benső megelégedéssel tölti el az olvasót. Bőbeszédű, mint egy javasasszony. Nem maga a költői mágia a művészi teremtés titokzatosságával, mint egy matematikai varázsképlet, hanem annak levezetése. Több benne a szentimentalizmus, mint az indulat. Nem maga a csoda, csak annak ruhája, amelybe értelmünk — tetszés szerint — behelyezheti mindig racionális magyarázatát, sőt magyarázatait. A tranzakció lehet varázs vagy varázslatos, de a csoda alatt mindig materia nyugszik, a vegyület mindig heterogén. A szimbólumot mindig magyarázni kell — az olvasó maga kommentálja — de a kommentár s az élmény között oly nagy az űr, hogy azt semmiféle frenezis nem tudja kitölteni.

Az új versben nincs szimbólum. Az új versben minden szó önmagát jelenti. Önmagát jelenti vagy asszociációs centrum: mint a mágnes felé, ömlenek köré a rokon, a komplementer szavak, amik kiegészítik, teljessé teszik, értelmét, értékét tökéletessé és zengővé. Ez nem magyarázat, egy állandóan fluoreszkáló áradás, a szónak mint jelenségnek legszonorabb kiteljesedése. A vitorla itt is jelenthet ajtót, kilincset, utat — ha így következik a sor természetéből, de sohasem az Utat, sohasem egy mögötte álló kényúri értelmet, mely önkényes, igenis ismétlem, önkényes, egy a szón kívül fekvő cél érdekében kategorizál, ferdíti el a szót. Az új versben a vitorla csak akkor jelenthet ajtót, kilincset, utat, ha tényleg az, ha költő képzetén belül — mely önmagáért való — ajtó, kilincs vagy útként szolgál. De az asszociációk sohasem csoportosulnak az asszociációs centrum alá, egy síkon mozognak vele, test a testéből, vér a véréből.

Érzelmi logikáról beszéltem — pontatlan szó, de nem tudok jobbat a képzettársítás funkciójának motorára — szemben a racionális logikával, mely a valószínűségek kauzalitására mutat. Az érzelmi logika az öntudat alatt szabályozza a költő képzetait²² (melyek ugyancsak az öntudat alól szállnak fel kész szavak vagy szócsoportok formájában vagy pedig meghatározhatatlanul, még testet keresve: ilyenkor mint hiányérzetek jelentkeznek). A képzetek alakulása a lelki élet törvényei szerint megy végbe, melyek közül a legjellegzetesebbek:

- a képekben, hangokban, mozdulatokban való gondolkodás
- az asszociációk általi definiálás
- az asszociációknak folytonos, pillanatig sem szűnő menetelése,
- a folytonos mozgás kényszere.

Az érzelmi logika racionálisan ellenőrizhetetlen, nem úgy, mint a fejemre idézett Petőfi vers szerkezete (Reszket a bokor, mert Madárka szállott rá, Reszket a szívem, mert Eszembe jutottál) mely két, egyébként inkongruens eseményt azért illeszt egymás mellé, mert külső funkciójuk egy mozzanatában, a bokornak s a szívnek hirtelen megrezzenésében hasonlítanak. E hasonlatosságból kiindulva s a két esemény indokolásának grammatikailag egyöntetűen való formulázása segítségével az „eszembejutás” áthasonul madárrepülésre: emléked úgy szállt rá szívem-

re, mint madár a bokorra; emléked-madár, szívem-bokor. Logikailag teljesen követhető, magyarázható. Ahol nem követhető, s ahol éppen ezért verssé válik: ott van, ahol Petőfi két térbelileg inkongruens, időbelileg össze nem függő eseményt együtt s egyszerre jelenít meg, kauzálitási összefüggés nélkül: egy képzelt síkon, *egy síkon*. Ugyanúgy, mint az Ady strófánál, melynek emotív hatását ugyancsak a meg nem okolt, a meg nem okolható időtlen gyorsaság adja, amellyel tengerről szárazföldre értünk, ott sem voltunk még s itt sem vagyunk már: a varázslat.

Enélkül az érzelmi logika nélkül művészeti alkotás nem jöhet létre; bocsássa meg, Uram, ha ezt a tételt tudatosítottuk s a törvényt a maga meztelen szigorúságában igyekezzük alkalmazni.²³ Tudom, hogy az ember bizonytalanra válik ott, ahol az ellenőrző értelem elhagy, ösztöneinket túlságosan megvetettük. De ha igaz, hogy az ember eredendően büntetlen, hagyjuk el az önmagunkat sujtó szkepszist és a pesszimizmus örökös kontrollóráit.

Anarchisták volnánk, az esetleges szubjektivitás önkényét deklarálók? ... ezért? Az empirikus realitás elől romantikusan megfutamodók ... ezért? De hiszen komolyabban vesszük a realitást mint bármelyik más előttünk járó nemzedék, tárgyilagosan szemléljük, lemérjük értékét, határait, anyagszerűen bánunk vele. Hiszen jobban respektáljuk, mint bármely más előttünk járó nemzedék, meghagyjuk önálló életét, nem keverjük el a tőle idegen emberi szellemmel, tiszta határt vonunk közte s az irreális között. Még mesterségünket is célszerűbben, tehát anyagszerűbben kezeljük, a legszigorúbb ökonómiával, nem tévesztjük össze, mint azt Ön teszi, az anyagot az eszközzel. Tudjuk, hogy a realitás folyton mozgó, változó, megrögzíthetetlen anyag, kutatjuk az összefüggéseket, mert tudjuk, hogy minden összefügg s hogy a realitás s az irreálitás is találkozik egy egyelőre még ismeretlen ponton.

Nem vagyunk egyedül. Ha kevesen is vannak, akik felismerik, hogy hozzájuk tartozunk, annál többen vannak, akiknek nevében beszélhetünk, ha nem is veszik észre, hogy róluk van szó. Ez nem közösségihiány. Osztálytalanul egy osztályhoz tartozunk, mely nem ismer, egy generációhoz, amely nem hisz, harcot vívunk, mely nem a mi, hanem a mások harca. Lehet, hogy ez keserű dolog, de csak a mi dolgunk. „Und Vieles, wie auf den Schultern eine Last von Scheitern, ist zu behalten. Aber böses sind die Pfade. Nämlich unrecht, wie Rosse, gehen die gefangenen Element und alten Gesetze der Erd. Und immer ins Ungebundene gehet eine Sehnsucht. Vieles aber ist zu behalten. Und Not die Treue.”

A homokóra madarai azonban élnek. Credo quia absurdum, mondta Tertullian, amikor meglátta őket. Szép idő volt, mert a nap sütött. A sugarak között röpködtek, hosszú csőrökkel, melyek leérnek az egyenlítőig s medrükből kibillentették a hosszúsági és szélességi fokokat. Mint a kötetlen szabadság nyilai suhantak a fogalmak fölött, Pontiusától Pilátusig, a jeruzsálemi park fölött, az elaludt számok útján egy zsebóráig, mely oly hirtelen dörgéssel állt meg, mint az utolsó ítélet napja. Assisi szent Ferenc megáldotta őket a Subasio hegye alatt, mert ők az örök lázadás vetőgépei. Szép idő volt, a nap sütött. Nincsenek határok, se vércseppel, ahol ők járnak. A szemük két malomkő, oly könnyűek! oly könnyűek! Az elhalt másodpercek csipegetik, egy nyílegyenes vonal

ez, amelynek nincsenek dimenziói, nincs múltja, se árnyéka. Autótaxi megy a híd alatt, a hitetlenek súlyos holttesteit viszi az árokba a kiszzenvedett idő — s helyhatározókkal s a logika sárga fáslijával, mely szennyesen gördül ki nyelvük alól a porba. A nap süt. Requiescat in inquietudine.

Pap Józsefnek, aki pillanatnyilag egyetért a homokóra madaraival, pillanatnyilag nincs is mit válaszolnom.²⁴ Ami annyit jelent, hogy — miután nem esztétikailag mértem a világot — csak addig értek vele egyet, amíg ő egyetért velem. De addig, remélem kölcsönösen, a legnagyobb jóindulattal.

Déry Tibor

A *homokóra madaraival* ellentétben, amely csak az alapeszméjét fejtette ki *Az új versről* szóló Déry-esszének, a *Csicsergés...*, mint láttuk, a zárószakasz kivételével az egész esszét megismétli, s ezáltal az antimimetikus program itt teljesebb, kifejtettebb, mint a vitaindító előadásszövegben volt. Ugyanakkor egy új elemmel is gazdagodik — Sinkó Adyval való példálózása hatására — az új versről kialakult Déry-hitvallás: a szimbolizmus alapos, *Az új versről* írt esszéből még hiányzó kritikájával.

E válasszal Déry voltaképpen megerősíti, részletezi s költészetre vonatkoztatva abszolutizálja azt az elvet, amelyet a Mester, Kassák Lajos már két évvel azelőtt, épp a Sinkónak vitaalkalmat adó, *Az új művészet él* című tanulmányában a képzőművészetre vonatkoztatva kifejtett: „A kép — csak kép lehet. Ha emberre, tengerre vagy naplementére akar emlékeztetni, elvesztette sajátosságát és sohasem lehet azzá, amivé a szín, forma és sík törvényei szerint lennie kellene.”

A válaszból jól kivehető a határvonal, mely Déry és Sinkó művészi hitvallását elválasztja. Déry szerint ugyanis az új művésznek az a hivatása, hogy önkifejezése révén a maga képére formálja, megváltoztassa a valóságot, Sinkónál viszont, mint láttuk, a krisztianus költőnek csupán az a missziója, hogy egyféle pozitív önnevelést végezzen s nevelőleg hason másokra is, az individudális emberi lélekre (s nem pedig a számára absztraktnak bizonyult publikumra); Déry szerint az új költészet más-milyennek akarja a világot, mint amilyen, s ebben van cselekvő karaktere, Sinkó krisztianus esztétikája viszont világ és lélek „testvériesülő” kiegyezésén inszisztál inkább, s nem a cselekvő változtatáson.

Érdekes azonban, hogy Déry a válaszában ennek a nyilvánvaló esztétikai különbözősnek mintegy tagadja a szemléletbeli és világnézeti megalapozottságát, elvitatva azokat az általános, a világhelyzetre jellemző szellemi okokat, amely Sinkó szerint az új művészet eszmei hátterét és alapját képezik.

Elsősorban azt igyekszik cáfolni, hogy az új líra a szellem és matéria organikus összefüggésének tagadása, de paradox módon e cáfolási kísérlet közbe szinte explicite is — ezt bizonyítja ő is: „A vers szellemi megnyilvánulás s akkor organikus, ha a *szellem törvényeit követi, s nem a matériáét.* (...) A matéria az érzékelhetőség logikáját követeli a szellemi alkotástól. De a *szellem nem törődik a külvilági élet rendszerével...*”

Továbbá kétségbevonja azt is, hogy az új művészet világnézetileg az esetleges szubjektivitás önkényének, anarchiához való jogának deklarálásán alapul. „Se erkölcsileg, se művészileg soha ilyen deklarációt nem tettünk” — állítja Déry, s ebből a szempontból „feledékenyebb” Kassák-tanítványnak bizonyul Sinkónál. A Mester ugyanis két évvel azelőtt többek között épp a *Testvérben* védte az új művész „erőszakra” való esztétikai jogát: „Az új művész érzi, hogy itt van és felteszi magának a kérdést: mit tudsz csinálni az előtted levő anyaggal? Nem az 'anyagban rejlő isteni szellem' kifejtésén dolgozik (...), hanem az ellentállással telített anyagba bele akarja erőszakolni tulajdon életének egy esszenciális csöppjét. (...) engem az az „elrejtőzött” szellem csak annyiban érdekel, amennyiben ellentálló erőt fejt ki az ellen, hogy én a magam szellemét belezárhassam az anyagba.” Ezzel az anyagon elkövetendő „gubbió erőszakotlansággal” szemben fejtette ki Sinkó a „Szent Ferenc-i” alkotásmód apológiáját, az anyaggal szembeni „hatalmi tébolyinak” és az anyaghoz áhitat nélkül, pusztá haszonleséssel közeledő „utilitarista romantikának” nevezve Kassák álláspontját. Déry annak idején nyilván nem olvasta Sinkó és Kassák vitáját, azonban arról is megfélemedezik, hogy saját vitaindító előadásszövegében ugyan nem, de *Az új versről* írt esszéjében egyféleképp maga is az „utilitarista romantika” mellett tett hitvallást: „Morálisan (utilitarisztikusan) kategorizálható — ti. az új vers —, mint minden más realitás.”

S paradox módon állítással, helyesléssé válik Déry cáfolata akkor is, amikor Sinkónak az új művészek empirikus realitás előli „megfutamodásával” kapcsolatos vádját akarja hatálytalanítani: „Az empirikus realitás elől romantikusan megfutamodók...? De hiszen komolyabban vesszük a realitást, mint bármelyik más előttünk járó nemzedék (...) meghagyjuk önálló életét, nem keverjük el a tőle idegen szellemmel, tisztá határt vonunk közte s az irreális között.”

És végezetül nem sikerül Dérynek azt sem megcáfolni, hogy az új művészet a legszorosabban összefügg a médium-hiánnyal. „Nem vagyunk egyedül. (...) Ez nem közönséghiány” — tagadja Déry igen határozottan a sinkói tételt, azonban a következő mondata — a magyar avantgarde tragikus pátoszának ez a szép megfolagalmazása — a sok „nem”-mel éppen azt bonzinyítja, amit Sinkó a huszas évek izmusainak szociális lételenségéről vallott: „Osztálytalanul egy osztályhoz tartozunk, mely nem ismer, egy generációhoz, amely nem hisz, harcot vívunk, mely nem a mi, hanem a mások harca. Lehet, hogy ez keserű dolog, de csak a mi dolgunk.”

Déry joggal állítja, hogy tisztán spekulatív úton aligha lehet hozzáférközni egy ismeretlen jelenség, az új vers törvényeihez, azt azonban csaknem alaptalanul tételezi fel, hogy Sinkó nem ért az új művészethez. Értett azért Sinkó is az izmusokhoz, s nemcsak azért, mert ha igen rövid ideig is, de maga is a vonzáskörükbe tartozott s nem sok sikerrel bár, de maga is művelte az új verset; értett az izmusokhoz azért is, mert a forradalom bukásától a huszas évek végéig velük szemben, szellemisségüket és formaujításait tagadva, „kirekesztve” építette ki saját új-klasszikus költészetét, szociális és filozófiai vonatkozásaik beható tanulmányozásával pedig a maga ellen-izmusos és antiproletkultus krisztianus esztétikáját. Hogy Sinkó a hozzáértés ellenére sem tud egyetérteni Déry

költői hitvallásával, annak, mint vitájuk előzményeiben láttuk, nem holmi esztétikai konzervativizmus az oka, hanem a forradalom bukásával beállt életérzésbeli és világnézeti válság, amelynek a krisztianus esztétikai hitvallás már csak másodlagos, de igen logikus és szükségszerű következménye lett.

4. Tanulságok

Az ifjú Sinkó irodalmi útja, melyet a Kassákkal és Déryvel folytatott vitája bemutatása közben csak vázlatosan ismertettünk, néhány általános következtetés levonását is felkínálja.

1. A világháború kitörésével és az addig áhitatosan körülrajongott szociáldemokrácia morális csődjével hitét veszített, s a mozgalomnak hátat fordító ifjú Sinkót 1916-ban a Kassák-kör aktív antimilitarizmusa és mozgalmissága segítette vissza a cselekvő létformához és a mozgalomhoz. A magyar irodalmi avantgarde-val való találkozásának ez volt az alapvető jelentősége. Irodalmilag viszont Sinkó számára a Kassák-kör egy rövid, alkotóilag jelentéktelen intermezzo volt csupán, mely a későbbiekben sem lírájában, sem prózájában nem lesz különösebb hatással alkotómódszérére. Egyedüli jelentős irodalmi következménye a Kassák-körbe kerülésének az volt, hogy megtagadta a *Nyugat* szellemiségét.

2. A Kassák-kör elhagyásának elsőrendűen világnézeti oka volt: Sinkó a Tanácsköztársaság majdani „természettudományos szárnyának” hatására egy antiindividualisztikus, bizonyos mértékig vulgármaterialisztikus és radikálisan balos világnézet foglya lesz s az *Internationále* többi alapítótagjával együtt egy „korai proletkult” igézetébe kerül.

3. Az extatikusán élt Világforradalom bukása tartós világnézeti és életérzésbeli válságot idéz elő Sinkónál: a krisztianizmus majd egy évtizedig „fogva” tartja s most már ez a „szellemi rabság” tagadtatja meg vele — immár másodszor — a Kassák irányította avantgarde mozgalmat.

4. A huszas évek izmusaival krisztianus platformról történő opponálásának filozófiai „rugóit” egyrészt a kassáki tudományos-technikai optimizmus és a metafizikailag „százszázalékosan” problémátlan emberi lét vulgármarxista mítoszának a tagadása jelentette, másrészt pedig az anyag és szellem, világ és individualitás, valóság és kreáció viszonyának dialektikusabb szemlélésén való inszisztálás. A merev antinómiák helyett Sinkó az „egységet” hirdeti minden fenti vonatkozásban, ezt azonban idealisztikus-krisztianus módon véli elérhetőnek, a Szeret Ferenc-i békülékenység és tolerancia végső soron passzivizáló, a-szociális programját valva magáénak.

5. Sinkó ellen-avantgarde-izmusa irodalomtörténetileg nem regreszszív. Nem visszatérést jelentett a *Nyugat* szellemiségéhez, hanem — az avantgarde-hoz hasonlóan — szintén a „nyugatosság” tagadását, azonban egy sajátos módon: Sinkó a *Nyugat* költészetében a nem-spekulatív és antispirituális, *hagyományos* magyar lírát tagadta s egyféle Új-nak az igézetében alakította költészetét és esztétikáját ő is, azonban ezt az újat szellemileg a magyar irodalom történetéből hiányolt „ezotereikus val-

lásosságban”, formailag egy „új klasszicizmusban”, az elődöket illetően pedig *A halottak élné* Adyjában, Lesznai Annában és Balázs Bélában vélte felfedezni. Ellen-avantgarde-izmusa ugyanakkor nem jelentette az izmusok dogmatikusan „balos” elvetését sem: Sinkó maga is elvetette a „proletkultúrás művészeti irányt”.

6. Ellen-izmosos polémiáiban kétségkívül sok minden korrekcióra szorul. Egyik alapvető elvi tévedését abban látjuk, hogy Sinkó hallgatólagosan az egész avantgarde-ot az „esztétikai kultúra” újabb megtestesülésének vélte, s mint ilyet vetette el, holott a magyar avantgarde aktivista főárama maga is az „esztétikai kultúra” nyilvánvaló praktikus tagadása volt. S ugyanez vonatkozik arra az elvi tételére is, miszerint az avantgarde az anarchiába rekedt destrukció; emellett Sinkó akkor is kitartott, amikor a magyar avantgarde a konstruktivizmussal programatikusan és gyakorlatilag is épp az ellenkezőjéről tanúskodott.

7. Sinkó két alapvető ellen-izmosos tételét azonban igazolták az évek: a kulturális és művészeti örökség ifjú-sinkói védelmezése a régi és új „zsdánovizmus” idején különösképpen is értékes törekvésnek bizonyult, míg a korabeli avantgarde szociális léttelenségét, médiumnélküliségét, mozgalom-voltának történelmi talajtalanságát a harmincas évek szintén igazolták.

8. Az avantgarde-val opponálva Sinkó kialakította sajátos krisztianus magánesztétikájának a körvonalait. Ennek az esztétikának világnézeti-életérzésbeli alapját egyrészt a forradalom bukásának előestéjével és a fehérterorral kialakult meggyőződése képezte, hogy *mindennemű* társadalmi erőszak, hatalmi intézmény és hatalmi politika rossz, embertelen s tolsztoji módon elvetendő. Erre a politikai tolsztojánizmusára épült aztán az alkotás „gubbiói” módjának elvetése és a „Szent Ferenc-i” — a belső és külső valóság szelíd, áhítatos, tiszteletteljes, „testvériesülő” azonosulását jelentő — alkotásmód affirmálása. Másrészt, krisztianus magánesztétikáját meghatározta a világforradalom elbukásával, a nagy kataklizmával számára üressé, tartalmatlanná, összefogó princípiumokat nem ismerővé lett, az anyagi utilitarizmus tébolyába vesző világ látványa és intenzív átélése is, melynek hatására Sinkó „építő, a szellemi káoszban rendet teremtő, nevelő, pozitív”, de mindennemű esztétikai utilitarizmust kizáró funkciót szánt krisztianus művészetének.

9. Ennek a krisztianus esztétikának az ifjú Sinkó alkotásában nemcsak fedezete, de aranyfedezete is van: a jórészt közöletlen krisztianus költészete és az *Aegidus útra kelése* című kisregénye. Mindezek alapján Sinkó életművének ifjonti, a huszas évek végével záruló szakaszát nem a magyarországi vagy jugoszláviai magyar avantgarde fogalomkörébe helyeznénk²⁵ — hisz az avantgarde, mint láttuk, rövid és irodalmilag terméketlen intermezzo volt csupán alkotói útjában, s ezzel szemben költészetben, szépprózában és esztétikai írásokban egyaránt egy erőteljes, az avantgarde-val polémikusan opponáló krisztianus irodalmat művelt. Ha már szükséges az „elhelyezés”, akkor inkább oda helyeznénk, ahová ez az életmű-részlet természetesen kívánkozik, s ahol nem epigon-szerű, hanem autentikus hely illeti meg: a huszadik századi magyar irodalomtörténet „ezoterikusan vallásos” irodalmába.

JEGYZETEK

- ¹ Korunk, 1927, 181—186. l.
- ² *A homokóra madarai egy 3. felszólaló megvilágításában.* Korunk, 1927, 316—318. l.
- ³ Korunk, 1927, 586—590. l.
- ⁴ Az első adalékot ehhez a témához „Az új művészet él” (*Kassák Lajos és Sinkó Ervin vitája 1925-ben*) címmel folyóiratunk 1970/4. számában publikáltuk (108—129. l.), elsősorban Kassák és Sinkó személyes kapcsolatára és eltávolodásuk világnézeti-élet-érzésbeli okaira téve a hangsúlyt. Ehhez az első adalékhoz ezúttal csak annyiban térünk vissza, amennyiben ez szükségesnek tűnik egyrészt a Déry Tiborral folytatott vita teljesebb megvilágításához, másrészt a Sinkó és az avantgárd témakör egészének körvonalazásához.
- ⁵ L. Sinkó Ervin: *Ady Endre kenyerén.* Híd, 1963/1., 20—25. l.
- ⁶ Sinkó Ervin: *Dr. Bibó István Nietzsche-tanulmányáról.* A Tett, 1916, 274—278. l.
- ⁷ Az 1916/2. számban: *Relief egy új templom oltárára*, az 1917/6. számban pedig: *1916-ban, Villámos halál élete, Haldokló bentnémult tavai.*
- ⁸ *Beszélgetés Lesznai Annával.* Irodalmi Múzeum, 1967/1.
- ⁹ Sinkó Ervin: *Budapesti mozaik.* Híd, 1964/2., 212—240. l.
- ¹⁰ L. Internationále, 1919/3—4.
- ¹¹ *Előjáró beszéd.* Testvér, 1924/1., 2—6. l. Újraközlését l.: Új Symposion, 35. sz., 29—30. l.
- ¹² Az idézet Lukács György füzetének (Bp., Athenaeum, é. n.) címadó esszéjéből való.
- ¹³ Wien 1923, Verlag Julius Fischer.
- ¹⁴ Testvér, 1925/6., 161—170. l.
- ¹⁵ L. 4-es számú jegyzetünk.
- ¹⁶ „Németh Andor *Kommentár* címen tette közzé a Dokumentum első számában tanulmányát az új költészetéről — a szürrealizmusnak ahhoz a felismeréséhez kapcsolódva, miszerint a versnek vissza kell szerezni öki, mágius funkcióját, amellyel akkor rendelkezett, amikor még „az léteények ősfenomenjei közé tartozott”, bővülő és bájoló erővel bírt, elementárisan beleszólt az ember életébe, „varázsdal” volt, melyet Orpheusz szólaltatott meg, s mit primitív közösségek őriznek még, a civilizációtól érintetlenebb életük konzerváló ereje folytán.” — Bori Imre: *A szürrealizmus ideje*, Forum, 1970, 58. l.
- ¹⁷ Sinkó nyilván emlékezetből idéz; a harmadik sor eredetileg: „Reszket a lelke, mert” . . . Válaszában Déry sem figyel föl erre az elírásra.
- ¹⁸ Sinkó az *Ady-strófát* is emlékezetből, tévesen idézi, akárcsak később Déry is a válaszában. *A szenvedésnél többet* idézett strófája Adynál:

*Ki jót beszél, Krisztust beszél,
Szörnyű a szél
S vitorla nincs:
Krisztus kell, ajtó és kilincs.*

¹⁹ Németh Andor a Dokumentum-beli tanulmányában egyféléképp szintén léttelennek látja a korszerű költészetet: „A poézis mint fenomen, mint aktív mágius cselekvés letűnt a modern világból. Nincs és nem lehet helye, mert az előfeltételei megszűntek. A modern költő olyan kultusznak a papja, amelyben nem hisz; cselekvéseinek értelmét nem tudja. A mise, amit cerebrál, csak dekoratív, a kehely, amit az ajkához emel, üres. Aranyba vesző, ezüstbe és brokátkba öltözik és gyakran pillant fel az égbe. De égen és földön, kívül és önmagában nem talál a természet elvont törvényénél egyebet . . .” — Idézi Bori Imre, i. m. 59. l.

²⁰ L. az esszé hozzáférhetőbb újraközlését: Új Symposion, 35. sz. 10. l.

²¹ Déry itt kezdi megismételni s az érzelmi logika csalhatatlanságával záruló szakaszig szinte szóról-szóra átveszi *Az új versről* szóló esszéjének szövegét.

²² Déry itt ismét átvesz egy egész szakaszt a Dokumentum-beli esszéjéből s vitacikkében ezzel — az új vers szociális és egyetemesen erkölcsös, utilitarisztikus kategorizálható voltáról szóló szakasz kivételével — az egész esszét megismétli.

²³ Déry itt a köv. lábjegyzetet fűzi a szöveghez: „Hogy ez sikerült, annak analitikus bebizonyítása túllépi e feleletnek szánt cikk keretét. Egy külön cikk feladata megvizsgálni, az új irodalom mennyire igazolja e teóriákat, egy külön köteté, mi az, ami a régi. eiskatulyázott, ún. örökéletű irodalomból ma is megállja még helyét.”

²⁴ A Korunk 1927 áprilisi számába Sinkón kívül Papp József is hozzászólt Déry előadásához. *Válasz Déry Tibornak* címmel (318—320. l.). E hozzászólás kettős álláspontonról tanúskodik, a szerző a régi és az új verset egyaránt respektálja. Egyrészt hangsúlyozza: „Nem nyúlok a vershez centiméterrel, ritmusmérővel, az esztétika körzőjével, szinkoronggal, hangulattal, hájjal-bájjal. (...) Véletlen az, hogy személyem szerint, életem és szakában, jobban érdekelnek a homokóra madarai, mert a szenvedő mélységek forrongását jelentik. Értelmetlenek? A tenger habja is értelmetlen. (...) Ismétlem, értem önt. Sőt titokban azt remélem, hogy a homokóra madarainak a fellépése egy új korszak kezdetét jelenti, mert a szabadság illata érzik rajta. A díszletek mintha már recsegnének ezen az ócska színpadon — talán mégis csak lesz valami?” Másrészt azonban védelmébe veszi a régi verset és Arany Jánost, s kritikai megjegyzést is fűz az új költészethez: „El tudok képzelni hatalmas, a Végtelen megérezése felé hullámozó verset is a köznapi élet csizmás szavaiból. És lehetnek a homokórák madarai, amelyek nekem nem mondanak újat. (...) A legnagyobb szabadságérezés él bennem minden művészi alkotás iránt, de nem dőlök be a legjobb hizsemű kísérletnek sem, amíg nem látom benne a többébet felé törő fájdalmas vívódást, az intuíció lobbanó fényé: napi szóval: a művészetet. (...) Elég volt a szeges drótból! De akkor meg ön is

hagyja békében Arany Jánost. A negyedik dimenzióban, ahol remélhetőleg valamenyien találkozni fogunk, meg fog majd róla győződni, hogy ez az ember maradék nélkül és nyugtalan lelkiismerettel hozta ki magából azt, amit az ő korában, az ő képességeivel és az ő számára lehetséges eszközökkel kihozhatott. Becsületos volt a metaforái legmélyéig. Ennél többet ne kívánjon. Emberek vagyunk.”

²⁵ Bori Imre az ifjú Sinkót György Mátyással együtt a jugoszláviai magyar avantgarde vajdasági hőskora, előkészítő szakasza képviselőjének tartja (*A jugoszláviai magyar irodalom története*, Forum, 1968, 67. l.), az *Aegidius útra kelését* expresszionisztikus ihletésű kisregénynek minősíti (*A szecessziótól a dadáig*, Forum, 1969, 228. l.) és Sinkónak a Déryvel folytatott vitájában elfoglalt pozícióit is szemmel láthatóan expresszionizmuson alapulóknak nevezi, Déry kritikáját pedig éppen ezért a szürrealizmusnak az expresszionizmus felőli bírálataként értelmezi (*A szürrealizmus ideje*, Forum, 1970, 65. l.).

REZIME

Objavljuvanjem i analizom diskusije Ervina Šinka i Tibora Derija (Déry Tibor) iz 1927 godine, ovaj prilog se nadovezuje na prikaz polemike Ervin Šinko — Lajoš Kašak (Kassák Lajos) iz 1925 godine (v. „Az új művészet él” — Kassák Lajos és Sinkó Ervin vitája 1925-ben. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 1970/4 str. 108—129), i zajedno sa njim predstavlja prvi pokušaj svestranijeg osvetljavanja teme Ervin Šinko i mađarska književna avangarda.

Na osnovu analize te dve diskusije mladog Šinka, kao i njegovih važnijih književnih dokumenata nastalih između 1916—1927, na kraju ovog priloga dolazi se do sledećih zaključaka:

1. Avangardni umetnički krug Lajoša Kašaka u mnogome je doprineo tome da se 1916. godine mladi Šinko ponovo vrati svom aktivističkom idejnom stavu i radničkom pokretu (koji je napustio 1914, zbog moralnog i političkog „kraha” zvanične partije ondašnje leveice, tj. socijaldemokratije), ali u književnom pogledu boravak u Kašakovom krugu bio je za njega važan jedino zbog toga što je u njemu i on raskinuo sa književnim i duhovnim idealima časopisa *Njugat* (Nyugat).

2. Raskid sa Kašakovim krugom nije bio estetskog, već političko-idejnog karaktera: Šinko je 1917. godine sa Aladarom Komjati (Komját Aladár), Žožefom Revaijem (Révai József), Žožefom Lendel (Lengyel József) i Mačašem Đerd (György Mátyás) prešao u krug intelektualaca koji će u mađarskoj Komuni predstavljati „prirodno-naučne” tendencije, i sa Đulom Heveši (Hévesi Gyula) 1919. osnivali su časopis *Internationale*, politički organ sa izrazitim anti-individualističkim, a u izvesnom smislu i vulgarno-materijalističkim i „proletkultovskim” idejama koji će nakon 4 broja prerastati u zvanični organ KP Mađarske.

3. Sa padom mađarske Komune u kojoj je on učestvovao veoma aktivno, sa ubeđenjem da učestvuje u Svetskoj Revoluciji, Šinko doživljava idejni slom i do kraja dvadesetih godina pod snažnim je uticajem kristijanizma. Sa ovih idejnih pozicija polemíše on posle 1919 sa mađarskom književnom avangardom koju i dalje predvodi Lajoš Kašak.

4. Filozofsku osnovu Sinkove konfrontacije sa mađarskom avangardom dvadesetih godina predstavlja njegov negativan stav prema naučno-tehničkom optimizmu i vulgarno-marksističkom shvatanju ljudske egzistencije, kao i prema nedijalektičkom tretiranju odnosa materija-ideja, stvarnost-individualitet, realnost-kreacija. Međutim, u pokušaju da kritički prevaziđe te misaone jednostranosti mađarske avangarde, Šinko ostaje na kristijanističkim pozicijama.

5. Posmatrana iz književno-istorijskog aspekta, Šinkova konfrontacija sa mađarskom književnom avangardom nije regresivna: ne predstavlja povratak na estetske pozicije *Njugata* koje je avangarda prevazišla, već svojevrsnu

negaciju tih istih pozicija, s jedne strane sa antipozitivističke i kritičke platforme mladog Lukača (Lukács György) prema „estetičkoj kulturi” koju je afirmirao *Njugat*, a s druge strane sa platforme „ezoterično-religiozne”, „novoklasicističke” poezije Ane Lesnai (Lesznai Anna), Bele Balaž (Balázs Béla) i, pre svega, poslednje zbirke Endre Adija (Ady Endre), koju mladi Šinko smatra najznačajnijom negacijom celokupne, tradicionalno ne-spekulativne, i antispiritualne mađarske lirike. Šinkovo suprotstavljanje mađarskom književnom modernizmu dvadesetih godina, istovremeno, ne predstavlja ni „levičarsku” kritiku avangarde, pošto je i on sam odbacio „levičarski” jednostran proletkult.

6. U polemičkim tekstovima mladog Šinka sa avangardom ima niz teza koje je demantovala sama praksa mađarske avangarde. U tom pogledu se naročito ističe njegov negativan stav prema avangardizmu kao pokretu koji je u *celini* naslednik „estetičke kulture” *Njugata*, odnosno koji u *celini* predstavlja puku anarhističku destrukciju.

7. Međutim, dve osnovne teze koje je mladi Šinko više puta suprotstavio avangardi, vreme je verificiralo kao ispravne: on je već dvadesetih godina odbacio krutu „levičarsku” negaciju celokupne kulturne i umetničke baštine čovečanstva do pojave socijalizma, a isto tako je sa pravom ukazivao na sociološku činjenicu da ondašnji mađarski avangardni pokret nema realni medij pomoću kojeg bi mogao duže egzistirati.

8. Nasuprot avangardizmu i proletkultu, mladi Šinko je afirmirao svoj kristijanistički umetnički kredo. Idejnu osnovu tog kreda čini njegovo uverenje — koje je nastalo sa padom revolucije i sa „belim terorom” — da *svako* društveno nasilje i *svaka* nasilna institucija, odnosno politika u ljudskom pogledu predstavlja zlo i zato joj se treba suprotstavljati sa tolstojevskim stavom. Na ovaj „politički tolstojanizam” se nadovezao kod mladog Šinka estetički stav da umetničko stvaranje, stvaralački proces treba da predstavlja pitomi, tolerantni, bratski odnos prema stvarnosti, po ugledu na etički odnos sv. Franje prema vukovima Gubija... S druge strane, tu njegovu kristijanističku estetiku determinisao je i svoj „Veltshmerz” koji je postrevolucionarnu, grabežljivo-materijalističku stvarnost odbacio kao praznu, besadržajnu i utilitarističku, bez ikakvih sjedinjujućih principa: to je idejni koren Šinkovog estetskog programa prema kojem umetnost treba da bude stvaralačka, pozitivna, vaspitna, koja u sveopšti duhovni haos unosi stvaralački red, a ipak isključuje estetički utilitarizam avangarde i proletkulta.

9. Kristijanizam mladog Šinka nije samo teoretskog karaktera: njegova „ezoterično-religiozna” lirika, koja je samo manjim delom objavljena u zbirci *A fájdalmas Isten* (1923), kao i roman *Aegidius útra kelése* (1927) spada u najvrednija ostvarenja spekulativno-spiritualne grane novije, i ne samo novije, istorije mađarske književnosti. Zbog svega toga mladog Šinka i njegov stvaralački period koji se prostire do kraja dvadesetih godina, nije realno svrstati ni u mađarsku književnu avangardu, niti u mađarsku avangardu u Jugoslaviji: njegovo prirodno mesto je u kristijanističkoj književnosti XX veka.

Fried István:

„ÜZEN A VAJDASÁG”

**a vajdasági költészet
visszhangjához**

„Nincsenek vezérei, nincsenek gondozói” — panasolja 1924-ben egy cikkíró a vajdasági irodalom helyzetét.¹ A panasz általános: részvétlenség, közöny, az írók egymástól elzárva élnek, alkotnak; az „öregék” nem engedik szóhoz jutni az ifjú tehetségeket, kik közül Haraszi Sándor, Szenteleky Kornél — s leginkább Csuka Zoltán neve válik mind ismeretebbé.² A sok elszórt és valóban visszhangtalan próbálkozás után a *Vajdasági Írás* (1928—1929.) című irodalmi lap aztán megkísérli, hogy tömörítse a Vajdaság írástudóit, megpróbálja, hogy határozottabb arcélú irodalmat körvonalazzon. A lap érdeme, hogy túl tud emelkedni a szűkebb igényű helyi problémákon; kitekint a szomszédos irodalmakra, sőt messzebb is. Ha az újság szépirodalmi anyaga gyöngébbnek is minősíthető, publicisztikai-kritikai igényű dolgozatai, beszámolóí értékesebbek. Elsősorban Mladen Leskovac „levelei”-re gondolunk, melyek nemcsak az adatokban gazdag esszéstílusból, hanem a józan önvizsgálatból is leckét adtak. Utalhatunk Várkonyi Nándor fontos híradásaira, Kassák Lajos és Kodolányi János portrévázlatára. Dicsérhetjük az „újarcú magyarok” sorozatot, mely — többek között — Győry Dezső, Darkó István, Illyés Gyula, Sárközi György és Szabó Lőrinc költői működéséről adott számot. A XX. századi világirodalomból föl-föltűnik H. G. Wells, Alfred Döblin, Zosczenko, Claudel neve; a szerb irodalomból Manojlović és V. Petrovićé, a magyarból: Kassák, Illyés, Déry, Szántó . . .

Mindez azt is jelenti, hogy a Vajdaság írói megpróbálnak kitörni a kényszerű elszigeteltségükből. Míg ők a szlovákiai és a romániai magyar irodalom törekvéseit kísérik elsősorban szemmel, addig a szlovákiai s a romániai magyar sajtó eleinte gyéren, majd egyre szívesebben s gyakrabban közli a vajdasági magyar költők alkotásait. Véletlen-e, hogy a pozsonyi *Tűz* Sinkó Ervin regényét közli? Az aradi Génius is teret enged a vajdasági irodalom elméleti kérdéseinek, a szerb-horvát sajtószemlének! Szántó György, a kor legigényesebb avantgardista újságának, az ugyancsak Aradon szerkesztett s megjelenő *Periszkópnak* az elindítója, szerkesztője ekkortájt veszi föl a kapcsolatot Csuka Zoltánnal. Ezek azonban még elszórt kapcsolatok. A „kisebbségi” irodalmakat tudatosan összefogni szándékozó *Kuncz Aladár* igyekszik mind jobban bevonni a közös munkába a Vajdaság írástudóit. Az ő elképzelése szerint: „Európa a termékeny, haladó szellemű nagy műveltségi és politikai együttműkö-

déshez csupán magukat szabadon kifejező regionalizmusok útján juthat el.”³ Ezért közli aztán az Erdélyi Helikon és a Pásztortűz — többek között — Borsodi Ferenc, Kristály István, Csuka Zoltán, Fekete Lajos és Szenteleky Kornél írásait, majd a Szépmíves Céh sikeres és fontos könyvsorozatában Szenteleky Kornélnak regénye jelenik meg, az Isola Bella. Az 1931-es budapesti könyvnapi „Koszorú” címen jelenik meg egy jóízű válogatott kötet, mely Erdély, a Vajdaság és Szlovákia magyar írónak impozáns seregszemléjét adja. Ebben Csuka Zoltán, Gergely Boriska, Szenteleky Kornél, Sziráky Dénes Sándor verssel, Szirmai Károly elbeszéléssel jelentkeznek.⁴

A 20-as évek végén, illetve 1931—1932-ben mind a budapesti, mind az erdélyi újságokban fel-feltűnnek a vajdasági kiadványokat ismertető-bíráló írások. A recenziések között Illyés Gyula, Molter Károly, Reményik Sándor, Vajthó László, Szántó György nevét találhatjuk, s ez biztosítja, hogy nem hazafiaskodó részvét, hanem igényes irodalmi nézőpont, a segíteni akarás szándéka a bírálatok létrehozója. Főleg Csuka Zoltán versei visszhangoznak sokáig a bírálóknál; úgy érzik, hogy Csuka lírája reprezentálja a legméltóbban a Vajdaság irodalmi törekvéseit. Egymással ellentmondó, egymással vitázó bírálatokat szembesíthetünk. Az ürügy: 1931-ben megjelent *Csuka Zoltán: Mindent legyűró fiatalság* című verseskötete. Reményik Sándor modorossággal vádolja Csuka Zoltánt, Komjáthy Jenő látásmódját, versépítését fedezi föl — modernizált változatban. Zavarja a konzervatív szemléletű költőt Csuka modernizmusa. Tehetségét nem vitatja: „Csuka Zoltán legszebb verseinek azokat érzem, melyek egy-egy tiszta, egyéni látáson keresztül, izolált, éles képen mutatják meg a kollektív nyomorúságot.”⁵ Reményikkel — meglepetésre — némileg rokon állásponton bírál Illyés Gyula is, ki „romantikus”-nak látja Csuka fejlődésének első korszakát. Nem élmény-költészet a Csuka Zoltáné, hanem programköltészet — fejtegeti, s e gondolatot továbbfűzi: „aki állandóan messzire néz, természetes, hogy zavarosan lát.”⁶ Az izmusokat meghaladó Illyés bírálata végén elismeri a megbírált tehetségét és szándékait. Illyés a 20-as évek közepén — éppen például Szántó Periszkópjából tudjuk⁷ — szintén ezt a fajta, ha nem is ennyire himnikus-extatikus költészetet „művelte”. A 30-as évek elejére sikerült kikristályosítani egyéni hangú, a modern törekvéseket a hagyományos költőiséggel szintézisbe hozó líráját. Bírálata olyan költő hangja, ki tulajdonképpen saját elmúlt korszakára néz vissza. Molter Károly is felrója Csuka kötetének képzavarait, őszintén elmondja fenntartásait, de fölfigyel a „vox humana”-ra, mely nemcsak a szlovákiai magyar irodalom, hanem Csuka költészetének is értéke. „Az energia- és a kilométerfalás szédületéből kiszól néha szívetfacsaró őszinteséggel, a gépforgás örületéből a boldogságkereső ember jajszává”-t hallja ki.⁸ Vajthó László is számon kéri a költői beszéd kötelező világosságát. De fölfigyel az értékekre is: „halál és élet végtelen váltakozását énekli, s e kozmikus világszemléletbe beleszűrődnek korunk problémái”.⁹

Szántó György nem bírálatot, nem ismertetést ír, hanem szenvedélyes vallomást.¹⁰ Beszámolót, mely az expresszionista próza nyelvezetével él, s szinte Csuka Zoltán kötetének hangján szól. Már Molter recenziója is átveszi — önkéntelenül — Csuka lobogását, lázát; Szántó György úgy

szól előbb Csuka kötetéről, majd a Vajdaság irodalmi életéről, hogy fölkelte az olvasó érdeklődését, harcra kel az irodalmat ölő közöny ellen. Nyilván az ő érdeme, hogy az Aradi Közlöny — melyben e beszámoló is megjelent — a későbbiekben szívesen közli a vajdasági írók verseit, novelláit. Szántó György ekkor Aradon él, s mint az ott működő Kölcsey Irodalmi Egyesület buzgó munkatársa előadásaival, az Aradi Közlönybe írt cikkeivel tájékoztatta Arad olvasóit az erdélyi s más magyar irodalmak eseményeiről. Csuka Zoltánnal 1925/26-tól levelezett, de munkásságát már előbb is ismerte. A beszámoló peentirozott, „megkomponált” alkotás; Csuka első munkáit túl szigorúan bírálja, hogy a „Mindent legyűrő fiatalság” értékét minél magasabbra emelhesse. Beszámolójából részleteket közlünk; a kevésbé érdekes, a mai olvasót inkább fásasztó informatív jellegű bekezdéseket elhagyjuk.¹¹ Így is érdemes a ma már csak néhány példányban s egy-két könyvtárban föllelhető újságból idéznünk, a beszámoló tárgya és stílusa — s nem utolsósorban forrásértéke miatt.

„A napokban kaptam meg Csuka Zoltán új verskötetét. 'Mindent legyűrő fiatalság'. Ez a verskötet címe. E három szó belémtalált (...). A kötet versei szívet dobogtató kiteljesedések. Meg kellett állnom mellettük, hogy visszatekintsek.

Majdnem egy évtizede, hogy először üzent a Vajdaság. Néhány füzetlen, aktivista folyóiratszám. Az Út.¹² És Csuka első verskötete: Fundamentum.¹³ A folyóirat Kassák Lajos Bécsben megjelenő lapjának, a Ma című aktivista revűnek volt halvány, vidékies visszfénye. A verskötet Kassák szimultán-szintétikus világképeinek önállótlan mása, epigonizmus. Az út, ami e két verskötet között fekszik, nemcsak Csuka költészetének, emberségének sugárbaszökkenése, felizmosodása, hanem az egész bácskai irodalom útja.

Nem tudok betelni ezekkel a versekkel, feleségem sorban olvassa őket.¹⁴ Ezek a versek megindító nagy tüzek, egyben fénylőtűzű nagy freskók. Egyesítik a lírai izzást a kozmikus víziók álomszépségű mithoszaiával, őslobogásával. De megvan bennük az új konstruktív művész öntudatos felépítőereje, minden mesterkéeltség nélkül. A cseresznyefa varágbabomlásának csodája fölött már ott berreg az aeroplán motorja, a felhők alkonyi zokogásának bíborában rádióhullámok világfolyama zuhog, a csillagok lemosolyognak az antennákra, egy új nap felissza majd a mi egész földi létünket, mint valami harmatcseppet, a szerelem örök csókban dalolja az évezredek múltán eljövendő költőt, aki újra fog csókolni az új világok ormán. A szemek belemélyednek a tükör fénylő síkjába és naprendszeres gigászi magasságának dimenzióit kutatják a pupilla kicsi kráterében, vonatok robognak hímporos pillangószárnyak égi lebegése között sínpárok vasbólöntött adottságain, szemafórok vízjeleket adnak a fűzesek husvéti birkáinak szállongó aranyporában, folyók és uccák, országutak és völgyek kígyóznak felhőkarcolók és boulevardok ferdülő síkjai között, a láthatárok zegzugos körei meginognak a mélyben és a költő felszáll a pokoli útvesztők közül egész emberségünk, technikai kulturánk zenitjére, hogy elébeharsonázzon a felénkdőbörgő évszázadoknak.

Minek itt versmértéket méricskéljni, rímek és ritmusok pulzusán

tartani az ujjunkat, szívbillentyűre és tüdőzörejre tapasztani a hallgatócsövet. Lüktesse a költő vére, álljanak csatarendbe az ő szavai, ziháljon az ő lélegzete, doboljanak rohamra az ő gondolatai:

ÚJ PÜNKÖSD KITÖLTETÉSE

*Az ucca keresztjén feküdt,
szemének tava mélyült, egyre mélyült,
fekete szigonyát már belesúrta az örök éjszaka.
Szive még dobta a vért az ucca kövére,
egyre dobálta
és adta riadó rádiójelzését a világnak.*

*Ő csak feküdt az uccakeresztre vontan,
fölötte feleseltek a rendőrpuskák,
a Ringen előre-hátra imbolygott a tömeg.
Ő csak feküdt
és szemében halkuló lánggal virrasztott az élet,
leomló láng volt
sápadt és reszkető,
fel-felnyúlt az égre, mintha erejét próbálgatná,
belecsimpaszkodott az elfutó felhők szegélyébe,
fölsírt a levegőben bűgő motorokhoz,
átugrott a világűrbe és a láthatatlan csillagokat kereste,
amelyek zengve vonultak a térben.
Gyökere már ott volt a vibráló szemben,
a szenvedő arc fölött,
a láz viharharangját kongató koponyában.*

*Parányi fényesség, benne a világ értelme: élet,
ott világított már a pupilla közepén
és ahogy elszakadt a kihülő testtől
egyszerre izzó máglyává nőtt, amely
öt világrészre hintette fényét.
Kiugrott a szemek kútjából,
szikrázva suhogott végig a fekete földek fölött,
vizek fényes taraján csuszkált,
átrohant határokon, sziklákon és tengereken,
mindenfelé, amerre a munka véredényeiben
parázslott testvére az élet
és amerre nedves szemek figyelték
a rádiószikrák véres üzenetét.
Szétáradt élön a messziségben,
szétvált ezerre, milliókra,
kettős tüzes nyelvvel rohant előre
és ahol látta felnyílón a tiszta homlokok virágát,
leszállt
és szeliden megcsókolta őket.
Akkor már csönd volt az uccakeresztben,*

*ott feküdt az ember, szétvetett bémult karokkal,
szemében, mely az égre nézett, hidegség,
tekintete oszloppá merevült, amelyen a mennybolt nyugodott
és az oszlop csúcsáról
boldogan áradt szét a világba hatalmas kupolája.”*

Itt végződik a cikk első része, s ez a cikk stílusban, mondanivalóban érdekesebb fele. Ami ezután következik, inkább enumeráció, kiállítás a kevésbé becsült vajdasági irodalom mellett, nem minden elfogultság nélkül megfogalmazott értékelés. Ám így is figyelemre méltó; a vajdasági irodalom a két világháború között kevés szeretetet, méltánylást mondhatott magáénak. Idézzük hát ezeket a sorokat is:

„Fel kellett mutatnom ezt a verset, mint az új magyar líra egyik stációját, amelyen megpihenhet az élet minden fáradt utasa. És most be kéne számolnom arról az egész költőgárdáról, melyet a Vajdaság ki-termelt. De erről csak annyit, hogy a Vajdasági Írás két évfolyama és az újvidéki Reggeli Újság újévi Almanachja¹⁵ méltóan sorakoztatja fel reprezentatív verseikkel ezt a fiatal és erős gárdát, amelynek névsora álljon itt legalább: Adorján András, Bencz Boldizsár, Borsódi Ferenc, Czakó Tibor, Dudás Kálmán, F. Galambos Margit, Heincz Vilmos, Kovács Antal, Laták István.

Az újévkor megjelent Almanach novellisták erős fejlődéséről is hírt ad. Blazsek Ferenc, Borsódi Lajos, Börcsök Erzsébet, Cziráky Imre, Darvas Gábor, Faragó Imre, Farkas Geiza, Kristály István, Magister, Polácsi János, Szirmai Károly, Vértes V. Károly.

A regény is útjára indul a Vajdaságban. Az Erdélyi Helikon mintájára megalakult a Becskereki Közművelődési Egylet könyvkiadó osztálya is, amely egyelőre negyedévenként szándékozik egy bácskai földből kisarjadt regényt adni az ottani magyarságnak. Hogy ez így elindult, így folytatódott, ide vezetett, elsősorban Csuka Zoltán, Szenteleky Kornél, Fekete Lajos és Geregely Boriska érdeme. Ezek a lelkes vezetők indultak újra meg újra előfizetőt gyűjteni, nyomdával alkudozni, ifjú kezdőkkel levelezni, serkenő tehetségeket bátorítani, propagáló kritikai munkával önbizalmat kelteni, végül minden haladószellemű vajdasági művészt egy táborba tömöríteni.

Csuka Zoltán és Fekete Lajos verseskötetei még teljesebb, még vérbőbb és plasztikusabb élményekké válnak akkor, ha nemcsak az önmagukkal folytatott harcban ismerjük meg ezt a két embert, de tudjuk azt is, hogyan teremtenek a semmiből mindig új meg új irodalmi orgánumokat, hogyan vésztik észre a bácskai föld termőerejét szellemiség dolgában is. Szenteleky Kornél, a kitűnő szerkesztő, finomlelkű poéta és tartalmas esszéista az Erdélyi Szépmíves Céh könvysorozatában mutatkozott be, mint regényíró Isola Bella című munkájában. Gergely Boriska pedig mimózailelkű versei és a szeretet melegétől hevülő kritikái után nagy meglepetést hozott, amikor itt járt nálunk ezen a nyáron.”

A továbbiakban Szántó György elmondja, hogy Gergely Boriska új mesekötetének kéziratát hozta el.¹⁶ Az író azonban nem a szokásos mesemotívumokból szötte gyermekeknek szánt írásait, hanem neves festők, költők, szobrászok életét próbálja — a mese nyelvén — megis-

mertetni a gyerekeket. Gergely Boriska elpanaszolja, hogy nem kapott kiadót kötetére. A kötet később megjelent, s a vajdasági irodalomnak a dráma mellett legkevesebb sikert hozó ágában, az ifjúsági, illetve a gyerekirodalomban igyekezett új ösvényt keresni. A neves magyar művészek mellett szerb, illetve horvát alkotókról is mesél. A kísérlet érdekes, bizonyára Benedek Elek: Nagy magyarok élete című sorozata ihlette. A mesei hang, mely olykor szentimentalizmusba csap át, azonban nem illik a művész-életrajzokhoz, így e kísérletnek nem is lett visszhangja. Amit a kötet bevezetője dicséretként hangsúlyoz: „Irodalomtörténet és kultúrhistoria mesével cukrozva”, abból mi már csak a túlcukrozott s ezért émelyítő ízeket érezzük.

Szántó György lelkes méltatása később gyümölcsözőt: Szántó György munkatársa lett Csuka Zoltán budapesti lapjának, a *Láthatár*-nak, mely viszont a délszláv népek kultúrájának közvetítésében szerzett múlthatatlan érdemeket. Szántó György maga is közel érezte magához a szerb népköltészetet; „A három vaskorona” című, 1960-ban megjelent munkájában bácskai és szerémségi szerb-horvát népmesék és mondák alapján dolgozta föl a horvát s a szerb parasztság vezéreinek, Gubec Máténak és Cserni Jovannak életét, tragikus sorsát. A Vajdaság magyar irodalmával együtt fedezte föl a délszláv népek költészetét is. Cikke bizonyíték: a Vajdaság magyar irodalma a két világháború között figyelmet ébresztett.

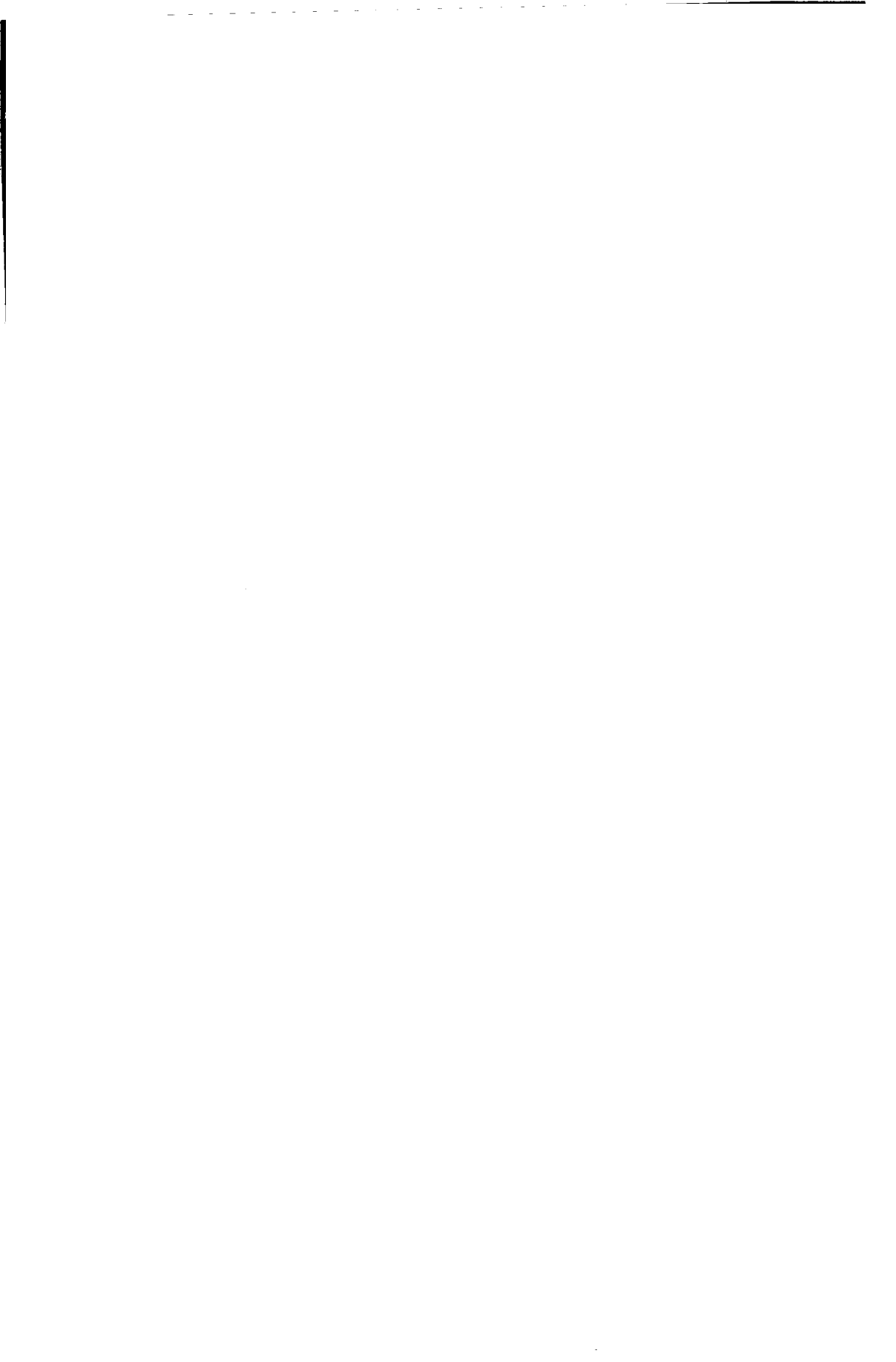
J E G Y Z E T E K

- ¹ *János Lajos*: Van-e vajdasági magyar irodalom? *Génius* 1924. március 40—41.
² Id. m. — *Havas Emil*: Magyar kultúra Jugoszláviában, *Génius* 1924. február 34—35. — A vitákról: *Bori Imre*: A jugoszláviai magyar irodalom története, Novi Sad 1968. 21—28.
³ Idézi: *Pomogáts Béla*, Kuncz Aladár, Budapest 1968. 135.
⁴ A kötetet *Benedek Marcell* szerkesztette, s a Magyar Könyvkiadók Országos Egyesülete adta ki. (*Benedek*: Naplómát olvasom, Budapest 1965. 505—506).
⁵ *Erdélyi Helikon* 1931. II. 653—655.
⁶ *Nyugat* 1932. I. 169—171.
⁷ *Periszkóp* 1925. 4. szám, 31. — *Gál István* — *Szabó György*: A „Periszkóp”, *Filológiai Közöny* 1962. 72—97.
⁸ *Pásztortűz* 1932. 220—221.
⁹ *Napkelet* 1933. 291—293.
¹⁰ *Uzen a Vajdaság*, *Aradi Közöny* 1932. jan. 17—24. A cikk második részét az áttekinthetőség kedvéért alcímmezte a szerkesztő. Szövegközlésünkben a kéziratához térünk vissza.
¹¹ Elhagytuk a bevezetőt — s a cikknek azt a részét, mely a szlovákiai magyar irodalomról, illetve az erdélyi magyar drámáról elmélkedik. Néhány nyilvánvaló tollhibát (géphibát) javítottunk, egyebekben ragaszkodtunk a szerző „expresszionista” helyesírásához.
¹² Az *Út* 1922-ben jelent meg.
¹³ Az első verskötet melyet Szántó Györgynek elküldött. *Csuka Zoltán*: Versek, Pécs 1920. c. kötete az első.
¹⁴ Szántó György világháborús sebe következtében megvakult. Ld. önéletrajzát: *Fekete éveim*, Kolozsvár 1934.
¹⁵ *A Mi Irodalmunk Almanachja*, Újvidék 1931.
¹⁶ *Gergely Boriska* Obecsen született, a Bács megyei Napló, majd a Vajdasági Írás és a Kalangya munkatársa. Első kötete: *Mesék*, Írta: P. Gergely Boriska, Balázs G. Árpád rajzaival, Sztara Kanizsa, 1926. Szerző: A könyv tíz mesét tartalmaz. — Szántó a második mesegyűteményről ír: Gergely Boriska, Nagyokról kicsinyeknek, Jugoszláviai Magyar Könyvtár VIII. kötet, Szubotica, é. n. (Az Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Katalógusa szerint: 1933.) A könyv a következő alkotókról közöl mesét: Tompa Mihály, Kisfaludy Sándor, Branko Radičević, Liszt Ferenc, Munkácsy Mihály, Jókai Mór, Madách Imre, Zichy Mihály, Arany János, Kőrösi Csoma Sándor, Fadrusz János, Vörösmarty Mihály, Zmaj Jovan Jovanović, Blaha Lujza, Pósa Lajos, Djuro Jakšić, Petófi Sándor, August Senoa, Ady Endre, Vuk Karadžić.

ZUSAMMENFASSUNG

ZUM WIDERHALL DER UNGARISCHEN DICHTUNG VOJVODINAS

Aus der ungarischen Literatur Vojvodinas — zwischen den Jahren 1920. und 1945. — erweckten die Gedichte Zoltán Csukas die grösste Aufmerksamkeit. Bedeutende Literaten — wie Gyula Illyés, Károly Molter, Sándor Reményik, László Vajthó — schrieben die Rezensionen über den Gedichtband: „Mindent legyűrő fiatalság” (Jugend, die siegt über Alles). György Szántó, der erfolgreicher und ausgezeichnete Romanschriftsteller schrieb auch eine schöne Kritik — in dem exthatischen Stil des Expressionismus.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Garay Béla:

**EREDETI BEMUTATÓK
SZABADKÁN
SZÁZ ÉV ALATT**

**Adalékok a szabadkai
színházszás történetéhez**

A múlt század elejétől, 1818-tól az első világháború befejezéséig, — 1918-ig magánvállalkozó igazgatók vezetése alatt működtek Szabadkán a hivatásos magyar színtársulatok.

Az első jól szervezett társulat, az *Alföldi Nemzeti Színház Társaság* Kilényi Dávid igazgató vezetésével Aradról érkezett ide. Nehéz volt abban az időben igazgatónak és színésznek lenni: a magyar nyelv csak vendég volt az országban, az osztrák hatóságok görbe szemmel néztek a magyar színészet térfoglalását, mivel akkor legtöbb helyen német társulatok tartottak előadásokat. De a nemesek sem támogatták a magyar actorokat, a magyar nyelvet főleg az iparosok, kispolgárok beszélték, míg az „úriosztály” még a legszűkebb családi körben is német nyelven érintkezett. Küzdelmes és nyomorúságos volt az actorok élete. Még a színlapokat is ők maguk írták. Voltak színészek, akiknek ez nagyon jól jött, mert egyike volt a legbiztosabb jövedelmi forrásnak.

Színarabhiánnyal is küzdöttek, ezért leginkább németből fordított és legtöbbször magyarra átdolgozott, magyar nevekkal ellátott műveket adtak elő. Ezeket a társulat tanultabb tagjai éjjelente, fagyúgyertya szegényes fénye mellett fordították, körmölgették. Bár a színházi idény sehol sem tartott hosszabb ideig — volt ahol csak hat-nyolc előadást adtak —, de mégsem mindig rendelkeztek annyi színpadi művel, amennyire ilyen rövid évad alatt szükségük volt.

Kilényi után Abday Sándor truppja kereste fel 1820-ban a várost és ugyancsak az ő társulata jött ide 1825-ben is.

Akkoriban Szabadkán élt az első magyar képzett zenészek egyike, Arnold György, aki a nagytemplom (ma püspöki székesegyház) kántora és regens chori-ja volt. Ez a kiváló zenész zeneszerzéssel is foglalkozott és természetesen a városba kerülő vándortársulatoknak is szívesen segített zenei téren. Mindenképpen arra törekedett, hogy emelje a város zenei életének színvonalát. Zenészeit is rendelkezésükre bocsátotta, sőt a zenés darabokat ő maga vezényelte. Így került színre, vezénylete mellett 1825-ben Kisfaludy *Kemény Simon* című történelmi színműve, amelyhez Arnold írt megfelelő zenét.

Mint arról már előbb is szó volt — darabhiány miatt — fordításokra szorítkoztak, de akadt a színészek között néhány tollforgató is. Így 1826 szeptember 24-én, a Horváth József igazgató által „kormányzott” társu-

lat megnyitó előadásul *Az öröm oltára* című alkalmi darab került színre, amelyet Komlóssy Ferenc színész, a társulat egyik vezető tagja írt, és ehhez is Arnold György szerzett zenét. De Komlóssytól nemcsak eredeti művek, hanem több színmű és vígjáték fordítása is szerepelt a társaság játékközlőjében.

Kilényi 1827-ben újra Szabadkára hozta társulatát, amelynek kar-mestere Heinisch Henrik, aki itt ismerkedett meg Arnolddal és a két művészeleklű muzsikussal együtt írt operát *Mátyás király választása* címmel. Itt került színre először, és a korabeli opera nemsokára már Budán is sikert aratott, később pedig az ország minden nagyvárosában uralta a műsort.

A 19. század közepén Szabadkán élt Jámbor Pál, a neves költő, akit Hiador néven jegyzett fel az irodalomtörténet, és ezen a néven ismerik az irodalmat kedvelők is. Jámbor a szabadkai gimnázium igazgatója is volt, s nemcsak versírással, hanem színművek alkotásával is foglalkozott. Sipos Károly igazgató társulata 1864 tavaszán eredeti bemutatóval kedveskedett a szabadkai színházlátogatóknak, és színrehozta Jámbor *A milliomos lány* című színművét Szépné Mátray Laurával, Kassay Vidorral, valamint Molnár Józseffel a főszerepekben. A siker nagy volt. Már a következő év színházi idényében, 1865 tavaszán, újra eredeti mű, a *Corvin János, vagy a törvénytelen vér* című történelmi dráma került színre. A közönség melegen ünnepelte a szerzőt, aki több ízben jelent meg a lámpák előtt a darab főszereplőivel, akik közül Corvin Jánost Erdélyi Sándor, a korabeli kritika szerint „az ércshangú, nemes tartású színművész” alakította. Frangepán, „a dacos, hajthatatlan főúr szerepében” Szigethy Imre nyújtott magasszintű játékot, Máriát Siposné Dobozy Lina „a kedvelt drámai művész”, Zápolyát pedig Jánosi Károly alakította kitűnően.

Új igazgató, Szuper Károly — aki valamikor együtt színészkedett Petőfi Sándorral — kapta meg 1866-tól a színházat, és az ő társulata mutatta be Hiador új színművét *A féltékeny férj*-et, a főszerepben Tóth Antallal, a vidék legjobb és legnevesebb drámai művészeivel, aki a Nemzeti Színházat hagyta ott, mert úgy érezte, hogy vidéken nagyobb szolgálatot tehet a magyar nyelv és kultúra ügyéért, mint a fővárosban.

Antúnovics József, szabadkai születésű, bácsalmási szolgabíró *Seján, a kegyenc* című műve 1867 őszén került bemutatásra. Azt is el kell mondanunk, hogy a darab — tekintettel a szerző kiterjedt és előkelő családjára, valamint széles baráti körére — több előadásban jutott színre a macskaköves, galagonyafákkal beültetett Szabadkán.

A következő, 1868-as színházi évadban új, fiatal szerző jelentkezett Hubay Gusztáv akkori színházigazgatónál. Ez a fiatalember egy tekintélyes és gazdag földbirtokos fia, Geiger Á. Mór, aki *A trójai háború* címen írt zenés színművet. A zenén kívül ő írta a szöveggönyvet is. Egyébként látni fogjuk, hogy a későbbi évek folyamán is több ízben jelentkezik színdarabokhoz írt közzenével és más önálló zeneszámon kívül néhány operettel.

Elismerő tetszést aratott 1870-ben a Színügyi Egylet által vezetett szabadkai színpadon Vojnović Ivo, a később híressé váló horvát író *Őszi vihar* című költői szépségű verses színműve, melyet a társulat rendezte,

Solymossy Elek ültetett magyarra és az ő rendezésében is adták elő. Ezután újra Geiger Á. Mór következett, ezúttal azonban a *Midas király* című operettel, amelynek külön érdekessége, hogy ebben mutatkozott be a szabadkai születésű Hegyi Aranka, aki ekkor végezte el a színiiskolát és Blaha Lujza mellett a magyar népszínmű és operett-színjátészás nagynevű primadonnája lett. A bemutató 1873. október 18-án zajlott le nagy sikerrel. A közönség nemcsak a fülbemászó dallamok szerzőjét, hanem a város szülöttét is számtalanszor tapsolta ki a felvonások és a darab végén. De még ugyanebben az évadban új darabbal, *Az utazó* című zenés játékaival jelentkezett Geiger. Ez a darab azonban mérsékelt sikert ért el.

Molnár Gyula helybeli ügyvéd 1875-ben lépett fel mint szerző *Bánffy Dénes* című történelmi színművével. Ekkor már Györgyné Nagy Lujza volt az igazgatója a színháznak, aki szívesen fogadta az ötletet és műsorra tűzte a darabot. Nem is tévedett, mert a színmű méltó sikert aratott és a színházi pénztár előtt sorok álltak, hogy jegyhez jussanak. Ugyancsak Gy. Nagy Lujza társulata működött itt 1876-ban is. Az igazgatónő Jámbor Pál névnapját méltó módon óhajtotta megünnepelni, amikor 1876. január 24-én előadatta a közkedvelt író *Nagy Sándor* című történelmi tragédiáját. A Szabadkai Közlöny 1876. január 31-iki számának 3. oldalán a korabeli kritikus így számolt be az ünnepi estről: „A nagy-szabású darab mind alkotás, mint előadás tekintetéből nagy hatást szült. Kiemelkedők: Kúthy (Nagy Sándor), Izsó (Aristoteles), Németh János (Clytus), Gy. Nagy Lujza (Roxana) s még hozzátehetjük Szakállt, aki Harpalust alakította. Általában az előadás oly összevágó volt, miszerint méltán megérdemli a legnagyobb elismerést. A derék igazgatónő a jövedelem harmadrészét a főgimnázium Önképző körének ajándékozta.”

Györgynét 1877-ben Krecsányi Ignác követte az igazgatói székben. Ez már jelentős név volt az igazgatók ranglistáján, alatta új fejezete kezdődött a színház történetének. Tette vágyó lelkes harcos volt a színházi kultúrának, megbirkózott minden bajjal, részvétlenséggel. Ki tudta vezetni a színház sokszor kátyuba jutott szekerét a bajból. Ha látott valamit, amiről hitte, hogy a társulat előnyére van, rögtön ráállt. Nála jelentkezett ismét Molnár Gyula ügyvéd-író, hogy átadja új darabját, a *Baboskendő*-t. Népszínmű volt ez, eredeti népdalokkal. A bemutató nagy élvezetet nyújtott a színházat egyre jobban megszerető és becsülő szabadkai közönségnek. Minden egyes énekszám után szünni nem akaró taps rengette meg Thália egyre népszerűbbé váló szabadkai templomának falait. A bemutató 1878 őszén volt, és az új Molnár darab sokáig maradt a szabadkai színház műsorrendjén.

A következő évek nagy gazdasági válsága kihatott a színházak életére is, a társulatok küszködtek. Hiába volt minden erőfeszítés, a színház életét komoly válságba került. Az igazgatók alig akartak pályázni a színházra, és ha akadt is pályázó, hamarosan belebukott. Színházi szövetkezet alakult Thália címmel, amelynek vezetője Ditrói Mór lett. Kísérletekre nem vállalkozhattak, hiszen alig tudták megkeresni a napi kenyérre valót. Eredeti bemutatóra sem gondolhattak. Nem is volt pár esztendeig műsoron helybeli szerző műve.

A válság lassan-lassan elmúlt és csak 1895-ben, Halmay Imre igazgató vállalkozhatott arra, hogy helybeli szerző, az újra jelentkező Geiger

Á. Mór *Szép Heléna Ilionban* című klasszikus szövegű operettjét bemutassa. A darab szép és fülbemászó dallamai, valamint a színészek odaadó játéka ragadta meg a közönséget.

Deréki Antal, a Halnay után következő Pesti Ihász Lajos által vezetett társulat rendezője és színésze is foglalkozott színdarabírással. Az 1899. október 8-án bemutatott *Búzavirág* című népszínműve nagy népszerűsége tett szert. A szerző nemcsak rendezte a darabot, hanem egyik főszerepében ünnepelte színpadi munkásságának huszonöt éves évfordulóját. A darab innen indult országos körútra, és nem volt színház Magyarországon, amely nem tűzte volna műsorára.

Nemrégiben egyik napilapunkban hosszab megemlékezés jelent meg Sziebenburger Károly, szabadkai tanár színművéről, a *Bottyán generális*-ról, valamint Lengyel Henrik színpadi művéről a *Magda eljegyzéséről*, amelyek 1901-ben jutottak közönség elé. Mindkettőnek nagy és megérdemelt sikere volt. Különösen a Bottyán generális járta be az országot nagy diadallal és szerzett hírnevet városunk szülöttének, a szerzőnek. Ugyancsak 1901-ben, november 23-án mutatta be Pesti Ihász Lajos társulata az *Ördögmalom* című zenés színművet, amelynek szerzőjeül György Á. Mór-nak hirdette a színlap, de aki azonos volt a termékeny Geiger Á. Mór-ral. A darabot nemcsak a vidéki magyar társulatok, de a gleichenbergi színház is bemutatta. Ott *Teufelsmühle* volt a címe, és a szerző ott is sikert könyvelhetett el.

Nem mulaszthatjuk el megemlíteni, hogy az 1901-ben itt vendégszereplő Újvidéki Szerb Nemzeti Színház egyik tagjának, Miljković Velimirnek művét *Lijepa bunjevka* (Szép bunyeváclány) címen adták elő. Ennek a bemutatónak külön érdekességet kölcsönzött, hogy zenéjét Gaál Ferenc, a szabadkai Zenede nagynevű igazgatója szerzette, és a darab sorozatos előadásban került színre nemcsak Szabadkán, hanem mindenütt, ahol csak a szerb színészek megfordultak. Gaál Ferenc egyébként már előzőleg is több közzenét szerzett a szerb társulatok előadásaihoz, sőt az 1901 tavaszán itt színrekerülő *Kraljević Márkó és az arab* című történelmi korrajzhoz is zenét írt, sőt az előadást is személyesen vezényelte. Ez is egyik bizonyítéka, hogy a szerbség és magyarság között kulturális téren a századfordulón nem volt ellentét.

Közben érdekes vita keletkezett György Á. Mór és Rátkay Sándor színész között. Ugyanis György Á. Mór mint teljesen saját művét adta elő az *Ördögmalom* című darabot. Rátkay azonban tudomást szerzett erről és közölte, hogy a szöveggönyvet ő írta, György csupán a zenéjét szerzette. A zeneszerző azt állította: igaz ugyan, hogy a szöveggönyv eredetileg Rátkaytól származott, ő azonban „teljesen átdolgozta” és ezért nem közölte, hogy az ötlet Rátkayé. Végül a felek megegyeztek és a darab később mint György—Rátkay darab jelent meg a színlapokon.

Közben Rátkay Sándor a szabadkai színház rendező-színésze lett, itt került színre három felvonásos színműve *A regruta*, amelynek főszerepeit Kállay Jolán, Simon Mariska, Falusy István, Tarján Irma, Németh János és a szerző alakították. Az akkor megjelenő Színházi naplóban Pusztai Béla szerkesztő többek között ezt jegyezte meg kritikájában a darabról: „... van a szerzőben sok önállóság, vannak szép ötletei, egészséges és értékes gondolatai. Ez magyarázza a sikert, amit a darab elért.”

A darab bemutatóját 1903. január 20-án tartották telt ház előtt, de már két hónappal később, március 17-én új helyi szerzőt avatott a színház. Ekkor került színre Decsy József helybeli író *Fehér holló* című három felvonásos bohózata. A főszerepekben Szabados Gizi, Tarján Irma, Fűredy Béla, Krasznay Ernő, Baróthy Antal, Szigethy Andor, Németh János, Falusy István és a rendező Rátkay Sándor igyekeztek sikerre vinni a darabot. „A tucat színdarabok között igazán fehér holló, mert zamatosabb nyelvezetet és ötletesebb tartalommal írt darabot vidéki írótól nem igen láttunk még” — jegyezte meg a Színházi napló kritikusa (dr. G. K.) a lap március 19-én megjelent számában.

A franciaországban divatosná vált operettek már a múlt század hetvenes éveiben eljutottak Magyarországra is és a közönség megkedvelte ezt a műfajt. Nálunk is jelentkezett egy operettszerző, Fehér Jenő, akkor csantavéri gyógyszerész személyében, akinek *Katalin* című melódiagazdag operettjét 1903. március 24-én adta elő a színház. A darab nemcsak nálunk, de Budapesten és a vidék nagyvárosaiban is sikerrel futott. De néhány nap múlva jelentkezett a már ismert György Á. Mór—Rátkay Sándor szerzőpár. *Udvari kaland* címmel írtak operettet, amely azonban mérsékelt sikerrel került színre.

Pesti Ihász Lajos nagy segítője volt a helyi szerzőknek. Így a két operett után újra eredeti bemutatót tartott a színház. Sziembenburger Károly felbuzdulva a Bottyán generális sikerén *Bankóprés* címmel egyfelvonásos vígjátékot írt, amely 1903. április 4-én került közönség elé. Miután rövid volt egy teljes est betöltésére, utána a színház tagjai hangversennyel kedveskedtek a közönségnek.

A szabadkai színház számára az 1904-es esztendő ünnepi évet jelentett, mert ebben az évben került sor félszázados fennállásának megünneplésére. A városi tanács döntést hozott, hogy erre az alkalomra teljesen átalakítja, új köntösbe öltözteti a színházat. Bizottságot küldtek ki, amelynek feladata volt ünnepi műsorról gondoskodni, fővárosi művészeket meghívni, hogy ezzel is emeljék az ünnepség fényét. A város vezetősége a Petőfi Társasággal karöltve pályázatot hirdetett alkalmi színműre, amely pályázaton az első díjat Molnár Gyula — akkor már zombori — ügyvéd *Névtelen hősök* című történelmi drámája nyerte el. A határozat megtörtént, azonban a darab néhány jelenetének tartalma a szabadkai Színügyi Bizottságban sok vitára adott alkalmat. Erre azonban egy más alkalommal térünk ki. Végül is győzött a józan ész és a *Névtelen hősök* az 1904. december 16-tól 18-ig megtartott ünnepség harmadik estjén került bemutatóra. A darabhoz a szerző neje, M. Korniss Aranka, az ismert költőnő írt tartalmas bevezetőt, amelyet Szabados Gizi, a társulat drámai művésznője szavalt el nagy hatással.

Meg kell említeni azt is, hogy a háromfelvonásos műveken kívül az évek folyamán dr. Csillag Károly és Frankfurter Jenő írtak rövidebb lélekzetű jeleneteket, Bibó Bige György, a főgimnázium tanára pedig a Vak Bottyánhoz írt költői hangulatú bevezetőt. Ezenkívül Csillag Károly 1891-ben prologust írt a palicsi nyári színpad megnyitása alkalmából, amikor Batosy Endre színigazgató engedélyt kapott, hogy társulatával a palicsi és környékbeli lakosságot szórakoztassa előadásaisal.

A szabadkai sajtóban mindig lelkes támaszt találtak a magyar szí-

nészek, a szerkesztők leplezetlen örömmel hirdették az előadásokat, s kritikáik, ha nem voltak is mindig dicsérő jelzőkkel tele, de jóindulatúak voltak és rokonszenvet igyekeztek ébreszteni az előadások, vaalmint a színészek alakításai iránt.

A fiatal magyar újságírók között volt Havas Emil, a Bács megyei Napló társszerkesztője, a szabadkai ügyvédi kar később elismert tagja. Ő is egyike volt azoknak, akik harcoltak a színészet fellendítése ügyében, és sokoldalú, gyümölcsöző tevékenységet fejtett ki mind szakszerű kritikáival, mind színpadiirodalmi munkásságával.

Krémer Sándor színtársulata 1910. február 17-én mutatta be *A magántanár úr* című színművét. A darabnak szép sikere volt, de később szerzője és egy már befutott, neves pesti író között vita keletkezett, amelyre egy más alkalommal térünk ki.

Radó Imre ismert és közkedvelt tagja volt a szabadkai társadalomnak. Az érdekes egyéniségű Radó egyik közintézmény főtisztviselője volt, s hivatása mellett újságírással és szépirodalommal is szívesen foglalkozott. Első nagyobb léleketű színpadi munkája a *Mézesetek esküvő előtt* című vígjáték, amelyet Krémer Sándor igazgató társulata 1912 tavaszán mutatott be. A bájos meséjű darab, a jó előadás meghódította a közönséget.

Ezek az eredeti bemutatókon kívül még két darab ősbemutatója és egy régebben már előadott darab, amelyet a szerző átdolgozott — került még színre a szabadkai színpadon. Az egyik darabot, a *Tárkányi legények*-et Tompa Kálmán írta, aki néhány évvel a darab bemutatója előtt tagja volt a színháznak. Ez a darab 1915. január 31-én, Nádasy József társulatánál került színre. A másik színpadi mű a *Kárpátok legendája*, amelynek szerzője dr. Vass István, a MÁV üzletvezetőség jogi osztályának vezetője volt. A költői szépségű és hangulatú színpadi munka főszerepeit Újjné Dinnyésy Juliska, N. Megyeri Olga, Újj Kálmán, Kabos László és Garay Béla alakították.

A hivatásos színházak által bemutatott eredeti művek közül az első világháború kitöréséig utolsóként György Á. Mór operettje, *A trónörökös* volt, amely 1916. február 11-én került színre. György Mór egyik újságíróval folytatott beszélgetés során elmondta, hogy a szöveg eredetileg Fenyéri Mórtól eredt, aki ezzel a szöveggel a pesti Népszínház által kiírt drámapályázaton díjat nyert, amelyet ő — György Mór — átdolgozott és zenét írt hozzá. Eredeti címe *Bernbergi hős* volt. Nem ismerjük az eredetét, azonban az átdolgozás sem lehetett sikerült, mert a Bácskai Hírlap 1916. február 14-iki számában ezt írta a kritikus: „... a libretto sovány, kevesetmondó, vontatott”. A színészeket azonban dicsérte, akik közül kiemelte Révész Ilonka, Kisházy Sári, Nadasyné Jolán, Rónai Imre, Sugár Gyula, Lantos István és Komlós Vilmos játékát, valamint elismerőleg nyilatkozott Remete Géza ötletes rendezéséről.

A világháború befejezéséig, 1918 őszéig, több eredeti bemutató nem volt.

Ime, ennyit tudunk a szabadkai színházban száz év alatt lefolyt eredeti bemutatókról és arról a küzdelemről, amelyet az irodalom fejlődéséért, a színházkultúra izmosodásáért vívtak. A szabadkai színészet megerősödése és az országos színészet keretében való impozáns állásfog-

lalásának egyik jelentős tényezője a magyar színészek apostoli türelme és szívós szorgalma, a szabadkai polgárság színészet iránti szeretete és megbecsülése. De komoly tényező az is, hogy amikor a múlt század elejétől irodalmunk legjobbjai a színpadi irodalom fejlődéséért küzdöttek, a vidéken is akadtak olyan egyének, akik belátták, hogy a magyar nép csak nyelvében és költészetében élhet és fejlődhet. Művészi és írói érdekeik jelentőségét nem fejezhetjük ki méltóbban, minthogy egy évszázad után megemlítjük és megörökítjük munkásságukat.

Amit itt ismertettünk, az csak szegényes kivonata városunk színésze történetének. Sajnos — helyszűke miatt — mellőznünk kellett a források eredetének részletes felsorolását. Úgy hisszük, hogy ezeknek az adatoknak felidézése ennek ellenére is érdemes és tanulságos.

A szerb színészet történetének megírása ügyében 1971. november elején Karlócán megtartott széleskörű tanácskozás példáján okulva talán helyes lenne nemcsak a szabadkai, hanem az egész Vajdaságot felölelő magyar színháztörténet ügyét szorgalmazni.

Anđelić Magdaléna

**JANKO ŠAFARIK
VALAMINT TOMANIJA
ÉS ANKA OBRENOVIĆ
SZÉK ÁCS JÓZSEFHEZ ÍRT
NÉHÁNY KÖZVETLEN
LEVELE**

A múlt század hatvanas évei a magyar-szerb kapcsolatokban politikai és művelődési téren egyaránt jelentősek. Ebben az időszakban a Monarchiában élő magyarok és a vajdasági szerbek helyzete egyformán nehéz, s a két nép politikai nézetei olyannyira közelednek egymáshoz, hogy közös akciók megvalósítására gondolnak. Thököly Száva születésének Újvidéken 1861-ben megtartott százéves megünneplését is a bécsi politika elleni együttműködésnek lehet tekinteni.

Ez a korszak Szerbia és a Magyarország közeledésének a korszaka is. Mihajlo fejedelem felesége ekkor még a magyar Hunyadi Júlia grófnő, és ők ketten, de Mihajló fejedelem külön is, többször megfordul Magyarországon, sőt a szerb fejedelemnek birtoka is van ott, Ivánka.

Ez a házasság nem volt hosszú életű, de ebben az időben az európai, s különösen a magyar politikusok köreiben reményt nyújtott a Dunamedence-föderáció létrehozatalának gondolatához, amelynek az élén Obrenović Mihajlo fejedelem állt volna.

Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a szerbiai fejedelemségben, különösen a vezető politikusok között, alkalmas klíma fejlődjék ki a közeledéshez, s így a kontaktusok mind észrevehetőbbek. Ennek sok feltárt bizonyítékát ismerjük, de vannak magán jellegű dokumentumaink is, amelyek e közeledésre utalnak.

Székács József neves magyar társadalmi és közéleti munkás, író és szerbhorvát népdalfordító hagyatékában¹ néhány hozzá írt levelet találtunk Aleksandernek,² Aleksander és Anka Konstantinović-Germani, szül. Obrenović³ fiának neveltetéséről és Budapestre való küldéséről.

A Székácsnak címzett első levelet⁴ (kelt Belgrádban 1859. augusztus 28-án, azaz szeptember 9-én) dr. Janko Šafarik történész írta, aki 1843-tól kezdve Belgrádban élt, előbb mint a Liceum tanára, 1864-től pedig a Državna kneževska biblioteka könyvtárosa.⁵ Šafarik tekintélyes és befolyásos személy volt Mihajlo herceg udvarában, s részt vett az Anka Obrenović (Konstantinović özvegye) gyermekeinek neveltetésével kapcsolatos tanácsadásban is, amikor az a kérdés merült fel, hogy hová küldjék tanulni a tizenegy esztendőes Aleksandart. A választás Székács József budapesti evangélikus püspökre esett, akire az Obrenovićok, mint a rudnai Nikolich család (az Obrenovicok rokonai) gyermekeinek fiatal, lelkiismeretes nevelőjére emlékeztek.

Ehhez az elhatározáshoz valószínűleg hozzájárult még néhány körülmény: Anka nem szeretne volna magától nagyon távol tudni kisfiát, akit rendkívül gyengéden szeretett; valamennyi számba vehető európai központ közül pedig Budapest volt a legközelebbi, a legjobban megközelíthető.⁶ Ezenkívül a család valószínűleg nem óhajtotta, hogy Aleksandar katolikus környezetben neveljék, miután az osztrák katolikus egyház politikája Szerbiában bizalmatlanságot keltett a katolikus egyház iránt, és mert „a városban olyan hírek keringtek, hogy a katolikus egyház Júlia hercegnő révén nagy befolyást gyakorol a szerb népre”.⁷ Így hát Šafarik — abban az időben a belgrádi (és az egész szerbiai) evangélikus egyházközség kurátora látszott a legalkalmasabbnak arra, hogy ebben az ügyben közvetítsen.

Magyar nyelven írt levelében Šafarik megindokolja Mihajlo herceg kívánságát —, aki, mint Székács írja, „Mihály herceg ő kegyelme... tisztes Lelkész Ur betses személye eránti őszinte tiszteletét nyilvánította”. Miután Mihajlo herceg és Anka megtanácskozták a dolgot dr. Pacekkal⁸ is, megkérték Šafarikot, hogy az alábbiakat írja Székácsnak:

„Ők ugyan leginkább szeretnék, hogy ha talán maga Tiszteletes Ur szives volna a fiút házához venni, a fiaival együtt tartani, de ha ez nem volna lehetséges, akkor arra kéretik általam, lenne Ön olly szives, a pesti Evangélikus Gymnasium Professorai, vagy az egyház egyéb tanítóji, vagy akár más jeles, mívelt, s arra való pesti protestáns Uri házak közül valamelyiknél a fiunak helyet találni, s ezt nekünk tudtunkra adni. Fő kívánsága a fiu édes anyjának az, hogy a' fia házi nevelést nyerjen, s hogy valamely derék uri családnál úgy tartassék mint ha saját gyermeke volna, lenne tehát néki nem csak kosztja kvartélya, felszolgálása s.a.t. a háznál, de leginkább morális oktatása, folytonos felügyelése és jó példája, azért is nem akarja valamely nagy nyilvános nevelő intézetbe adni, hanem inkább jó családi körbe.”

A levél folytatásában megemlíti, hogy Aleksandar magánúton egy évig tanulna franciául és angolul, s egyben felkészülne arra, hogy a következő évben rendes tanulóként beiratkozna az első osztályba. „Ami pedig a szerb nyelvbeli oktatást illeti, arra is fog találkozni valami jóra való deák, akár az ugynevezett Tököli féle intézetben is” — írja végül.

A levélre adott választ nem ismerjük. Az említett hagyatékban van Šafariknak még néhány levele, melyet Belgrádban írt a múlt század hatvanas éveiben, de egyikben sem esik említés Aleksandarról.⁹ Aleksandar Budapesten való tartózkodásáról Tomanija Obrenović és leánya Anka leveleiből értesülünk, melyeket 1860. tavaszán és nyarán írtak Székácsnak.¹⁰

1860. április 20-án (május 2-án) Tomanija E. Obrenović a következőket írja Székácsnak szeretett Aleksandar unokájának előrehaladása feletti örömről:

„Ihr wertes Schreiben von 28. april (sic!) erfreute mich ungemein, über die gebrachte Nachricht, wie mein geliebter Enkel Aleksander, schöne Fortschritte in seinen Unternehmungen macht und sich Wohl beunter Ihre weise Leitung das Obererwähnte später auch mit That und Kraft zu beweisen im Stande sein werde.”¹¹

A továbbiakban a levélben köszönetet mond az unokája körüli fáradozásért s a legnagyobb bizalommal reá testálja nevelését:

„Mit vollstem Vertrauen verlasse ich mich Sie alles für ihn zu thun wissen werden, was ihm zu Nutzen, seiner Ausbildung und Gesundheitspflege dienlich sein kann.”¹²

A másik, 1860. május 25-én keltezett levelet Anka írta, valószínűleg Belgrádból, ahol akkoriban tartózkodott (a levélben nincs feltüntetve a keltezés helye). Tartalmának megértését megnehezíti, hogy a kézírás nehezen olvasható, s egyes helyeken a stilizáció sem egészen világos. Anka értesíti a levélben Székácsot, hogy egy unokatestvére fogja őket meglátogatni (mein Neven jungen Germany), és kéri, engedje meg Aleksandarnak, hogy a napot unokatestvérével tölthesse el („erlauben Sie den teueren Sohn mit seinem Cousin den Tag zuzubringen”). Közli, hogy előző nap kapta meg Székács levelét, hogy nem érzi magát a legjobban, részben fivére betegsége, részben a jó édesanyától való elválás miatt, és sejteti, hogy üdülésre kell utaznia. Egyben arra kéri Székácsot, hogy ezt ne közölje Aleksandarral. Anka következő levele július 6-án kelt (évszám nélkül), Manasijában, ahová valószínűleg Mihajlo herceg társaságában utazott (később is járt vele Manasijában üdülni), mivelhogy Júlia hercegné azidőben külföldön tartózkodott.¹³

Ebben értesíti Székácsot, hogy kedves fia már vele van, és anyai szívének minden melegével mond köszönetet azért, amit érte tett Budapesten. Reméli, hogy augusztusban találkoznak és tárgyalnak majd Aleksandar jövőjéről. Mindig remélte — folytatja levelében —, hogy Székács továbbra is magánál tartja Aleksandart, ám a jelenlegi körülmények között ez lehetetlen. Kilátásba helyezi, hogy ha ez nem valósul meg, akkor Aleksandar „egy becsületes szerzetes” felügyelete alá kerül.

Az idézett levelekből arra következtethetünk, hogy Aleksandar 1860. tavaszán tartózkodott Székácsék otthonában. Vagy ha nem ott, akkor Székács közvetlen ellenőrzése alatt. Ezt bizonyítja Anka kérése: engedje meg, hogy Aleksandar egy napot az unokatestvérével töltsön. A július 6-án kelt (melyik naptár szerint?) levelében elérékenyülten ír arról, hogy Aleksandar könnyes szemmel emlékezik Székács otthonára: „Wenn ich um Sie alle fragte, da bemerkte ich wie er die Augen niederschlug, und eine Weile still blieb . . . dass die Tränen in Augen blieb . . .”

Ezzel talán hatni akart Székácsra, hogy a nehéz körülmények ellenére is¹⁵ fogadja be a fiút otthonába. De nem állapítható meg pontosan, vajon azt óhajtja-e hogy újból, vagy csak ez után fogadja otthonába. Az is feltételezhető, hogy Aleksandar a pesti evangélikus iskola tanulója volt, mert ez az iskola a parochia tőszomszédságában áll, ahol Székács élt.¹⁶

Tomaniya egy és Anka két idézett levele német nyelven, gót betűkkel van írva. Tomaniáé olvasható, tiszta és helyesírási hibáktól mentes; valószínűleg más írta megbízatásból, mert a végén elnézést kér, hogy ritkán és keveset ír s ez azért van, mert nem ismeri eléggé a német nyelvet:

„Entschuldigen Sie, dass ich der deutschen Sprache unkundig bin, sonst würde ich mehr und öfter mit Ihnen darüber konferieren.”¹⁷

Anka minden bizonnyal sajátkezűleg írta mindkét levelét. Ezek nehezen

olvashatók, látszik rajtuk, hogy sebtében, idegesen írta őket, mert stílusuk és nyelvezetük teljesen csiszolatlan.

Csaknem ugyanabban az időben, amikor J. Šafarik az első levelét küldi Székácsnak, vagyis 1859. szeptember 22-én, Jovan Đorđević is küld egy levelet Újvidékről, a feltevés szerint Vuk Karadžićnak.¹⁸ Az úrfi (gospodičić), akiről a levélben ír s akinek számára Kosta Ruvaracot ajánlja instruktornak, minden bizonnyal Anka fia, Aleksandar. Kovaček feltevése szerint Đorđević a levelet Pestre küldi és nem tartja egész bizonyosnak, hogy Vukhoz szól a levél, mert a SANU levéltárának dobozán levő jelzésen kívül semmi más jel sem bizonyítja, hogy a levél éppen Vuknak szól.¹⁹ Mégis lehetséges, hogy Vuknak szánták, de Belgrádba küldték. Vuk Karadžić ugyanis abban az időben ott tartózkodott, és közeli viszonyban állt Mihajlo herceggel és az Obrenović családdal. Stojanović²⁰ szerint Vuk augusztus 13-án Bécsben volt, de 28-án ismét Belgrádban találjuk. Belgrádból (október 18-án) azt írta a feleségének, hogy az udvar és Tomanija nagyasszony közelében vett ki lakást; kissé tovább pedig Stojanović ezt mondja: „...Vuknak ez a gyakori utazgatása Bécs és Belgrád között kétségtelenül Mihajlo herceg ügyeinek intézésében történt, kinek meghitt tanácsadója és bizalmasa volt.” Hogy a levél Vukhoz szólhatott, azt az a tény is bizonyítja, hogy Miloš herceg már korábban adott neki ilyen megbízásokat.

Vuknak, amikor Kragujevácról útnak indult, még két megbízása volt: hogy egy orvost hozzon Szerbiába, és hogy igyekezzen megfelelő francia nyelvoktatót találni a herceg fiainak... Az oktatóról beszélve Vuk azt mondta Miloš hercegnek, hogy egy protestáns németet volna jó találni (csakhogy az ilyen nem tud szerbül), vagy egy szlovákot. Mégis, legjobbnak véli, hogy a fiait Bécsbe vagy Petrográdba küldje.²¹

És végül: Vuknak Ankával is voltak személyes kapcsolatai. 1841-ben, amikor Vuk Bécsben volt, Anka vállalta egyik lányának keresztanyaságát és a nevét is adta,²² 1859 tavaszán pedig Vuk írt neki a Hadžić-tyal való összekülönbözéséről,²³ nem lehetetlen tehát, hogy Vuk segítségét is igénybe vették, amikor Aleksandar számára megfelelő nevelőt kerestek.

J E G Y Z E T E K

¹ Allami Evangélikus Levéltár, Budapest, Székács József levelezése.

² Aleksandar, Aleksandar és Anka Konstantinović, szül. Obrenović fia (gospodar Jevrem és Tomanija lánya) tisztt volt, a szerb hadsereg ezredese és gárdaparancsnok. Felesége Mileva, a gazdag és tekintélyes triezsti Opujić családból származott, zenével foglalkozott, indulókat stb. komponált. Belgrádban éltek 1900-ig, s amikor Aleksandar Obrenović nőül vette Draga Mašint, elhagyták Szerbiát és Franciaországba költöztek, Párizsban és Nizzában éltek. Aleksandar Konstantinović 1912-ben részt vett a crnagorai háborúban, 50 lovat adományozott a crnagorai seregnek. Nem tudni pontosan, hogyan és hol vett részt a hadműveletekben, de Nikola király crnagorai generálissá léptette elő. Visszatért Franciaországba és Párizsban élt haláláig (1930 körül). Felesége néhány évvel később Dubrovnikban halt meg. Belgrádban szép emlékeket hagytak. Házuk vagy a jelenlegi Kolarac alapítványa helyén, vagy annak közelében volt, ahol valamikor, 1842 előtt a gospodar Jevrem háza állt. — Aleksandar Konstantinović inkább kényelmes bonvivant volt, mint igazi katona, Mileva viszont intelligens, ambiciózus asszony. Két gyermekük volt: Natalija lányuk és Vladimir fiuk. Natalija Mirko crnagorai herceghez ment férjhez és négy vagy öt fiúgyermeket szült, közöttük Mihajlot, akit később Crna Gora királyává kiáltottak ki. Mirko halála után Natalija másodszor is férjhez ment Du Drell belga grófhöz, ezért anyja kizárta az örökségből és dubrovniki meg triezsti birtokait jótékony célokra adományozta. Aleksandar fia, Vladimir, egy magánál jóval

idősebb gazdag amerikai nőt vett el. Nem volt gyermekük. Második felesége francia volt, akitől fia született, de ez franciának érezte magát. Vladimir nem tudta megtartani a rangját, habár feddhetetlen életet élt. (Az adatok Milan Stoimirović-Jovanovićtól származnak, 1964. november 18-án kelt levelében közölte e sorok szerzőjével. A levél az újvidéki Matica srpska kéziratárában található).

³ Anka Konstantinović, gospodar Jevrem és Tomanija Obrenović lánya, Aleksandar Konstantinović-Germani bánáti nagybirtokos özvegye.

⁴ Még néhány Safarik-levéllel együtt megtalálható Székács József hagyatékában, az említett levéltárban.

⁵ A 4/16. V 1864. keltezéssel Székácsnak küldött levélben így írta alá nevét: Fürstl. serb. Landesbibliothekar.

⁶ Feltevés szerint: Triva Militar szóbeli közlése alapján.

⁷ Drag. Stranjaković, *Mihajlo i Julija*, Beograd, 1940, 28. — Arról, hogy a szerbek szívesebben küldték gyermekeiket az evangélikus iskolákba, tanúskodik Mita Kostić *Dositaj Obradović u istorijskoj perspektivi XVIII i XIX veka* műve is, 229. old.

⁸ Mihajlo herceg udvari orvosa.

⁹ Az 1860. V. 28-án kelt levelében Safarik mint az evangélikus egyházközösség tagja és kurátora arra kéri Székácsot, hogy gazdag magyar polgárok és az evangélikus válású nemesek között gyűjtsön adományokat egy iskola és paplak építésére: „... az előkelő magyar urakat, és jó módú pesti evangélikus lakosokat arra felszólítani, hogy a szegény szomszéd Belgrádi egy hitű felebarátoknak segéd kezét nyújtsanak. E mellett tsak az kérésünk, hogy nagyon tisztelt Lelkész ur tsak az olyan mágnás, főnemes és vagyonos pesti polgár urakat szólítsa fel magány uton 's ha lehetséges ezen áldozatot kívánni kegyedtől, személyesen ezen áldozatra, kiknek ez által nem lessz terhükre, hanem alkalmat fog adni az élő keresztény szeretet tetteire...”

Mint hogy az egyházközösséget túlnyomórészt bevándoroltak és szegény iparosok képezik, akik saját pénzükből nem képesek építkezni, kéri Székácsot, hogy a tehetősebb evangélikusok ne utasítsák el a segítséget szegényebb felebarátaiktól. A május 4/16-án német nyelven írt választ Székács levelére. Ebből megállapíthatjuk, hogy Székács bizonyos dr. Czpakayt ajánlotta orvosul. Safarik utasítja, hogy írjon Anastas Jovanovićnak, Mihajlo herceg udvari igazgatójának is, hogy ez tanácskozhasson dr. Pačekkal is. „különbön nagy örömet okozna, hogy segítségére lehetek annak, akit Ön ajánl” — fejezi be levelét Safarik.

¹⁰ Tomanija egy és Anka két levelére, melyekről ez a dolgozat szól, Székács levelezésének rendezése közben bukkant dr. Mályusz Elemér és dr. Súlyom Jenő budapesti egyetemi tanárok.

¹¹ Fordítása: Április 28-án kelt becses levele, mely azt a hírt hozta, hogy szeretett unokám, Aleksandar, szépen halad munkájában és jól érzi magát, nagyon megörvendeztetett. Nem érzem másként és joggal hiszem, hogy a fiú az Ön bölcs felügyelete alatt abban a helyzetben lesz később, hogy a fent elmondottat tettekben is igazolja.

¹² Teljes bizalommal testálom Önre, hogy tegyen meg érte mindent, ami hasznára lehet, s a nevelését és egészségét elősegíti.

¹³ Drag. Stranjaković, i. m. 24.

¹⁴ Amikor megkérdeztem az Önre vonatkozó dolgokról, észrevettem, hogy lehányja a szemét és egy ideig hallgat... szemében könnyek csillantak.

¹⁵ Anka valószínűleg arra a küzdelemre céloz, amely jelentős szerepet játszott a magyar protestánsok történetében 1859—1860 között.

¹⁶ Dr. Súlyom Jenő szóbeli közlése alapján.

¹⁷ Bocssáson meg, hogy tájékozatlan vagyok a német nyelvben, különben többet és gyakrabban írnék Önnek.

¹⁸ A levelet dr. Božidar Kovaček találta meg a SANU levéltárában (LXXXII/1 doboz, 8316 sz.); a kartoték szerint Vukhoz írt levél. Teljes egészében így hangzik: „U Novom Sadu 22. sept. 1859. — Visoko poštovani Gospodine! K onome, što sam Vam u poslednjem pismu javio za ona tri mladića koja bi kao instruktora za nepoznatog mi gospodičića preporučiti mogao, dodajem sad i to, da je jedan od ove trojice Kosta Ruvarac iz Sasa — koji će sad u I godinu prava da pode — pre tri dana u Peštu već otišao, i tako Vam on prvi stoji već na raspoloženju, jer mi je kazao, da će se ove kondicije dragovoljno primiti, budući da druge za sad još nema. Ako bi taj gospodičić u gimnaziju išao, onda mu ja ne bi znao boljega naći, jer je Ruvarac u svakom obziru mustra za omladinu našu. — Ostajem s poštovanjem Vaš J. Đorđević.

¹⁹ B. Kovaček, *Jovan Đorđević*, Novi Sad, 1964, 167.

²⁰ Ljubomir Stojanović, *Život i rad Vuka St. Karadžića*, Beograd, 1924, 696—697.

²¹ I. m., 327.

²² I. m., 503.

²³ I. m., 491.

Matijevics Lajos

DIÁKJAINK JÉNÁBAN

A híres középkori egyetemi városok: Párizs, Bécs, Bologna, Ferrara, Pádua mellett hazánk fiai megfordultak a jénai egyetemen is. Igaz, számuk nem nagy, művelődéstörténetünk szempontjából mégis meg kell őket említenünk. A mi vidékünkéről indultak el a tudomány meghódítására, s legalább annyival tartozunk nekik, hogy felidézzük nevüket, származási helyüket.

A jénai egyetemet 1548-ban alapította János Frigyes, de csak tíz évvel később, 1558-ban nyitották meg.¹ Az akkori Magyarországról nem sokan jelentkeztek az új intézménybe, a diákok továbbra is inkább Wittenberget látogatták, megszokásból vagy egyéb okokból.² Az anyakönyvek arról tanúskodnak, hogy a XVIII. század végén (főleg 1777-től 1806-ig) jelentősen emelkedik az egyetemisták száma, s az irodalomtörténet bűvárai ezt az időszakot az egyetem virágzási koraként emlegetik. Leginkább a vallástudományokat hallgatták a diákok,³ hiszen vidékünkön aligha találkozunk abban az időben főiskolai szintű hitoktatással.

Mokos Gyula Magyarországi tanulók a Jénai egyetemen című 1890-ben közzétett névjegyzékéből,⁴ melyet a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából készített, vidékünkre, a mai Jugoszlávia területére vonatkozóan a következő adatokat emelhetjük ki:

1748.

1748 t. f. (Magnifici Academiae Prorectore Joh. Walchio Theol. D. et Prof. Publ. Ord Ser Saxoniae Ducum ac Margavii Branden — burg. Onold. a Consiliis Eccl. et Consitor. Civium in hac Ac. Isenacensium et Onoldinor. Inspectore h. t. Ord. theol. Decano)
Carolus de Lindenfels Belgrado Hung.

1838.

1838 (Magnifico Academiae Prorectore D. Bachmann)
Den 11. Mai. Carl Jeszenszky Ungarn. Lality.
Catharina Jeszenszky. Bella. Theologie.

1839.

1839—40 (Magnifico Academiae Prorectore D. Schmid.)
Den 30. Nov. Andreas Sztehlo. Ungarn. Petrovác
Johann Sztehlo. Petrovác. Theologie.

1839—40. (Magnifico Academiae Prorectore, D. Schmid.)
Den. 4. December. Carl Jeszenszky. Ungarn. Ó-Pazov.
Elisabeth Jeszenszky, geb. Fábry. Ó-Pazov. Theologie.

1845.

1845—46 (Magnifico Academiae Prorectore D. Bachmann)
Den 13. October. Johann Sztehlo Ungarn. Petrovác.
Johann Sztehlo, Senior un Pfarrer. Petrovác.

1846.

1846 (Magnifico Academiae Prorectore D. Schmid.)
9. Mai. Carl Borovszky Ungarn. Pivnicza.
Samuel Borovszky. Pivnicza. Theologie.

1865.

1865—66 (Magnifico Academiae Prorectore D. Brunonc Hildebrand)
20. Oct. Johann Plachy Ungarn. Bács-Ujfalu.
Josef Sztehlo, Pastor. Glozsán. Theologie.

1869.

1869—70 (Magnifico Academiae Prorectore D. Fridrico de Hahn)
25. Oct. Josef Schuch. Ungarn. Veprovác.
Lehramtscandidat. Polytechnicum Ofen.

1872.

1872—73 (Magnifico Academiae Prorectore D. Guilelmon Preyer)
2. November. Georg Schwalm. Ungarn. Bulkesz.
Jakob Schwalm, Gastgeber. Csurog. Theologie.

1880.

1880 (Magnifico Academiae Prorectore D. Carlo Rudolfo Seyeklen)
23. April. Carl Lazar. Croatien Szt.-Ivan.
Jellacic Ladislaus Zlatar in Croatien. Phil. Wien.

1881.

1881—82 (Magnifico Academiae Prorectore D. Eduardo Sievers)
9. Januar. 1882. Michael Sajkovic. Banat, Oesterreich, Pancsova.
Avram Sajković, Pancsova. Med. Zürich, Leipzig.

Az egyetem alapításától 1883-ig összesen 11 diák nevével találkozunk:

1. Andreas Sztehlo	Petrovác
2. Carl Borovszky	Pivnicza
3. Carl Jeszenszky	Ó-Pazov
4. Carl Jeszenszky	Lality
5. Carl Lazar	Szt-Ivan
6. Carolus de Lindenfels	Belgrado
7. Georg Schwalm	Bulkesz
8. Johann Plachy	Bács Ujfalu
9. Johann Sztehlo	Petrovác
10. Josef Schuch	Veprovác
11. Michael Sajkovic	Pancsova

Ezek az egyetemi hallgatók vidékünk különböző helységeiből származnak. A nevük mellett említett helytörténeti adatok mai alakja is megállapítható:

Bács Ujfalu	= Selenča
Belgrado	= Beograd
Bulkesz	= Bački Maglić
Lality	= Lalić
O-Pazov	= Stara Pazova
Pancsova	= Pančevo
Petrovác	= Bački Petrovac
Pivnicza	= Pivnice
Szt-Ivan	= Prigrevica?, Ivanić-grad?
Veprovác	= Krušić

J E G Y Z E T E K

¹ „János Frigyes szász választó fejedelem alapította 1548-ban, de csak tíz évvel később nyerte meg császári megerősítését, és 1558. február 2-án történt ünnepélyes megnyitása.” Mokos Gyula: Magyarországi tanulók a jénai Egyetemen — Budapest, 1890. Bevezetés VIII—XII.

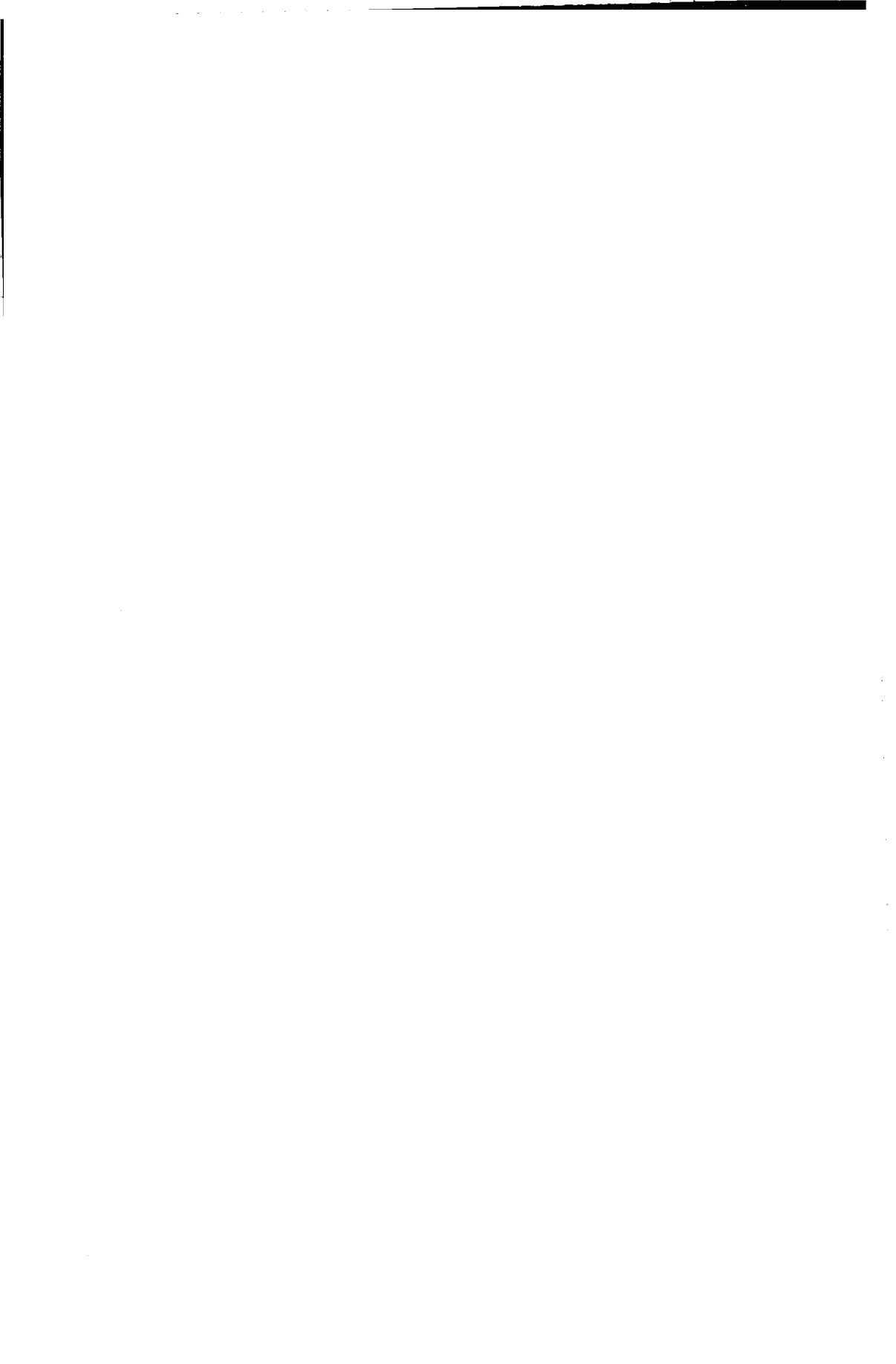
² »A fejedelem az éppen akkor hanyatló Wittenbergben uralkodó Melanchton féle enyhébb tanokkal „egyesegyedül az evangéliko-lutherikus tan terjesztését” tűzte ki feladatául. A magyar tanulók azonban megmaradtak Wittenbergben.« U. o.

³ „A magyarországi politikai viszonyok tehát szemmel látható befolyást gyakoroltak a magyarországi tanulók frequentáciájára a jénai egyetemen.” U. o.

⁴ „Földjeink különben leginkább az egyetem hittani karát látogatták; a lutheránusok hazánkban nem bírván nagyobb igénynek megfelelő hittudományi intézettel, kénytelenek voltak külföldre, elsősorban Németországba vándorolni, hogy teológiában magasabb kiképzést nyerjenek. (...) Innét van, hogy a Jénában beiratkozott földjeink túlnyomó részben német és szláv vidékről való lutheránusok.” U. o.

⁵ A mű teljes címe: „Mokos Gyula: Magyarországi tanulók a Jénai Egyetemen — Budapest, A M. Tud. Akadémia Kiadványa 1890.”

KÖNYVEKRŐL

Penavin Olga

1. Imre Samu: *A mai magyar nyelvjárások rendszere*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1971. (394 l.)

A szerző a következőket írja bevezetésében: „Munkám célja a mai magyar nyelvjárások jelentősebb fonológiai, fonetikai és morfológiai sajátosságainak leírása, e sajátosságok területi tagolódásának megrajzolása, majd e vizsgálatok eredményeinek felhasználásával a mai magyar nyelvjárások számottevőbb típusainak meghatározása, e nyelvjárástípusok góccainak területi kijelölése és végül az egyes nyelvjárástípusok jellemző vonásainak ismertetése.”

A munka leíró jellegű, tehát a nyelvjárások mai, illetve kb. 10 éve készülő Magyar Nyelvjárások Atlasza alapján kikövetkeztethető állapotát rajzolja meg, s nem nyelvjárástörténetet ad.

Mivel a Magyar Nyelvjárások Atlaszának Magyarországon 165, Magyarországon kívül 68 kutatópontja volt, ezért néhány nyelvi szempontból jelentős nyelvjárásszigettel is foglalkozik a szerző, többek között a bennünket közelebbről érdeklő kupuszinai, szlavóniai nyelvjárásszigettel is.

Módszertani szempontból újítás az eddigi összefoglalásokhoz képest, hogy Imre Samu statisztikai összesítésekre támaszkodik, figyelembe véve a tárgyalt kérdésekre vonatkozó mennyiségi mutatókat. Ezek az egyes nyelvjárási jelenségekről realisabb, konkrétabb kép kialakítását teszik lehetővé. A statisztikai összevetések mellett térképek és gazdag példamanyag teszi szemléletessé és áttekinthetővé ezt a rendkívül jelentős vállalkozást.

A 394 lapos munka első fejezete az újabb magyar nyelvjáráskutatás kritikai áttekintését adja. Itt külön érték Csúry Bálint nyelvjáráskutató törekvéseinek és munkásságának sine ira et studio felmérése. Annak ellenére, hogy a szerző — mint jómagam is — a Csúry-iskolához tartozott, végre tökéletes pártatlansággal állítja Csúryt a nyelvjáráskutatásban az őt megillető helyre, nem halgatva el Csúry hibáit sem erőnyeivel mellett. Hasonlóképpen jár el a Csúry-tanítványokkal is.

Az Elméleti, módszertani kérdések c. fejezetben többek között a tematikai problémák mellett a nyelvjárások tipizálásával összefüggően sor kerül a nyelvi egység, nyelvi mozgás, a köznyelv mint összehason-

lítási alap, a mennyiségi mutatók kérdésének rövid, de alapos meg tárgyalására.

Ez után következik a Mai nyelvjárásaink című fejezet, melynek alfejezetei a következők: A hangrendszertípusok vizsgálata; Mai nyelvjárásaink hangrendszertípusai (itt találjuk a 12 jugoszláviai kutatópontot is); A hangrendszertípusok néhány tanulsága; A hangrendszertípusok értékelése; A magánhangzó-fonémák gyakorisága illetve annak bemutatása, hogy a nyelvjárási hang milyen köznyelvi fonémák és hangkapcsolatok helyén és hol fordul elő, statisztikával és térképekkel; tanulságok; A köznyelvi mássalhangzó-fonémák nyelvjárási megfelelései térképekkel, statisztikai kimutatással; A hasonulás, összeolvadás, hangátvevés, hangkivetés, nyúlás, rövidülés, időtartamcsere, a mássalhangzó torlódás feloldása; Összefoglalás; A hangszín realizációk (a diftongusok is) és más hangtani változások (térképpel, táblázatokkal).

Ez a rész a magyar nyelvjárások igen részletes, alapos, sok példával illusztrált fonológiai- fonetikai rendszerének modern összefoglalása. Eből az elemzésből kiderül, hogy mai nyelvjárásainkban a magánhangzó-fonémák rendszere a következő:

Rövidek: u, ü, i, o, ö, é, a, e = 8

Hosszúak: ú, ü, í, ó₂, ő₂, é₂, ó, ő, é, e, á, a, e = 11 + 2

A mássalhangzó-fonémák rendszere:

b, c, cs, d, dz, dzs, f, g, gy, h, j, k, l, ly, m, n, ny, p, r, s, sz, t, ty, v, z, zs = 26

Ezeket a fonémákat azonban a nyelvjárások eltérő mértékben használják fel (a ly csak 32 kutatóközponton él!). Kiderül az is, hogy a hosszú magánhangzóknak van alapvető szerepük a nyelvjárások hangrendszertípusainak differenciálásában. Imre Samu helyesen állapítja meg, hogy a mássalhangzók eddigi vizsgálata részleteiben messze elmaradt a magánhangzó-vizsgálatoktól. Sok helytelenül általánosító megállapítás él a nyelvészeti köztudatban a mássalhangzókról (pl. a szótagvégi minden l kiesése!). A hangszínrealizációt illetően a magánhangzók sokkal színeesebb képet mutatnak, mint a mássalhangzók, s a realizációk a földrajzi tagolódása is jóval határozottabb. Az is világosan kiderült, hogy Balassa és Horger több részletmegjegyzése már nem állja meg a helyét, mert már akkor is téves megfigyelésen vagy helytelen általánosításon alapult.

Míg a hangtani kérdésekkel foglalkozó rész terjedelmes, 300 oldalnyi, addig az alaktanra mindössze 27 oldal jutott. Csak a legfontosabb, részleteikben eddig kevésbé ismert alaktani jelenségeket elemezi a szerző. Ezt az aránytalanul kisebb terjedelmű összegezést a megfelelő előmunkálatok hiányával okolja meg. A Nyelvatlasz alaktani anyaga ugyanis korlátozott terjedelmű. Így csak a névszótövekre, igetövekre, a birtokos személyragozásra, a névszói toldalékokra, az igei toldalékokra, a szóképzésre tér ki térképekkel illusztrálva. Ebben a részben tulajdonképpen eddigi ismereteink összegezését kapjuk. Nagy kár, hogy ez a rész nem olyan kidolgozott és részletes, mint a hangtan!

A mai magyar nyelvjárások főbb típusai c. fejezetben a szerző elmondja, hogy tipizálása elsődlegesen hangtani alapú; mivel a nyelvjárást mint beszélt nyelvet vizsgálta, a hangtani sajátságok közül elsősorban azokat vette figyelembe, amelyek nagy hatásúak, s a nyelvjárás hangtani képét alapvetően határozzák meg. Az egyes nyelvjárástípusokat földrajz-

zilag is rögzítette, meg is rajzolta. A tipizálásakor nem volt tekintettel a régebbi osztályozásokra, de típusai ennek ellenére is többször egybeesnek a Balassa-féle osztályozás kisebb egységeivel. Imre Samu beszél északnyugat-dunántúli, zalai, őrségi, hetési, észak-dunántúli Balaton-vidéki, közép-somogyi, dél-somogyi, észak-baranyai, dél-baranyai, Szeged vidéki, Baja környéki, kiskunsági, Szenc környéki, észak-dunai, csallóközi és szigetközi, középpalóc, Ipoly vidéki, északnyugati palóc, nyugati palóc, déli palóc, keleti palóc, Hernád vidéki, Szikszó vidéki, Zagyva-Tarna-Tisza vidéki, Budapest környéki, hajdubihari, középtiszántúli, Szabolcs-szatmári, abaúji ő-ző nyelvjárástípusokról, melyek a következő nagyobb egységekbe foglalhatók: északkeleti nyelvjárások, nyugati (dunántúli), északi (palóc), keleti, déli nyelvjárások. Átmeneti típusok: dél-somogyi, észak-baranyai, észak-dunai, nyugati palóc, Hernád vidéki, Szikszó környéki, közép-tiszántúli, Eger környéki, Budapest környéki, csallóközi-szigetközi. Nyelvjárássziget: a Szenc környéki, az abaúji ő-ző.

Ezek a nagyobb egységek nemcsak fonetikai-fonológiai és alaktani sajátágaikban mutatnak eltérést, hanem szókincsükben is. A szerző táj-szómotatványt is közöl tétele igazolására.

Kétségtelen, hogy Imre Samu új és gondosan felépített felosztása a nyelvi valóságra épült, és ezt jobban tükrözi, mint az eddigi felosztások, mégis vitatható. Ha több alaposabb és részletes monográfiával rendelkezniénk, akkor még több tény ismeretében talán megnyugtatóbb és mindenkit kielégítő felosztást végezhetniénk. Így nagyon elgondolkoztató ez a felosztás.

Benyomásainkat összegezve elmondhatjuk, hogy a magyar nyelv-tudomány egy rendkívül értékes, alapos, átgondolt és elgondolkoztató, vitára serkentő, modern szemléletű művel gyarapodott, mely kézikönyve kell hogy legyen minden nyelvjárással foglalkozónak.

Nagyon hiányoljuk, hogy a mű végén nincs egy terjedelmesebb összefoglalás néhány világnyelven.

A könyv kiállításáról, papírájáról, szedéséről csak a legjobbakat mondhatjuk. Az Akadémiai Kiadó ezzel is gyarapította szép kiállítású könyveinek számát.

* * *

2. Eötvös Loránd Tudományegyetem: Nyelvtudományi Dolgozatok I—V.

A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Intézetének érdekes és hasznos kezdeményezéséről számolhatunk be. Az Intézetben 1969—70-ben megalakult az Ifjú Nyelvészek Köre, részint a nyelvészet iránt érdeklődők összefogása céljából, részint talán az utánpótlás, az eljövendő egyetemi előadói kéder kinevelése céljából. A nyelvészettel foglalkozó ifjak szemináriumi illetve diplomadolgozatát, ha megüti a mértéket, kiadják az egyetemen indított Nyelvtudományi Dolgozatok sorozatban. A sorozat könyvei fehér fedőlapú, szerény kiállítású, újságpapíron, rotoprint technikával készülő kis formátumú könyvek. Áruk 5 forint.

Eddig 5 dolgozat jelent meg. 1970-ben: Zilahi Lajos: A zárt í-zés

esetei Püspökladány nyelvjárásában (122 l.); 1971-ben: Máta Mária: A határozószók, névutók és igeik rendszere a Münchener kódexben (206 l.); Suhajda Ágnes: A föld és a világ keletkezése a Kalevalában meg a vogul énekekben, mondákban (106 l.); Jánosik Zsuzsa: A tömörítés eszközei Németh László prózájában (88 l.); Szabó Géza: Szempontok az é-zés vizsgálatához (135 l.).

Mivel nincs szándékunkban az egyes munkák részletes elemzése, inkább csak fel akarjuk hívni a figyelmet a sorozatra meg arra a tényre, hogy a jobb szemináriumi illetve diplomadolgozatokat ne hagyjuk porosodni a fiókok mélyén, adjuk ki mi is, tegyük a tudományos élet alkotórészeivé, hisz minden alkotóra szükségünk van, mivel kevesen vagyunk, tennivaló viszont bőségesen van.

Az említett dolgozatok közös jellemzője, hogy egyéni kutatómunka eredményeit közlik. A dolgozatokból kitűnik, hogy a legfőbb szakmai alapismereteket elsajátították, filológiai jártasságra tettek szert, megtanulták a tudományos kutatás módszereit, az eredmények felhasználásának lehetőségeit. Természetes, hogy ezek a dolgozatok a vezetőtanár kezényomát is magukon viselik, de még így is elárulják szerzőjük tudományteretét, egyéni rátermettségét. Mivel a sorozat a tárgykör, azaz a megválasztott tárgy szempontjából igen változatos (nyelvjárási vizsgálat, nyelvtörténet, finnugor nyelvészet és folklór), nagyon szépen példázza a hallgatók, az ifjú nyelvészek sokféle nyelvi érdeklődését.

* * *

3. Balogh Dezső — Gálffy Mózes — J. Nagy Mária: *A mai magyar nyelv kézikönyve*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1971. (457 l.)

A nyelvtudományban szerte a világban soha nem tapasztalt változás, lázas útkeresés tapasztalható. Az utóbbi évtizedekben a vizsgálati szempontok, a szemlélet, a módszerek óriási, szinte nyomon sem követhető változását figyelhetjük meg. A leíró szinkron nyelvvizsgálat elfoglalta megérdemelt helyét a nyelvtudományban, új módszerek jelentkeztek, és ez a hagyományos módszerekkel együtt a régen ismert tények, eredmények gyarapítását, újraértékelését, helyesbítését, pontosabb megfogalmazását, a finom részletekre való kitérést, az összefüggések pontosabb kimutatását, a tények rendszerezését hozták és hozzák magukkal.

Az előttünk levő könyv főleg az Akadémia A mai magyar nyelv rendszere Leíró nyelvtana eredményeit, vizsgálódási szempontjait és módszerét felhasználva, de a rendszerezést tekintve némi módosítást alkalmazva készült. A szerzők a nyelvtudomány mai, de érthetően nem legújabb állásának megfelelően tájkoztatják a tanulókat és az érdeklődő nagyközönséget az eredményekről, az időszerű kérdésekről. Mivel kézikönyvről van szó, melyet nem szakmabeliek is fellapoznak, a helyes nyelvhasználati, helyesírási és helyesejtési kérdéseikre is feleletet kaphatnak. Minden fejezet végén ugyanis ilyen észrevételek szerepelnek más betűtípussal szedve. Ezek az észrevételek, tanácsok az egyén és ezen keresztül a közösség nyelvi műveltsége emelésének szép és gyakorlatilag is fontos célját szolgálják.

A példákat — a tételek igazolására, a nyelvi jelenségek bemutatására — nagyon helyesen nemcsak klasszikus szépirodalmi és mai szövegekből vették, hanem az élő, beszélt nyelvből, köznyelvből. A könyv részei: *Bevezetés* (Gálffy Mózes). Általános nyelvészeti kérdések is szerepelnek ebben részben (a *langue* — *parole* fogalma; nyelvi jelek az információban; a nyelv jelrendszer; a nyelvi szintek; a nyelvi struktúra; a nyelvtan; a nyelvtan módszerei és az alkalmazott eljárás; a nyelv rétegződése).

A *Hangtan* címet viselő fejezetben miután Gálffy Mózes tisztázza a hang, a fonéma, a betű fogalmát, írását, áttér a beszélőszervek bemutatására, működésük leírására (itt felveti az artikulációs bázis fogalmát is). Hasznos képek, táblázatok segítségével tárgyalja a magánhangzók és mássalhangzók tulajdonságait, ejtési hibáit. A mássalhangzók rendszerének bemutatásakor a szerző leegyszerűsíti a rendszert (csak szájhangokról beszél a zár-rés hangoknál; a zöngés hangokat előbb veszi mint a zöngétlent a + tulajdonság, — tulajdonság elve alapján). A hangok rokonsági rendszerének bemutatása után a hangok kapcsolódásának szabályosságait nagyon szépen, szemléletes táblázatban foglalja össze. A szótagot mint fonológiai egységet tárgyalja. A szakasz vagy szólamot önálló akusztikai egységként külön vizsgálja. A hangsúly, hanglejtés bemutatása zárja le ezt az érdekes és tanulságos fejezetet azzal a megjegyzéssel, hogy a mondattani fejezetben tüzetesebben foglalkozik majd a hanglejtéssel.

A *Szótan* c. fejezet szerzője J. Nagy Mária. A szó és szóképzlet bevezető ismertetése után kerül sor a szóképzlet eredet szerinti rétegződésének bemutatására (az idegen szavaknál jobban helyhez kellett volna kötni a példákat a nyelvhelyességi részben!). A szóképzlet és a nyelvváltozatok tárgyalásakor a romániai magyar nyelvhasználat is helyet kap. A frazeológiáról szóló részben helyi szólás és magyar-román összevetés teszi aktuálissá a kérdés tárgyalását.

A jelentéstan a mondattan mellett a legkeményebb dió a nyelvtanban. A jelentéstan tárgyalásakor valójában még csak tapogatózunk. A szerző figyelt a jelentésekből kialakuló jelentéskörben a strukturális összefüggésekre is, meg is rajzolja a *csiga* szó ágrajzát. A szinonimák rétegződését tárgyalva magyar-román összevetést is találunk. (Jó lenne, ha több lenne!). A jelentésváltozások bemutatása Gombocz szerint történik.

Az *Alaktan* (Gálffy Mózes) két nagy részre oszlik, a szófajok és az alaki elemek tanára. Gálffy is 12 szófajt különböztet meg az Akadémiai nyelvten alapján. A szóelemek, a szó szerkezeti felépítése c. részben új az előhangzó elnevezés a kötőhangzó helyett. A tövek, toldalékok rendszerében kitűnőek a táblázatok, nagyszerűen szemléltetnek. Az igeidők és a névragozás tárgyalásában elvártuk volna a romániai magyar nyelvben jelentkező többlet alaposabb tárgyalását, legalábbis megemlítését.

Mondattan: az általános rész és az egyszerű mondat feldolgozása Balogh Dezső tollából való, az összetett mondaté Gálffy Mózes munkája. A mondat meghatározásakor ismerteti a szerző a különböző vizsgálódási szempontokból született meghatározásokat egészen a formális meghatározásig. Ő maga az Akadémiai nyelvtenét fogadja el. A mondatok tag-

lalása során hiányoljuk a romániai magyar nyelvhasználatra utalást, többek között a határozóknál. Ebből a részből hiányzik néhány szemléltető összefoglalás is.

Az összetett mondatokról Gálffy Mózes ír. Az általános kérdések tisztázása után felhívja a figyelmet arra tényre, amiről sokszor megfélekedünk, t. i. a kapcsolóelemek részben mondatrész értékűek is, részben csak viszonyjelölők. A mellé- és alárendelt mondatok bemutatása után a többszörösen összetett mondat következik. Itt kerül sor a szintezésre és a tömbösödéssre. Ezután a körmondat, a szövődményes mondatok, majd a hangsúly, a hanglejtés és a szórend, a szórend és a mondatrend tárgyalása következik.

A legfontosabb irodalom, a gondosan összeállított tárgymutató és a tartalomjegyzék zárja le a kötetet.

A kötet végigolvasása után némi hiányérzetünk támad, valahogy úgy érezzük, nincs eléggé helyhez kötve. A nyelvhelyességi, helyesírási és helyesejtési részben többet kellett volna foglalkozni — szerintem — a romániai magyar nyelvben tapasztalható speciális megvalósulásokkal. Ez a romániai magyar olvasó számára is hasznosabbá tette volna a kézikönyvet. Tudom, hogy az ilyen fajta igénynek eleget tenni nem könnyű, de ezt mástól nem várhatjuk, csak azoktól a romániai magyar nyelvészeketől — köztük a könyv szerzőitől is —, akik az ottani magyar nyelvhasználat legavatottabb ismerői.

Csáky S. Piroska

1. *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig. Összeállította Kovács Máté. — Budapest, Gondolat Kiadó, 1970. Nemzeti Könyvtár. Művelődéstörténet.*

A Nemzeti Könyvtár Művelődéstörténet sorozatában 1963-ban jelent meg *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében* c. kiadvány első kötete, amely az államalapítástól 1849-ig terjedő időszakra vonatkozó dokumentum-anyagot tette közzé. A második kötet anyaga 1849-től 1945-ig tárgyalja a könyv és könyvtár történetét, míg a készüléfében levő III. kötet 1945-től napjainkig terjedő időszak történetét mondja el.

A kiadványt a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékének munkaközössége készítette, anyagát Kovács Máté állította össze, ő írta a fejezetek előtti tanulmányokat (kivéve az elsőt) és a bevezetést is. A szemelvényeket Babiczky Béla, Dér Mária, Kovács Máté, Kovács Ilona és Voit Krisztina rendezte sajtó alá, a kísérő jegyzeteket is ők készítették.

A munkatársak közül külön említést érdemel Fülöp Géza és Szelle Béla, akik a könyv függelékeként megjelent bibliográfiát állították össze.

A szöveganyag fényképekkel van illusztrálva sorozatokról, írókról, folyóiratokról, lapokról (Babiczky Béla munkája).

„A kötetből... a hazai írás- és olvasási, könyv- és könyvtári kultúra közel egy évszázadnyi szakasza ismerhető meg az egykori dokumentumok és a tárgykörre vonatkozó bibliográfiai adatok, valamint a korszerű szak kutatás szemléletével készült tanulmányok és jegyzetek együttes tükrében” — mondja a szerkesztő. A válogatást úgy állították össze, hogy olvasmányos legyen, tehát nemcsak a kutatóknak szánták, noha legnagyobb részét forrásanyagról van szó.

A könyv négy fejezete tagolódik: I. Az önkényuralom kora (1849—1867), II. A dualizmus fél évszázada (1867—1918), III. A magyar Tanácsköztársaság időszaka (1919) és IV. Az ellenforradalom korszaka (1919—1945). „A négy szakasz és a négy fejezet azonban csak elhatárolódik, de nem válik el.” A könyv a történelemhez kapcsolt felosztáson belül különböző témakörökre vonatkozó szemelvény-anyagot közöl, amelyek közelebbről a sajtóviszonyokat, könyvkiadást és könyvkereskedelmet, a művelődéspolitikát és az olvasást (olvasási kultúrát) világítják meg. Teret

kapnak a magyar bibliográfia nagy alkotásai, szó esik művelődéspolitikai viszonyokról és egyéb kérdésekről.

Az V. rész válogatott bibliográfiát bocsát az olvasó rendelkezésére a könyv-, sajtó és könyvtári kultúra köréből; s végül az egész könyvet név- és tárgymutató egészíti ki.

Nem kis feladat volt majd száz év dokumentumai közül kiválogatni azokat az írásokat, amelyek legjellemzőbben szemléltetik létrejöttük korát és amelyek művelődéstörténeti szempontból is jelentősek. A válogató és szerkesztő feladatát megnehezítette a korlátozott terjedelem is. Az anyagkorlátozás egyaránt előnyös és hátrányos is lehetett. Előnye az, hogy csak a jellemző szövegek kerülhettek a könyvbe, hátránya, hogy olyan szövegek is kimaradtak, amelyeknek helyet kellett volna szorítani, de helyszűke miatt erre nem került sor.

Ha a Jugoszláviában élő magyar olvasó azzal a szándékkal veszi kezébe a kiadványt, hogy önmagáról is megtudjon valamit, nem fog csalódní, bár a rá vonatkozó anyag elég szűkszavú. Az ellenforradalom korszaka (1919—1945) című fejezetben a Magyar nyelvű kiadványok más országokban alcím alatt szó esik a magyar kiadványokról Romániában (369—373), Csehszlovákiában (373—376), Jugoszláviában (376—377. l. — egy egész oldal!) és magyar kiadványokról más európai és tengeren túli országokban (377—380 l.). A jugoszláviai magyar kiadványok rész megírásához a Magyar irodalom története VI. kötetében közölt, Bori Imre és Szeli István által írt anyag szolgált alapul és Herceg János: A délvidéki magyar irodalom (Kelet Népe, 1941. 11. sz.) című cikke. Nem lehetett könnyű dolog egy oldalra leszűkíteni irodalmunk kibontakozását és fejlődését a II. világháborúig! Feltételezhető, hogy a szöveg-részbe az irodalmi anyag hozzáférhetlensége miatt nem került be jugoszláviai vonatkozású írás. A Magyar könyvek más országokban c. részben csak Gaál Gábor írását találjuk A mai erdélyi magyar irodalom arcvonalai (1930) címen.

Az egyes fejezetek előtti összefoglalások alapján kirajzolódik előttünk a könyv, a sajtó és a könyvtárak története a különböző történelmi korokban. A szövegrész csak illusztrálja ezt a fejlődéstörténetet. Bár fogytékosságai is vannak a könyvnek, amelyek főleg a szövegválogatásra és a jegyzetek következtelenségeire, néha nem ellenőrzött adataira vonatkoznak; meggyőződéssel mondhatjuk, hogy művelődéstörténetünk egyik jelentős kiadványa ez a gyűjtemény.

A kiadvány értékét növeli a mellékelt bibliográfia (amelynek hibáit több ízben kiemelték a kritikusok, főleg „szemrontó tipográfiáját” emlegetik — Könyvtári Figyelő, 1971/3. sz.), témakörök szerint csoportosítva: a politikai, társadalmi és művelődési viszonyokra vonatkozó írások; a könyvkiadás, nyomdászat, könyvkereskedelem, sajtó, olvasás, olvasóközönség, bibliofília, könyvgyűjtés, hogy csak a fontosabbakat említsük. „A bibliográfia felosztása nem követi az előző fejezetek beosztását... a jobb áttekinthetési lehetőség biztosítása s a számos ismétlés és utalás elkerülése végett időhatárok nélküli szakrendbe (fejezetbe, alfejezetbe)” osztották be a bibliográfiai tételeket. A tételek időrendi sorrendben követik egymást: előre a legrégebb kiadvány kerül, legutoljára a legújabb. Míg az első kötet bibliográfiájában egy-egy mű több ízben is helyet ka-

pott (más témakörre vonatkozóan), ebben a kötetben az e fajta ismétlések elmaradtak, illetve minimálisak. Hogy a bibliográfia használata kissé nehézkes, annak az az egyik oka, hogy túlságosan tömör és bizony jó-ideig olvashatja a könyv használója, amíg kijelöli magának a szükséges részeket.

A *Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében* című kiadvány két kötete után érdeklődéssel várjuk a harmadik kötetet, amely az új, szocialista társadalmi viszonyok tükrében vizsgálja meg a könyv szerepét. Reméljük nem kell ismét hét évnek elmúlnia, hogy az olvasó kezébe kerüljön!

* * *

2. Régi magyarországi nyomtatványok 1473—1600. — Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.

A MTA Könyvtára és az Országos Széchenyi Könyvtár közös kiadványaként jelent meg ez a nagy jelentőségű könyv az Akadémiai könyvtörténeti munkabizottsága irányítása alatt. Szerzői: Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István és Kelecsényi Ákos. A Régi magyarországi nyomtatványok című mű magában foglalja az 1473-tól 1600-ig Magyarországon nyomtatott összes könyvek leírását. A korszakhatár jelzi, hogy nem befejezett munkáról van szó, csak egy megkezdett nagy jelentőségű és nagy terjedelmű vállalkozás első kötetéről (kiadói 7—8 kötetre tervezték).

Nem mondhatjuk, hogy ez az első ilyen fajta kísérlet Magyarországon. Szabó Károly úttörő munkája minden fogyatékosága ellenére is nagyon hasznos kézikönyv volt. Az ő munkáját igyekezett pótlásokkal, helyreigazításokkal kiegészíteni Dézsi Lajos és Sztripszky Híador, majd később mások is, főleg a Magyar Könyvszemle c. lapban. 1940-ben Fitz József, az OSZK akkori igazgatója, megkísérelte intézményesen feldolgoztatni a könyvtörténeti adatokat Varjas Bélát bízva meg a RMK kiadás tervezetének kidolgozásával. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Régi Magyar Irodalmi munkaközössége 1949-ben megvitatta és elfogadta a bibliográfiai leírás szabályzatát. 1952-től kezdve kibővítették az OSZK munkaközösségét, s a MTA Könyvtárával együttesen végezték a megkezdett munkát. „Ahazai folyóiratok mellett feldolgozták azokat a külföldi bibliográfiákat is, amelyekben régi magyarországi nyomtatványok nagyobb számban fordulnak elő. Ezzel párhuzamosan elkezdték számbavenni a hazai könyvtárak régi magyarországi nyomtatványait.”

A RMNY nem a Szabó Károly féle kiadvány új kiadása, hanem annak teljes átdolgozása. Ezt indokoltá tette a könyvek leőhelyének megváltozása is.

A kötetben nyelvre való tekintet nélkül helyet kapott valamennyi magyarországi nyomtatvány, valamint a külföldön megjelent magyar nyelvű művek is. (Ez tulajdonképpen a Szabó féle RMK I. és II. kötetének összedolgozása.) A külföldi, nem magyar nyelvű hungaricák nem kerültek be.

Az összegyűlt könyvek nagy száma miatt több kötetre tervezték a kiadványt. Az első periódus a 16. század könyveit tartalmazza, a következő 1601-től a nagyszombati egyetem alapításáig terjedő időszakot foglalja magában.

Minden önálló nyomtatvány új sorszámot kapott a bibliográfiában, eszerint ahány tétel van a könyvben, annyi kiadványról esik szó. A felsorolás időrendben történik. Egy „tétel” a következő elemekből áll:

1. sorszám —
2. címleírás — példány vagy fotomásolat alapján készült —
3. bibliográfiai hivatkozás — az ismertetett nyomtatvány eddig megjelent legjobb és legfontosabb könyvészeti leírását tünteti fel —
4. a tartalom meghatározása és részletezése (naptár, nyelvkönyv, bibliafordítás, vitairat, stb.), formáját (verses, párbeszédes...) és nyelvét —
5. variánsok —
6. szövegkiadások —
7. kutatási eredmények (a címleírás részeinek sorrendjében található: a szerző nevére, a címre, a fordító és közreműködőre, a nyomtatás helyére, évére, a nyomdászra vagy a nyomdára, a terjedelemre, formátumra és a könyvdíszre vonatkozó eredmények.)
8. kapcsolódó tételek (a mű más kiadása, bővítése; vitairatoknál az előzmény és a válasz; sorozat) —
9. példánykimutatás (ezt a könyvek ritkasága tette indokolttá).

Minden fellelhető kiadványt egy kör jelöl. A körbe írt szám azt mutatja milyen állapotban van a példány: teljes, csonka, töredék, hiányosak az adatok. A teljesség vizsgálásából csak az eredeti lapokat vették figyelembe, a hasonmás vagy kéziratos kiegészítéseket nem.

A Magyarországon nem található régi nyomtatványokat legtöbbször mikrofilmzették, innen történt címleírásuk is. (Ezt „phot” rövidítéssel jelölték.)

Az iradalomban említett és egykor ismert példányok „olim” (egykor) szóval kezdődő bekezdésben vannak.

A részletes könyvleírás egy-egy műről gyakran egy egész oldalra terjed. A fellelhető adatok számától függ a leírás terjedelme. Ebben a kötetben 719 oldalon 869 tétel van feldolgozva, s függelék járul hozzá, amelyben a Szabó Károly féle RMK I—II. kötetében levő téves adatokat igyekeznek helyreigazítani. A 74 appendix a 752. lapig terjed, ezt követik a címlapok és mintalapok képei, amelyek között ma már elveszett példányokról is van kép, ha az hasonmásban vagy fényképen fennmaradt). 17 hasonmásról készült kép van a táblák között.)

Ezek a táblák nagyba növelik a mű értékét (az előszóban is szó esik arról, hogy úttörő jellegű a minden kiadványról készült címlap reprodukciójának közlése) és nagy segítséget nyújtanak az irodalmi, nyelvészeti vagy művelődéstörténeti érdeklődésű kutató számára. Kár, hogy a fényképek azonos méretük miatt nem tudják kellőképpen szemléltetni a könyv nagyságát, s az erős kicsinyítés miatt a tipográfiai jellegzetességek is kissé halványulnak.

A kiadvány kezelését megkönnyítik a mutatók, amelyek jól egészítik ki a könyvet. Ezek a következők:

- 1) A nyomdahelyek mutatója időrendben
- 2) Nyomdamutató, helységek és nyomdászok
- 3) Személynévmutató
- 4) Helynévmutató
- 5) Címmutató — külön vannak a görög (33) és cirillbetűs címek (19)
- 6) Incipitmutató
- 7) Tárgymutató
- 8) Nyelvi mutató (csak a nem latin vagy magyar nyelvű műveket sorolja fel: többnyelvű, vagy görög, horvát, román, német, ó-egyházi szláv, szlovák, szlovén)
- 9) Könyvtárak mutatója (ahol a feldolgozott könyv megtalálható)
- 10) A fontosabb bibliográfiák konkordanciája; RMK, Sztripszky, Dézsi, Suppl. és BRV. A mutatók betűrendesek — kivéve az időrendit. Az összehasonlítás a régi sorszámról az újra utal.

Nem célunk, értékelni ezt a kétségkívül nagy jelentőségű munkát és rámutatni esetleges hibáira, csak üdvözölni szeretnénk ezen a helyen is ezt a nagy vállalkozást, amely nagyban elősegíti majd az irodalomtörténészek munkáját és a művelődéstörténettel foglalkozó kutatókét is. Nagy segítséget nyújt a nyomdák történetével foglalkozóknak (a kutatási eredmények felsorolása útbaigazítást ad az érdeklődőknek arról, hogy kik foglalkoztak a kérdéssel.) A mű összeállítói nem oldhattak meg minden felmerülő problémát, ez későbbi kutatókra váró feladat. Ennek ellenére igen fontos kézikönyv a tudományos könyvtárak állományába. A 928 lap terjedelmű impozáns könyv grafikailag is igen tetszetős munka.

Andelić Magdaléna

Csuka Zoltán: *CSILLAGPOR — Jugoszláv lírai antológia, Budapest 1971.*

1969-ben jelent meg Budapesten az Európa könyvkiadó és az újvidéki Forum könyvkiadó közös szerkesztésében a SZERBHORVÁT IRODALOM KISTÜKRE (Szerkesztőbizottság: Csuka Zoltán, Hadrovics László, Božidar Kovaček, Draško Redep, Szeli István, Vujicsics D. Sztoján; a bevezető és ismertető szövegek írója: B. Kovaček, Szeli I., D. Redep). E gyűjtemény anyagát, a szerbhorvát irodalom kincseit, történeti rendben válogatták össze nagy hozzáértéssel a magyar és a jugoszláv szakemberek s a legnevesebb magyar költők és műfordítók elevenítették meg magyar nyelven. Legújabban a Magvető könyvkiadó vállalat örvendeztetett meg bennünket egy új meglepetéssel, Csuka Zoltán a jugoszláv népek CSILLAGPOR című lírai antológiájának kötetével.

Ez a könyv a délszláv népek már jól ismert és megbecsült fordítója újabb impozáns vállalkozásának bizonyítéka. Csuka Zoltán több mint negyven éve nagy megértéssel, hozzáértéssel és szeretettel ülteti át a délszláv népek irodalmi világát és mutatja be a magyar olvasónak. (1971-ben ünnepeltük hetvenedik születésnapját.)

Ezzel az antológiával a szerző arra törekszik, hogy az olvasóban felébressze a rokonszenvet és a szeretetet mind a költő, mind a népe iránt, hogy közelebb hozza hozzá azt, ami jellegzetes, ami a különböző korszakokat a délszláv népek költészetében jellemzi, ami új és végül: ami rámutat arra, ami közös és hasonlatos a magyar nép és a délszláv népek sorsában.

Terjedelmével ez a kötet nyújtja az olvasónak a délszláv költészet legszélesebb hangterjedelmét: felsorakoznak benne a költők a XIII-ik század első felétől kezdve egészen a legújabbakig, a legfiatalabbakig, a második világháború után születettekig: 226 vers 137 költő tollából, ide sorolva a népköltészet kincseit is; válogatott átköltés a szerb, horvát, szlovén, makedón, bosnyák-hercegovinai és crnagorai költészetből. A úgynevezett klasszikus költészet mellett itt találjuk, ahogy az antológia összeállítója nevezi, „a kis költők” műveit is.

Tartalmilag az antológia kellemes meglepetést jelent a magyar olvasó számára: feltár előtte néha egészen ismeretlen szálakat is, amelyek

a magyar népet a szomszéd délszláv népekhez fűzik; így például Fran Krsto Frakopan (Frangepán Ferenc) mint horvát költő a magyar olvasók legtöbbje előtt ismeretlen.

Az antológia összeállítójának — ahogy maga is mondja — nem kevés gondot okozott, felhasználja-e az irodalomtörténet megszokott korszakokra való felosztását, és a költőkről csak a könyv végén emlékezzen-e meg néhány sorban. Mégis úgy határozott, hogy időrendi sorrendben mutatja be a költőket, s a költemény előtt, szükség szerint hol bővebben, hol csak néhány mondattal megmagyarázza a korszakot és a körülményeket, amelyek között a vers keletkezett, és a költőről is elmondja a szükséges és jellegzetes adatokat.

Nem egy alkalommal a jegyzetekben magyarázatot ad, miért került a költő vagy a műve az antológiába, mert a magyar olvasó számára a nevek nagy része, különösen a régebbi korszakokból, ismeretlen.

Az a tény, hogy egy publikációban ilyen sok költőt találunk együtt, s hogy a rájuk vonatkozó adatok, valamint a versek keletkezésének körülményei részben ismeretlenek voltak még a délszláv olvasók számára is, arra mutat, hogy az antológia délszláv vonatkozásban is érdekes és egyedülálló.

Az antológiát a XIII. századbeli Atanasije *Dicséret Szávához* című verse nyitja meg, amely a Sava Nemanjić, az önálló szerb egyház alapítója és érseke holttestének Szerbiába vitele alkalmával született. Következnek, többek között, Jefimia szerzetesnő 1402-ben írt és kihimzett *Lázár cár dicsérete* című éneke, Stefan Lazarević despota A szeretet éneke c. verse s egy ismeretlen középkori szerzetes *Szatirikus éneke a papokról*.

A népköltészet, amelyet Csuka már régebben is sikeresen fordította magyarra (A délszláv népballadák kötete 1946-ból), ez alkalommal olyan lírai versekkel van képviselve, amelyek részben először jelennek meg magyar nyelven; a hősköltészetet leginkább a Hunyadiakról szóló epikai versek képviselik. A renaissance költészetet Marko Marulić és Hanibal Lucić versei mutatják be; itt található meg Stjepo Đorđić *Dervis*-e, Hektorović és Gundulić vers részletei a *Halálszat*-ból és az *Osmán* nyolcadik énekéből. A barokk korszak és a felvilágosodás korszakát van hivatva bemutatni Zrinjski Katarina kevésbé ismert költészetéből az *Intelem*; P. R. Vitezović *Szigetvár megvétele*nek egy részlete, Kačić-Miošić *Ének a Vladimír királyról* és Jankó Vajdáról; egy részlet Relković *Szatir*-jából, Dositej Obradović egy melankólikus verse: *Minden, ami csak körülvesz*, majd Katančić a fordításban is dinamikus *Szüreti dala*. Itt található még Pačić és Mušicki, s egy ismeretlen költő *Egy újvidéki úrasszony* c. versével; az irodalomtörténész Csukára jellemző, hogy felvette a még nem régen ismeretlen verseci költőnő, Julijana Radivojević versét is. (Dositej Obradović emlékezetére); azt hisszük, inkább csak magyarországi vonatkozása miatt került be Jovan Hadžić-Svetić himnusza: *A Gellért-hegyen*; határozott értéket képvisel továbbá Prešern teljes *Szonettkioszorúja*, Jovan Sterija Popović későbbi alkotása (*Egy zsarnok halála*); egy néhány ismert részletet olvasunk Petar Petrović Njegoš *Hegyek kioszorújából*, s néhány — már régebben lefordított, de csak most közölt — részletet Mažuranić *Čengić Smail-aga halálából*. Itt van még Prera-

dović lírai költeménye a *Hajnal hasad*, Radičević *Kolo*-ja a *Diákbúcsúból*. Jakšićot az *A Lipáron* c. költemény képviseli, Jovan Jovanović Zmajt az egynehány jól ismert verse mellett még a *Széchényhez*. Itt található Šantić *Karácsonyestje* is. Inkább csak jelzésként említjük a többiek nevét: Matoš, Stefanović, Vidrić, Domjanić, Rakić (*Rezgő nyárfa*, *Virradat*), Dis (*Börtön*), Gradnik, Pandurović, T. Manojlović, V. Petrović, Kamov, Tin Ujević, I. Andrić, Ž. Vasiljević, Crnjanski, Krleža, Cesarec, Nastasijević... hosszadalmas lenne a sok ismert név felsorolása, de megemlítjük, hogy kevésbé ismertekkel is találkozunk, különösen a legújabb költők között.

Az antológia Gustav Krklec *Zvezdana prašina* c. költeményének kapta a nevét, amit az antológiában is olvashatunk.

A fordításokat olvasva, önkéntelenül is Zsukovszkij V. gondolata jut eszünkbe: a fordító (természetesen: a jó fordító) a költő vetélytársa. Csuka Zoltán könnyedén és hűen menti át nemcsak a vers tartalmát, hanem a szellemét is az idegen nyelvi közegbe; az ő fordításai funkcionális és stilisztikai elemeiben egyenrangúak az eredetivel, ugyanazokat az emóciókat ébresztik bennünk mint az eredeti. Ennek a magyarázatát abban találjuk, hogy Csuka maga is költő, még hozzá jelentős költő; a délszláv nyelveket úgy ismeri, mint az anyanyelvét; évtizedek óta fordít a délszláv irodalomból, és ami szintén fontos, ő maga válogatta meg mind a költőket, mind a költeményeket, így a könyvben azok a versek láttak napvilágot, melyek közel állnak Csuka költői lényéhez, izléséhez, szelleméhez, tehetségéhez.

Az itt közölt versek közül már sok megjelent folyóiratban vagy verseskötetben, de sok fordítását átdolgozta, (pl. a *Hegyek koszorújának* a részletei). Csuka egyaránt ismeri mind a régi, mind a mai szerb és horvát nyelv jellegzetességeit, s átérzi a régi költészet lényegét épp úgy mint a legújabbét is. Nemcsak hogy megtalálja a megfelelő kifejezést, hanem a gondolatot, a vers egészét át tudja ültetni esztétikailag teljesen, költőileg harmonikusan. Szolgáljon példaként Stefan Lazarević despota *A szeretet éneke* c. versének második szakasza:

*Lám, a tavaszt s nyarat az Úr megalkotta,
s mint a bibliai Énekes is mondja,
bennük oly sok szépség lakozik;
a gyors madarakat s röptük vidámságát,
erdők, berkek tágasságát, sok lombját,
mezők téres voltát,
a zengzetekkel ékes
szép levegőget,
a bőkezű földet,
és sok-sok virágát, jó illatát, zöld lombját
és végül az embert,
lényé újulását,
kedve vidámságát
elmondani ki méltó?*

Sikeres népköltészeti fordításaira ezalkalommal nem térek ki, csak ismételni tudnám, amit már egyszer egy hosszabb tanulmányban megírtam róla.

A renaissance költők verseinek fordításai is arról tanuskodnak, hogy ez a költészet sem idegen Csukának:

*Szebb vagy, mint a csóvás csillag,
szebb a napnál, pitymallatnál,
ékesebb és díszesebb vagy
az erdei virágoknál,
orcád rózsás pírban ragyog —
kótyagos, vén dervis vagyok!*

(St. Đorđić, Dervis)

A XIX-ik század költészetében is otthon van. Egyforma sikerrel tolmácsolja Zmaj, Prešern, Mažuranić, Njegoš gondolatait, érzéseit. A nehezen fordítható *Hegyek koszorúja* verseit is formahű fordításban adja:

*Terhét hordja minden nemzedékünk,
Új feladat új erőt is szül,
Alkotással a szellem erősül,
Feszültségből tör elő a villám,
Útcsihol a kövekről szikrát,
Nélküle a kőben szunnyadozna.*

(Stefan iguman monológja)

Mégis úgy látszik, hogy a XIX. század végének és a XX. század elejének a költészete nőtt a fordító szívéhez leginkább. Ennek bizonyítéka Šantić *Karácsonyi est-jének* adekvát hangulata:

*Holnap karácsony. Lány fényét a lámpa
Kicsiny szobámban halkán szerte ontja.
Magam vagyok. Merengve jár az óra
A múlt időt jelzi halk járása,*

vagy pedig Matoš víziójának szuggesztív, erőteljes és hű elénkvarázslása:

*Én nem tudom, mi vagy, árnyék, vagy asszony,
Én nem tudom, mi vagy, öröm, vagy bánat?
Felhő talán, vagy égi szivárvány vagy?
Asszony vagy-é, vagy árny, mely itt marasszon?*

(Canticum canticorum)

A délszláv népek XX-ik századi költészete, különösen a háború utáni, eléggé ismert Magyarországon; ennek a költészetnek a fordítása intenzíven folyik. Kiváló költők: Kosztolányi, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Nagy László és mások átültetésében olvashatjuk Krleža, Popa, D. Maksimović, V. Parun, Krklec, Matic, Mladenović, Čopić, Raičković és a többiek műveit az antológiákban, kötetekben, folyóiratokban. Csuka itt is a legjobbak közé tartozik, ezt a költészetet is kitűnően ismeri, át-

érzi és sikeresen tolmácsolja, ugyanúgy a legfiatalabbakét is. Ennek bizonyítéka a CSILLAGPOR-ban nagy számban szereplő fiatal költő.

Végül meg kell mondanunk azt is, hogy a költők megválasztása és a költemények száma között helyenként nincsen meg az arány: kimaradt olyan költő is, akit jugoszláv lírai antológiából nem lehet kihagyni (Dučić). Ezzel szemben nagy a kevésbé ismert költők száma (ami másfelől pozitívumot jelent); néha a kevésbé ismert költők több verssel jelennek meg mint a nagy költők. E helyenkénti aránytalanság mellett amelyre Csukának bizonyára van magyarázata, a CSILLAGPOR-t a már említett erényei folytán melegen üdvözöljük, mint a délszláv népek költészetét a magyar olvasóhoz közelebb hozó jelentős kötetet.

Dávid András: Nyelvünk élete, Magyar Nyelvtan a gimnáziumok, tanítóképzők és óvónőképző intézetek I. osztálya számára — Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, Novi Sad, 1970.

Már régóta várunk egy olyan nyelvtankönyvre, amely a pedagógus, az irodalmár és a nyelvész, a hazai, a magyarországi és egyéb külföldi szakemberek és nyelvtudósok tapasztalatainak felhasználásával, a szűk szakmai vonatkozásokon túl egyetemes szempontok figyelembe vételével beszél a nyelv és a nyelvhasználat kérdéseiről. Elfogultság nélkül állíthatjuk, hogy ez alkalommal ilyen könyv ál előttünk.

A száznegyven oldalas könyv két nagyobb egységre oszlik. Az első rész a nyolc fejezetből álló közvetlen tananyag, a második pedig az egy fejezetnyi válogatott nyelvművelő olvasmányokból áll. Noha a könyv elsődleges feladata a nyelvtanítás — s kétségtelen hogy e feladatnak a szerző eleget is tesz — szólnunk kell a Nyelvünk élete egyéb pozitívumairól is. Első és szembetűnő sajátosságaként említjük, hogy az anyanyelv tanításának nem megszokott módszereivel él. A szerző egyéni tapasztalatain, saját munkáján okulva gyűjti egybe a rövid irodalmi szövegeket, tárja fel a nyelvi kérdéseket és emeli ki a fontosat, a megjegyezni valót.

Dávid Andrásé szokványos nyelvtanainktól tartalmában is különbözik. A tantervnek megfelelően felölelt két témakör: a nyelvtörténet és a nyelvművelés tanításának az irányítása, részletes tárgyalása és alapos feldolgozása sem kerülheti el a figyelmünket. E tekintetben különösen kiemelhetjük az első két fejezetet, amelyekben a nyelvtörténeti résznek; nyelvünk keletkezésének, rokonságának, helyének és fejlődésének tulajdonít kivételes jelentőséget a szerző. Eddigi tankönyveink ezt mintha igyekeztek volna a lehető legrövidebben ismertetni. Dávid András szemléletes példái, grafikus ábrái, rajzai arról győznek meg bennünket, hogy fontosnak tartja tanulóinkkal megismertetni anyanyelvünk életének legrégebbi, legtávolabbi és legvitatottabb kérdéseit is. A részletek kihangsúlyozása, a már elfogadott, tisztázott nyelvtörténeti tények és igazságok feltárása szintén lényeges helyet kap a fejezeteken belül. Az alapos nyelvésznek, a nyelvtörténet kiváló ismerőjének az igényével mutatja

be tudományos szinten anyanyelvünk életének egy-egy momentumát, egy-egy fontosabb kiemelkedő fejezetét.

Ugyanígy a további fejezetekben is nyelvművelésünk legújabb, leg-életőbb kérdéseire kapunk választ, világosan, egyszerűen és szabatosan. A kilencedik fejezet nyelvművelő olvasmányoknak a gyűjteménye. Ezek a gondos válogatásról, a nyelvművelést szívügyének tekintő pedagógus munkájáról is tanúskodnak. Nagy és ismert nyelvészeink, nyelvművelők tollából olvashatunk szemelvényeket. Itt találjuk Lőrincze Lajos, O. Nagy Gábor, Fajcsek Magda, Martinkó András, Hernádi Sándor, Nagy József, Balázs János egy-egy ismertetését, és itt olvashatjuk Illyés Gyula „Rokonok között” című népszerű beszámolóját oroszországi látogatásáról is.

A Nyelvünk életet kiérdemelheti valamennyiünk őszinte elismerését, mert Dávid Andrásnak sikerült e könyv minden fejezetével, minden sorával és minden szavával figyelmeztetni bennünket Kodály Zoltánnak az Előszóban idézett szavaira: „Tanuljunk tehát, hogy világosan meg tudjuk mondani, mit akarunk, hogy jobban, pontosabban, szebben tudjuk kifejezésre juttatni gondolatainkat, érzéseinket. Ha elhanyagoljuk, ma-holnap nagy íróink, költőink nyelvét sem értjük meg. S ezzel létünk jogát játsszuk el.”

Károly Sándor: Általános és magyar jelentéstan. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1907. 414 l.

Noha magyar nyelven eddig is sok kisebb-nagyobb jelentéstanai dolgozat látott napvilágot a szaklapokban, gyűjteményekben, sőt a magyar nyelvtankönyvek is általában közölnek jelentéstanai vonatkozású megállapításokat; hiányzott egy összefoglaló jellegű mű. Gombocz Zoltán 1926-ban kiadott Jelentéstanja a maga idejében korszerű volt, de ma már nem elégíti ki a szükségleteket. Károly Sándor — eredeti formájában akadémiai doktori értekezésnek készült — ezt a hiányt pótolja. Idegen nyelven van ugyan több jelentéstanai könyv is, de ezek általában csak a szó jelentésével foglalkoznak, a kombinatív szemantikára viszonylag kevés figyelmet fordítanak. Károly — mint maga írja az előszóban — megpróbálja szervezesebb összefüggésbe hozni 1. a szemantikát és a grammatikát, a jelek és jelkapcsolatok jelentéstanát; 2. a leíró és történeti jelentéstant; 3. az általános és speciális magyar jelentéstant. „Szeretném, ha az olvasó átérezné, hogy az elmélet és a gyakorlat között igyekeztem egyensúlyt tartani. Elméleti jellegű javaslataim mind operatív célzatúak, nem pusztán íróasztali termékek” — mondja ugyanott (7. l.). A könyv — amint ez a címből is látszik — két részre oszlik: általános és magyar jelentéstanra. A szerző mindkét részt felosztja leíró és történeti jelentéstanra, e két utóbbi összefoglaló cím alatt külön tárgyalja a jeleket, külön a jelkapcsolatokat.

A jelentéstanról, vagy inkább a jelentésről a nyelvészek koronként, iskolánként különféleképpen, sokszor ellentétesen vélekedtek. Egyesek teljesen mellőzték, egyenesen száműzték a nyelvtudományból, mások szerint a nyelvtudomány nem más, mint jelentéstan. Azok, akik száműzni akarták, szintén belőle indultak ki, rá építettek. Károly, noha nem tesz egyenlőségjelet a jelentéstan és a nyelvtudomány közé, a szemantikát a lingvisztika központi kérdésének tekinti. Szerinte „a grammatikát úgy lehet meghatározni, mint olyan modellt, amelynek az elemei a különböző jeltípusok, szabályai pedig a jeltípusok összekapcsolódásainak a szabályai.” (16. l., a kiemelés Károlytól). Ezután megjegyzi: „A szabályok alapján összekapcsolt jeltípusok sora konkrét jelsorok invriánsának tekinthető. A grammatika tehát szintén jelentésekkel

foglalkozik, de csak típusjelentésekkel. A grammatika a szemantikának egy absztraktabb része.” (17. l., a kiemelés szintén Károlytól). A szerző meggyőződése szerint a jelentéskutatásnak alapja a mondat. Ennek megfelelően sok teret szentel a szintaktikai viszonyok jelentéstani szempontból való vizsgálatának. Meg kell jegyezni, hogy — sok más nyelvész-szel ellentétben — a mondatgenerálásakor nem az S szimbólumból indul ki, hanem a relációkból; azaz nem fölülről lefelé halad, hanem alulról fölfelé. A szintaxisról vallott fölfogását a következő idézettel szemléltetjük: „A jelkapcsolatok típusa kétféle: lexémát alkotó és szintagmát alkotó jelkapcsolatok. Eszerint a jelentéstan is kétféle: lexikológiai és szintaktikai. A kettő között mind a szinkroniában, mind a diakroniában megvan a szoros összefüggés. A szintaxis úgy fogható fel, mint a lexémák aktualizálása a beszédben.” (17. l.)

Az általános jelentéstanban azokat a törvényszerűségeket kutatja, amelyek minden nyelvben hatnak, egyetemes szemantikai sajátosságoknak vehetők, vagy legalábbis ilyennek minősíthetők a statisztikai valószínűség alapján. Ilyenek: a jelentés fogalma és aspektusai, a homonímia, szinonímia, poliszémia stb.

A jelentés fogalmát több, mint húsz lapon tárgyalja. Nagyon fontos a fogalom meghatározása, azért itt szó szerint idézzük. „A jelentés a jel (vagy jelkapcsolat) használati értéke (funkciója), amely a használók kisebb-nagyobb csoportja számára absztrahálás útján előírja (megszabja) a jel (jelkapcsolat) vonatkozását a valóság megfelelő részletéhez, ennek a valóságnak a vonatkozását a jelek használóihoz, a beszédszituációhoz s általában más jelek használatához, s e vonatkozásoknak megfelelően a jel (jelkapcsolat) hozzáilleszhetőségét más jelekhez a beszéd kisebb és nagyobb egységében, és e beszédbeli szerepben helyettesíthetőségét más jelekkel (vagy jelkapcsolatokkal).” (43. l.) Ezt a definíciót minden részletében megindokolja.

Megítélésem szerint a könyv legfontosabb része az általános leíró jelentéstan. Ezt, miután meghatározta és megindokolta a jelentés fogalmát, két fő részre osztja: a jelek jelentésére és a jelkapcsolatok jelentésére. Mindkét részben hat jelentésvonatkozást vesz figyelembe: denotatív, szintaktikai, pragmatikus, lexikológiai, műfaji és nyelv rétegbeli jelentést.

A denotatív jelentésről beszélve több kritérium szerint alkot jelentéscsoportokat. Az első felosztási alap: jeltárgyak vagy jeltárgyak közötti viszony jelentése. Ezen belül van szubsztanciajelentés, akciden-
ciajelentés. Néhány példa: a szubsztanciajelentésre: *ház, ember, fű, gép*. Az akciden-
ciát felosztja tulajdonságjelentésre és cselekvésjelentésre. A tulajdonságjelentésen belül beszél minőségjelentésről (*szép, szépség*) és mennyiségjelentésről (*három, sok, minden*). Példák a cselekvésjelentésre: *megy, menés, mozog, mozgás*. A második felosztási alap: a jelentés közvetlenül utal a konkrét világra a jeltárgy megnevezésével, vagy csak közvetve, a beszédhelyzet, illetőleg a szintaktikai környezet segítségével, eszerint van direkt és indirekt jelentés. Károly a jeltárgyakat három osztályba sorolja, ezek: a tágabb értelemben vett tárgyak (dolgozók, szubsztanciák); a cselekvések, történések; valamint a tulajdonságok, minőségek, mennyiségek. Az utóbbin belül külön alosztály lehet a mennyiség.

A szerző az említett osztályokat szimbólumokkal jelöli; a tárgyak jelölése: N , a cselekvéseké: V , a tulajdonságoké: A , a mennyiségeké: A_{num} . Az említett szimbólumokat nem grammatikai értelemben kell venni, így pl. a V szimbólumnak megfelelhet ige, főnév, melléknév: *bánkódik, bánkódás, bánat, bánkódó, bánkódni, bánkódva*. Az N , V , A kategóriákat szemantikai univerzálíáknak tekinthetjük. Károly felvesz még egy negyediket is, ezt D -vel jelöli, de megjegyzi, hogy ennek a státusa labilisabb, mint az előbbieké. Ebbe az osztályba az előbbi elemi osztályok valamelyikének és egy szintaktikai-anaforikus vagy pragmatikus-deiktikus elem együttes előfordulását sorolja. Ez az osztály főleg térbeli, időbeli és módbeli viszonyt fejez ki. Az így kapott négy kategória közötti kapcsolatot relációnak nevezi, R -rel jelöli, a relációra vonatkozó közelebbi meghatározást az R mellé tett alsó indexszel jelöli, pl. az N és a V között lehetséges egy ilyen reláció: N végzi a V cselekvést, ezt mint kétváltozós függvényt Károly így írja föl: $R_{\text{cselel}}(N, V)$. Ennek egy lehetséges megvalósulása: *A tenger hullámszik*. A reláció meg is fordítható, ez a konverzió, jelölésére k felső indexet használ. Ha az előbbi relációt megfordítjuk, ezt kapjuk: $R_{\text{cselel}}^k(V^k, N^k)$. Az előbbi példából kiindulva most ezt kaphatjuk: *A hullámszás tengeri tulajdonság*. Mi nem ismerhetjük itt a négy elemi osztály között lehetséges összes relációt, szemléltetve bemutattunk néhányat az N és N közöttiekből.

$R_1(N^1, N^2)$: N^1 azonos N^2 -vel. *Budapest, Magyarország fővárosa*

$R_2(N^1, N^2)$: N^1 részosztálya N^2 -nek. *Veréb, madár*.

$R_{12}(N^1, N^2)$: N^1 funkció N^2 -höz tartozik. *Igazgató, iskola*.

A szintaktikai jelentést a jelnek a jelsorban, mondatban elfoglalt helye, kapcsolódási lehetőségei szabják meg. Annak ellenére, hogy azok a szintaktikai szerkezetek, amelyekben a relációk megvalósulnak, nyelvek szerint különböznek, mégis találhatunk olyan általános szintaktikai kategóriákat, amelyek vagy minden nyelvben, vagy a nyelvek többségében megvannak. Ilyenek az alapszófajok: a főnév, az ige, a melléknév és a határozószó. Ezeknek pontos morfológiai ismertetőjegyei azonban már nyelvenként eltérnek. A szintaktikai-szófaji kategóriákat világos álló nagybetűvel jelöli, a logikai-szemantikaiakkal ellentétben, azok jelölésére dőlt nagybetűket használ. Szintaktikai-szófaji kategóriák: N , V , A és D . Logikai-szemantikai kategóriák: N , V , A és D . Károly részletesen foglalkozik a jelkapcsolatok szerkezetével és a jelcacsolatok közötti relációkkal. A kilenc lehetséges eset közül kettőt vázlatosan bemutattunk.

A reláció ugyanaz a szerkezet ugyanaz. *Szél fúj. Esik eső*. A reláció szimbolikus ábrázolása: $R_{\text{cselel}}(N, V)$, a szerkezeté: $(N+sj)+(V+pr)$, ahol az sj alanyi, a pr állítmányi funkciót jelöl.

A relációk különbözők, a szerkezet ugyanaz. *Budapest városa, Péter könyve, az asztal fiókja*. A relációk (a példák sorrendjében):

$R_{\text{elem}}(N^1, N^2)$; $R_{\text{birtok}}(N^3, N^4)$; $R_{\text{resz}}(N^5, N^6)$. A szerkezet mind a három esetben ugyanaz: $N+N$. Az azonos szerkezetű, de különböző relációjú jelkapcsolatokat szintaktikai homonimáknak tekinthetjük. Ilyenek a következő mondatok is: *A fiú ceruzával írja a levelet. A fiú barátjával írja a levelet*. Az első mondatban eszkrözről, a másodikban társról van szó.

A pragmatikus jelentést három fő szempont szerint osztja:

modális vagy nem modális, deiktikus vagy nem deiktikus, emocionális vagy érzelmileg közömbös. Itt természetesen sok másodlagos szempont is lehetséges, Károly többet meg is említ, főleg az emocionális jelentést részletezi érdekes módon.

L e x i k o l ó g i a i jelentésen a jeleknek a más jelekhez képest megadott jelentését érti, a jelek és jelentések, azaz a hangalakok és jeltárgyak közötti reláció szabályszerűségeit. Kilenc osztályt különböztet meg: egyjelentésű morfémák, poliszémia, homonimia, alakváltozatok, jelentésmegoszlás, jelentésselkülönülés, szinonimia, mezőösszefüggések, összefüggéstelen morfémák. A jelnek a lexikológiai rendszerben elfoglalt helye, a többi jelhez való viszonya alapján további igen részletes felosztást nyújt, íme néhány kiragadott minősítés: homonimiával rendelkező, illetve nem rendelkező alak; alakváltozattal rendelkező, illetve nem rendelkező alak; szinonimikailag szabad, illetve kötött jelentés; a jelentés frazeológiai használat szempontjából kötött, illetve kötetlen stb.

M ű f a j i jelentésen a jelrendszer jelentésbeli oldalának műfaji kötöttségét érti.

N y e l v r é t e g b e l i jelentésen a jelrendszer szemantikai oldalának nyelvrétegbeli kötöttségeit, nyelvrétegen pedig a tágabb értelemben vett társadalmi-területi csoportot érti. A tárgyalt nyelvrétegek: köznyelv, népnyelv, tájnyelv, foglalkozás szerinti nyelvhasználat, nemzedékek szerinti különbségek (archaikus, új).

Az általános történeti jelentéstanban a jelentésváltozások okait és módjait kutatja gazdag példaanyagon bemutatva eredményeit. Itt is külön tárgyalja a jelek jelentésváltozását, külön a jelkapcsolatokét.

A magyar jelentéstan tárgyalásának elején két szempontot vet föl: 1. Az általános jelentéstanban megadott általánosabb osztályok, típusok, változási tendenciák mennyiben érvényesülnek a magyar nyelvben, a magyar nyelv különböző korszakaiban. Melyek azok a szemantikai sajátosságok, amelyek különösen jellemzik a magyart. 2. A magyar nyelv szemantikai sajátosságainak kialakulása milyen összefüggést mutat a magyar nép történetével, a történelem során végbement társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális változásokkal. Ezekben mi a sajátosan magyar vonás, illetőleg mi az, ami közös a más népek történetében és nyelvében bekövetkezett változásokkal. A szerző rámutat arra, hogy igazi magyar jelentéstan — a magyar nyelven belül maradván — nem valósulhat meg. Csak az összehasonlító-tipológiai alapon való kutatás igazolt, mert csak így lehet elválasztani az általánosan emberit a speciálisan magyartól. Mivel könyvét „bevezetésnek” tekinti, Károly elsősorban a struktúra és a funkció kérdéseit vizsgálja, a fent említett két szempont közül csak az elsőt alkalmazza.

A könyv a megfelelő fejezetekben összefoglalja más szemantikusok nézeteit is, megadja tehát röviden a jelentéstan történetét is. Ez önmagáért is érték, de fő erényét az új szempontok fölvetésében látom. Hiszem, hogy némi egyszerűsítéssel kitűnő szemantikai tankönyv lehetne. Talán nem volna hiábavaló fáradozás egy idegen nyelvű kiadással (angolul vagy oroszul) a világ magyarul nem tudó szemantikusai számára is hozzáférhetővé tenni.

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Szeli István

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÜLÉSSZAK ÉS TANÁCSKOZÁS

Intézetünket megalapítása óta foglalkoztatja a magyar művelődés-történeti kutatások megszervezésének a gondolata, ennek ellenére mind-
ezideig nem jutottunk tovább néhány kisebb téma feldolgozásán vagy
részeredmény közlésén. Ezért látszott szükségesnek egy tanácskozással
egybekötött tudományos ülészak egybehívása azzal a feladattal, hogy
ráirányítsuk a tudományos közvélemény figyelmét erre az elhanyagolt
témakörre, hogy kutatási feladatok vállalására bátorítsuk a szakembe-
reket (levéltárosokat, régészeket, művészettörténészeket, könyvtárosokat,
stb.), s hogy irányt adjunk a további kutatásoknak. E tárgykör tanul-
mányozását különösen időszerűvé tették a kragujeváci Kulturális Akción
bemutatott Kulturális Atlasz tervmunkái, ugyanis az Atlasz a Köztár-
saságunkban élő nemzetiségek kulturális múltját is fel fogja dolgozni.

Az ülészak megrendezésére 1971. XII. 17-én került sor. A mintegy
hetven főnyi hallgatóság előtt sorrendben a következő előadások hang-
zottak el:

- Bori Imre:* Művelődéstörténeti kutatásaink feladatai és lehetőségei
Löbl Árpád: Bánát művelődéstörténeti problémái
Pándi Oszkár: A vajdasági városi zenekarok múltjából
Matijevics Lajos: Deákműveltségünk a külföldi egyetemek névsorai
tükrében a XIV—XVI. században
Csáky S. Piroska: Nyomdánk és könyvtáraink történetéből
Pastyik László: Sajtótörténetünk nyílt kérdései
Bányai János: Schmitt Jenő Henrik zombori évei
Gerold László: Színházi kultúránk és drámaírásunk kezdetei
Schneider Júlia: A XVI. századi vörösmarti „gimnázium”
Bela Duranci: A magyar képzőművészet Vajdaságban a II. világ-
háborúig
Angyal Endre: A magyar barokk vajdasági emlékei
Nagy Sándor: Középkori magyar történeti műemlékek jelenlegi álla-
pota Vajdaság déli részén
Szekeres László: Adalékok a középkori magyar építészethez.

A fenti előadások szövegét 10. számunkban közöljük.

Az ülészak második napján a résztvevők megbeszélést tartottak a

további kutatások terveiről, lehetőségeiről, anyagi feltételeiről, az Intézet ezzel összefüggő feladatairól, a témakörökről, a más intézetekkel való együttműködésről stb. Következő számunkban kivonatos tájékoztatást adunk a felszólalásokról, az elhangzott javaslatokról s a vitaülés legfontosabb mozzanatairól.

Itt említjük meg, hogy technikai okok miatt kénytelenek voltunk eltérni 8. számunkban bejelentett tervünktől, amely az ülésanyagának közzétételét a 9. számra igérette.

* * *

Az elmúlt jelentés-időszakban megállapodásaink és szerződéseink értelmében tervszerűen végeztük a rokon intézetekkel közösen vállalt feladatok végzését és saját munkaprogramunk realizálását. Az 1971-ben végzett munkáról következő számunkban adunk részletesebb tájékoztatást. A szerződéses együttműködés keretében Intézetünk az alábbi kutatókat látta vendégül:

Dr. Babics András és Dr. Lovász György — a MTA Pécsi Dunántúli Tudományos Intézete részéről (1971. XI. 15—19.) és Dr. Angyal Endre (1971. XII. 16—19.).

Dr. Dezső László — a MTA Nyelvtudományi Intézete részéről (1971. XI. 8—13.).

Külföldi kutatómunkán ill. kongresszusokon vettek részt Intézetünk alábbi munkatársai:

Dr. Andelić Magdaléna, összehasonlító irodalmi kutatások, Budapest, 1971. XII. 9—16.

Vajda Gábor, magyar irodalmi kutatások, Budapest, 1971. XII. 9—15.

Dr. Andelić Magdaléna, szerb színháztörténeti ülészak, Karlóca, 1971. XI. 8—9.

Dr. Mikes Melánia, nemzetközi munkaértekezlet a kétnyelvűségről, Párizs, 1971. XII. 13—18. és a Lingvisztikai Társaság évi közgyűlése, Párizs, 1971. XII. 18—20.

Dr. Mikes Melánia, megbeszélés a kontrasztív nyelvtani kutatások tárgyköréből, Budapest, MTA, 1971. XI. 28 — XII. 4. és 1972. I. 28 — II. 1.

Intézetünk együttműködési szerződést kötött a szabadkai Városi Könyvtárral, amely a bibliográfiai kutatások kölcsönös támogatását, a könyv- és kézirat-kölcsönzést és a tudományos ülészakokra való kölcsönös meghívást irányozza elő.

1972. I. 1-től a Tartományi Közösség jóváhagyta egy tudományos munkatárs — gyakornok főlvetelét (Káich-Stojanović, Katalin, művelődéstörténeti projektum).

1972. I. 28-i ülésén a Hungarológiai Intézet Tudományos Tanácsa újválasztotta Pastyik László asszisztentst, s további két évre meghosszabbította Dr. Löbl Árpádnak, a Tanács eddigi elnökének mandátumát. A Tanács új tagja: Dr. Mirnics József, egyetemi rendkívüli tanár.

* * *

Ezúton köszönjük meg a magánszemélyek, intézetek és intézmények adományait. Közleményeink 8. számának nyomdába adása óta az alábbiak járultak hozzá könyv- és dokumentumtárunk gazdagításához: Dr. Gál István, Dr. Fried István, Dr. Kósa László, Dr. Nagy Ilona, MTA Számítástechnikai Központja Könyvtára, MTA Könyvtára, Országos Széchényi Könyvtár, MTA Néprajzi Kutató Csoport — *Budapest*; Csorba Csaba, Egyetemi Néprajzi Intézet, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, Német Tanszék — *Debrecen*; Solymos Ede, Türr István Múzeum — *Baja*; Forrás szerkesztősége — *Kecskemét*; Dobó István Vármúzeum — *Eger*, MTA Dunántúli Tudományos Intézete — *Pécs*; Herman Ottó Múzeum — *Miskolc*; Xántus János Múzeum — *Győr*; Magyar Műhely szerkesztősége — *Párizs*; Soumalais-Ungrilainen Seura — *Helsinki*; Király János — *Ada*; Darinka Gortan-Premk — *Belgrád*; Kovács József, Jó Pajtás szerkesztősége, Vojvodanski muzej — *Újvidék*; Magyar Képes Újság szerkesztősége — *Zágráb*; Üzenet szerkesztősége — *Szabadka*; Societatea de limba Româna — *Zrenjanin*; Instituti Albanologjik i Prishtinës — *Priština*.

E SZÁM MUNKATÁRSAI

DR. ANĐELIĆ MAGDALENA, A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSA, ÚJVIDÉK; BOSNYÁK ISTVÁN, EGYETEMI TANÁRSEGÉD, ÚJVIDÉK; CSÁKY S. PIROSKA, EGYETEMI KÖNYVTÁROS, ÚJVIDÉK; DR. DÁVID ANDRÁS, PEDAGÓGIAI TANÁCSOS, ÚJVIDÉK; DR. FENYŐ ISTVÁN, A MTA IRODALOM-TUDOMÁNYI INTÉZETE TUDOMÁNYOS FŐMUNKATÁRSA, BUDAPEST; DR. FRIED ISTVÁN, TANÁR, BUDAPEST; GARAY BÉLA, SZÍNműVÉSZ, SZABADKA; DR. MATIJEVICS LAJOS, EGYETEMI TANÁRSEGÉD, ÚJVIDÉK; DR. PENAVIN OLGA, EGYETEMI RENDES TANÁR, ÚJVIDÉK; ROKAY PÉTER, EGYETEMI TANÁRSEGÉD, ÚJVIDÉK; MR. SÖRÖS DÁVID, A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET TANÁRSEGÉDJE, ÚJVIDÉK; PASTYK LÁSZLÓ, A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET TANÁRSEGÉDJE, DR. SZELI ISTVÁN, EGYETEMI RENDKÍVÜLI TANÁR, ÚJVIDÉK.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Rókay Péter</i> : Egy ismeretlen Janus Pannonius-levél	5
<i>Dávid András</i> : Ozorai Pipo, a délszláv vitézi énekhagyomány negatív magyar hőse	17
<i>Fenyő István</i> : A szerb népköltészet hatása a magyar irodalmi gondolkodás fejlődésére a reformkor kezdetén	51
<i>Bosnyák István</i> : „A homokóra madarai” (Déry Tibor és Sinkó Ervin vitája 1927-ben)	63
<i>Fried István</i> : „Üzen a Vajdaság” — a vajdasági költészet visszhangjához	101

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Garay Béla</i> : Eredeti bemutatók Szabadkán száz év alatt	111
<i>Anđelić Magdalena</i> : Janko Šafarik, valamint Tomanija és Anka Obrenović Székács Józsefhez írt néhány közöletlen levele	119
<i>Matijevics Lajos</i> : Diákjaink Jénában	125

KÖNYVEKRŐL

<i>Penavin Olga</i> : A mai magyar nyelvjárások rendszere; Eötvös Loránd Tudományegyetem: Nyelvtudományi Dolgozatok; Balogh Dezső—Gálffy Mózes—J. Nagy Mária: A mai magyar nyelv kézikönyve . .	131
<i>Csáky S. Piroska</i> : A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében; Régi magyarországi nyomtatványok	137
<i>Anđelić Magdalena</i> : Csuka Zoltán: Csillagpor — Jugoszláv lírai antológia	143
<i>Matijevics Lajos</i> : Dávid András: Nyelvünk élete	149
<i>Sörös Dávid</i> : Károly Sándor: Általános és magyar jelentéstan	151

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Szeli István: Művelődéstörténeti ülésszak és tanácskozás 157

MELLÉKLET

Pastyik László: A jugoszláviai magyar irodalom 1971. évi bibliográfiája

SADRŽAJ

STUDIJE

<i>Peter Rokai</i> : Jedno nepoznato pismo Janusa Panonijusa	5
<i>Andraš David</i> : „Filip Madžarin”, negativna mađarska ličnost južnoslovenskih junačkih pesama	17
<i>Ištvan Fenje</i> : Uticaj sprpske narodne poezije na razvoj mađarskih književnih shvatanja početkom doba reformi	51
<i>Ištvan Bošnjak</i> : „Ptice peščanog sata” (rasprava između Tibora Derija i Ervina Šinka godine 1927.)	63
<i>Ištvan Frid</i> : „Vojvodina poručuje” — o odjeku vojvodanskog pesništva	102

KRAĆA SAOPŠTENJA

<i>Bela Garai</i> : Premijere originalnih dela u Subotici za sto godina	111
<i>Magdalena Anđelić</i> : Nekoliko neobjavljenih pisama Janka Šafarika, Tomanije i Anke Obrenović Jožefu Sekaču	119
<i>Lajoš Matijević</i> : Naši daci u Jeni	125

PRIKAZI

<i>Olga Penavin</i> : Današnji mađarski dijalekti; Univerzitet Lorand Etveš: Lingvistički radovi; Deže Balog—Mozeš Galfi—Marija J. Nađ: Priručnik savremenog mađarskog jezika	131
<i>Piroška Š. Čaki</i> : Knjiga i biblioteka u životu mađarskog društva; Stare štampane stvari u Mađarskoj	137
<i>Magdalena Anđelić</i> : Zoltan Čuka: Zvezdana prašina — antologija jugoslovenske lirike	163
<i>Lajoš Matijević</i> : Andraš David: Život našeg jezika	149
<i>David Šereš</i> : Šandor Karolj: Opšta i mađarska semantika	151

IZ ŽIVOTA INSTITUTA

<i>Ištvan Seli</i> : Konferencija i savetovanje o istoriji kulture	157
--	-----

PRILOG

Laslo Pašćik: Bibliografija mađarske književnosti u Jugoslaviji (1971.)

CONTENTS

STUDIES

<i>Peter Rokay</i> : An unknown letter of Janus Pannonius	5
<i>András Dávid</i> : Pipo Ozorai, a negative personality of the Yugoslav heroic poetry	17
<i>István Fenyő</i> : The influence of the Serb folk-poetry on the Hungarian literary thought at the beginning of the reform period	51
<i>István Bosnyák</i> : „The birds of the sand-clock” (The dispute between Tibor Déry and Ervin Sinkó in 1927)	63
<i>István Fried</i> : „The message of Voivodina” — the echo of the Voivodinan poetry	101

SHORTER PAPERS

<i>Béla Garay</i> : Original first nights at Subotica in hundred years	111
<i>Magdalena Anđelić</i> : Unpublished letters of Janko Šafarik, Tomanija and Anka Obrenović to József Székács	119
<i>Lajos Matijevics</i> : Our students in Jena	125

REVIEWS

<i>Olga Penavin</i> : The system of contemporary Hungarian dialects; Loránd Eötvös University: Linguistic papers; Dezső Balogh—Mózes Gálffy—Mária J. Nagy: Handbook of the contemporary Hungarian language	131
<i>Piroska S. Csáky</i> : Book and library in the life of the Hungarian society; Old Hungarian printings	137
<i>Magdalena Anđelić</i> : Zoltán Csuka: Star dust — an anthology of Yugoslav lyrical poetry	143
<i>Lajos Matijevics</i> : András Dávid: The life of our language	149
<i>Dávid Sörös</i> : Sándor Károly: General semantics and Hungarian semantics	151

WORK IN THE INSTITUTE

<i>István Szeli</i> : Session and Conference on Cultural History	157
--	-----

APPENDIX

<i>László Pastyik</i> : Bibliography of the Hungarian literature in Yugoslavia (1971)	
---	--

INHALT

STUDIEN

<i>Péter Rokay</i> : Ein unbekannter Brief von Janus Pannonius	5
<i>András Dávid</i> : Pipó Ozorai, ein negativer Held der jugoslawischen Hel- dengedichte	17
<i>István Fenyő</i> : Die Wirkung der jugoslawischen Volksdichtung auf die Entwicklung des ungarischen literarischen Gedankens am Anfang der Reformzeit	51
<i>István Bosnyák</i> : „Die Vögel der Sanduhr“ (Diskussion zwischen Tibor Déry und Ervin Sinkó in 1927)	63
<i>István Fried</i> : Zum Wiederhall der ungarischen Dichtung Vojvodinas . .	101

KÜRZERE MITTEILUNGEN

<i>Béla Garay</i> : Originale Erstaufführungen in Subotica in hundert Jahren	111
<i>Magdalena Anđelić</i> : Einige unpublizierte Briefe von Janko Šafarik, Tomanija und Anka Obrenović an József Székács	119
<i>Lajos Matijevics</i> : Unsere Studenten in Jena	125

BÜCHER

<i>Olga Penavin</i> : Das System der heutigen ungarischen Dialekte; Loránd Eötvös Universität: Sprachwissenschaftliche Arbeiten; Dezső Ba- logh—Mózes Gálffy—Mária J. Nagy: Handbuch der gegenwärtigen ungarischen Sprache	131
<i>Piroska S. Csáky</i> : Buch und Bibliothek im Leben der ungarischen Ge- sellschaft; Alte ungarische Drucke	137
<i>Magdalena Anđelić</i> : Zoltán Csuka: Sternstaub — eine Anthologie der jugoslawischen lyrischen Dichtung	143
<i>Lajos Matijevics</i> : András Dávid: Das Leben unserer Sprache	149
<i>Dávid Sörös</i> : Sándor Károly: Allgemeine und ungarische Bedeutungslehre	151

AUS DEM LEBEN DES INSTITUTS

<i>István Szeli</i> : Kulturhistorische Session und Beratung	157
--	-----

BEILAGE

<i>László Pastyik</i> : Bibliographie der ungarischen Literatur in Jugosla- wien (1971)	
--	--

